

e-ISSN: 2651-4672

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
UŞAK, TÜRKİYE

USAK UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume:13 Yıl/Year: 2020

Sayı/Issue:2 Aralık/December 2020

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Murat Kemal KARACAN
Enstitü Müdürü

Editör

Doç. Dr. Mehmet Hilmi ÖZKAYA

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Emre ŞAKAR

Alan Editörü

Prof. Dr. İsmail BAKAN
Prof. Dr. M. Akif HELVACI
Prof. Dr. Murat HİŞMANOĞLU
Prof. Dr. Murat ÖNTUĞ
Doç. Dr. Mustafa TAYTAK
Doç. Dr. Özgür AY
Dr. Öğretim Üyesi Emre Vadi BALCI
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AVCI

Teknik Editör

Arş. Gör. Gülbike KEŞAPLI

Redaktör

Arş. Gör. Tuğba Nur BEYRET COŞKUN

Mizanpaj Editörü

Arş. Gör. Gülbike KEŞAPLI

Dizinlenme

Eğitim Bilimleri İndeksi Araştırmacı
ASOS İndeks
Türk Eğitim İndeksi
İSAM
SOBİAD

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Birol ERKAN, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ÖZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Murat ÖNTUĞ, Uşak Üniversitesi,
Türkiye Prof. Dr. Saim SAVAŞ, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof. Alejandro GARCÍA-SANJUAN, Huelva Üniversitesi, İspanya
Prof. Andre Prera Moshe VERISSIMO, Lizbon Üniversitesi, Portekiz
Prof. Dimitris J. KYRTATAS, Thess Üniversitesi, Yunanistan
Prof. Orlin SABEV, Bulgaristan Bilimler Akademisi, Bulgaristan
Prof. Richard Candida SMITH, Kaliforniya Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Erol DURAN, Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Hacer TOPAKTAŞ, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nurgün KOÇ, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. M. Salih ERKEK, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Selda GÜNER, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nuri KARAKAŞ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Tolga KARGIN, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Aralık 2020 Hakem Kurulu

Prof. Dr. Cüneyt AKIN, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Doğan UYSAL, Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Faruk TAŞKALE, Mimar Sinan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ali Fuat BAYSAL, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mustafa SOBA, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Özlem DUĞAN, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ercan ÖZEN, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Ahmet COŞKUN, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Ahmet Vefa TEMEL, Düzce Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Cennet ALTINER, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Devrim İNCE, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Emin CENGİZ, Şırnak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Erhan SOLMAZ, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Hafize ER TÜRKÜRESİN, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Gaye YAVUZCAN, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Hasan GÜLER, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. İsmail Fırat ALTAY, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Mehmet ORAN, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. N. Serap VURUR, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Naib ALAKBAROV, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Salih TIRYAKI, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Şahin Çetinkaya, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Düzenleme ve Koordinasyon

Arş. Gör. Gülbike KEŞAPLI

Adres: Uşak Üniversitesi, 1 Eylül Kampüsü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

sosyaldergi@usak.edu.tr

Publisher and Editor in Chief

Usak University Institute of Graduate Studies
Prof. Murat Kemal Karacan Director of Institute

Editor

Assoc. Prof. Mehmet Hilmi ÖZKAYA

Assistant Editor

Res. Asst. Emre ŞAKAR

Section Editor

Prof. İsmail BAKAN
Prof. M. Akif HELVACI
Prof. Murat HİŞMANOĞLU
Prof. Murat ÖNTUĞ
Assoc. Prof. Mustafa TAYTAK
Assoc. Prof. Özgür AY
Asst. Prof. Emre Vadi BALCI
Asst. Prof. Mahmut AVCI

Technical Editor

Res. Asst. Gülbike KEŞAPLI

Reductor

Res. Asst. Tuğba Nur BEYRET COŞKUN

Layout Editor

Res. Asst. Gülbike KEŞAPLI

Indexing Databases

Eğitim Bilimleri İndeksi
Araştırmaz
ASOS İndeks
Türk Eğitim İndeksi
İSAM
SOBİAD

Publication Board

Prof. Birol ERKAN, Usak University, Turkey
Prof. Mehmet ÖZ, Hacettepe University, Turkey
Prof. Murat ÖNTUĞ, Usak University, Turkey
Prof. Saim SAVAŞ, Usak University, Turkey
Prof. Alejandro GARCÍA-SANJUAN, Huelva University, Spain
Prof. Andre Prera Moshe VERISSIMO, University of Lisbon, Portugal
Prof. Dimitris J. KYRTATAS, University of Thess, Greece
Prof. Orlin SABEV, Bulgarian Academy of Science, Bulgaria

Prof. Richard Candida SMITH, University of California, USA

Prof. Erol DURAN, Uşak Üniversitesi, Turkey

Assoc. Prof. Hacer TOPAKTAŞ, Istanbul University, Turkey

Assoc. Prof. Nurgün KOÇ, Karabuk University, Turkey

Assoc. Prof. Nuri KARAKAŞ, Ege University, Turkey

Assoc. Prof. M. Salih ERKEK, Usak University, Turkey

Assoc. Prof. Selda GÜNER, Hacettepe University, Turkey

Asst. Prof. Tolga KARGIN, Usak University, Turkey

Volume 13 / December - 2020 Referee Board

Prof. Cüneyt AKIN, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye

Prof. Doğan UYSAL, Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye

Prof. Faruk TAŞKALE, Mimar Sinan Üniversitesi, Türkiye

Prof. Mehmet Ali ÜNAL, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Prof. Selçuk AKÇAY, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Ali Fuat BAYSAL, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Mustafa SOBA, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Özlem DUĞAN, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Ercan ÖZEN, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. Ahmet COŞKUN, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. Ahmet Vefa TEMEL, Düzce Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. Cennet ALTINER, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. Devrim İNCE, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. Emin CENGİZ, Şırnak Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. Erhan SOLMAZ, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. Hafize ER TÜRKÜRESİN, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. Gaye YAVUZCAN, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. Hasan GÜLER, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. İsmail Firat ALTAY, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. Mehmet ORAN, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. N. Serap VURUR, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. Naib ALAKBAROV, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. Salih TİRYAKI, Selçuk Üniversitesi, Türkiye

Asst. Prof. Şahin Çetinkaya, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Arrangements and Coordination

Res. Asst. Gülbike KEŞAPLI

Address: Uşak Üniversitesi, 1 Eylül Kampüsü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
sosyaldergi@usak.edu.tr

Editörden

İnsan ve toplumu ilgilendiren konular sosyal bilimlerin ilgi alanına girmektedir. Kısacası sosyal bilimler dünyanın ve yaşamın insani ve toplumsal yönlerini inceleyen bir anlayışı barındırmaktadır. Geçmişimizi öğrenmek için Tarih'e, içinde yaşadığımız mekân ve doğa için Coğrafya'ya, toplumsal yapı ve değerlerimizi öğrenmek için Sosyoloji'ye ihtiyaç duyarız. Bu haliyle sosyal bilimler bütün bölümleri ile merkezinde insanın olduğu toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek bilim dallarını barındırmaktadır.

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi olarak 13 yıldır sosyal bilimler alanındaki çalışmalarını bilim dünyasına ve toplum hizmetine kazandırmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde sosyal bilimler alanında yılda iki kez (Haziran – Aralık) e-dergi formatında yayımlanan ulusal hakemli dergimizde Tarih, Edebiyat, Coğrafya, Arkeoloji, Psikoloji, Sosyoloji, Sanat Tarihi, Eğitim, Eğitim Bilimleri, İngiliz Dili ve Edebiyatı, İktisat, Maliye, Felsefe, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri, İşletme ve Güzel Sanatlar gibi sosyal bilimler alanında yazılan Türkçe ve İngilizce özgün/çeviri makalelere yer verilmektedir. Dergimizin Aralık 2020 sayısında 11 özgün makale yer almaktadır.

Bilimsel çalışmalarıyla, bu sayının hazırlanmasına katkıda bulunan makale yazarlarına, makaleleri inceleyerek hakemlik yapan değerli akademisyenlere, yayın kuruluna ve yayın aşamasında emeği geçenlere teşekkür ediyoruz. Sonraki sayılarda tekrar buluşmak dileğiyle...

Doç. Dr. Mehmet Hilmi Özkaya

Editör

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

SAĞLIK HARCAMALARI-İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİ İÇİN PANEL BOOTSTRAP GRANGER NEDENSELLİK ANALİZİ

Yusuf BAYRAKTUTAN* Erdal ALANCIOĞLU**

Öz

Eğitimle birlikte sağlık imkanları, beşeri sermaye ve işgücü niteliğini şekillendirmektedir. Sağlık harcamaları, sağlık hizmetlerine erişim sayesinde büyüme performansının gelişimine katkıda bulunur. Bu çalışmada, 17 OECD ülkesi için 2000-2017 dönemi sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Değişkenlere ait veriler, Konya (2006) nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Ulaşılan sonuçlarla, Danimarka, Almanya ve İsveç için iktisadi büyümeden sağlık harcamalarına; Belçika, Yunanistan, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda ve Portekiz için sağlık harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Avusturya, İsviçre, İrlanda ve Türkiye için değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Panel genelinde ise, sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir. Sağlık harcamalarına ayrılan kaynaklar hem büyüme performansını hem de insan yaşam kalitesi ve beşeri sermayeyi geliştirerek büyüme potansiyelini desteklemekte; böylece artan milli gelir sayesinde sağlık için daha fazla kaynak ayırma imkanı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, sağlık harcamaları, panel nedensellik testi.

HEALTH EXPENDITURES- ECONOMIC GROWTH RELATIONSHIP: PANEL BOOTSTRAP GRANGER CAUSALITY ANALYSIS FOR SELECTED OECD COUNTRIES

Abstract

The capacity and level of health services of a country, together with education shape human capital and workforce quality. Health expenditures contribute to the enhancement of growth performance through access to health care. In this study, the causality relationship between health expenditures and economic growth is examined for 17 OECD countries in the period of 2000-2017. The data on the variables is analyzed using Konya (2006) causality test. With the results obtained for Denmark, Germany and Sweden, one-way causality relationship was determined from economic growth to health expenditures, whereas, for Belgium, Greece, Iceland, Italy, Luxembourg, Netherlands and Portugal, one-way causality relationship from health expenditures to growth was observed. For Austria, Switzerland, Ireland and Turkey, a bidirectional causality relationship detected between the variables. Across the panel, it was found that there is a two-way causality relationship between health expenditures and economic growth. Resources devoted to health expenditures support growth potential by improving growth performance, human quality of life and human capital. Thus, it provides the opportunity to allocate more resources for health, thanks to increasing national income.

Keywords: Economic growth, health expenditures, panel causality test.

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ybayraktutan@kocaeli.edu.tr

** Dr., Harran Üniversitesi, Bozova MYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, alancioglu@harran.edu.tr

1. GİRİŞ

Sağlık hizmetlerine erişim ve bu olanağı geliştiren harcamalar, işgücü yaşam kalitesi ve verimliliğini artırmakta; iktisadi büyüme ve insani gelişme endeksi ile bileşenleri üzerinden izlenebilen ülke kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Sağlık harcamalarının iktisadi etkisi, sağlık kaynaklı büyüme hipoteziyle açıklanmaktadır. Nitekim içsel büyüme modelleri, insan sermayesinin büyüme bağlamındaki önemini vurgulamaktadır. Fiziki sermayeyi geliştiren yatırım harcamalarına benzer şekilde sağlık harcamaları, beşeri sermayeyi geliştirecektir. Bir ülke nüfusunun sağlık durumu, üretkenliği artıran önemli bir faktördür; çünkü sadece sağlıklı işgücü, milli gelirin büyümesine anlamlı katkılar sağlayabilir. Sağlık altyapısı ve harcamalarının yetersizliği emek-saat ve verim kayıpları nedeniyle büyümeyi, potansiyelin altına çeker. Öte yandan, ulusal ölçekte sağlık harcamaları, diğer harcamalar gibi, iktisadi büyümeyle farklılaşan milli gelirin bir fonksiyonudur. Dolayısıyla ülke büyüme oranı ve istikrarı, sağlık amaçlı kaynak tahsisini etkileyecektir.

Konuya dair farklı dinamikleri daha iyi anlamak için, toplam sağlık harcamasından ziyade kişi başına sağlık harcaması ile birlikte sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı dikkate alınmalıdır. Ülke sağlık harcamalarının nominal büyüklüğü yanında kişi başına büyüklüğü ve milli gelire oranı da uluslararası değerlendirmelerde dikkate alınabilmektedir. Yaşlanan nüfusun artan sağlık ihtiyaçları ve sağlık ilintili bireysel duyarlılık, kişi başı sağlık harcamalarını yükselten sebepler arasındayken artmayan nüfusla birlikte sağlık altyapısının ulaştığı düzey, yeni harcama ihtiyacını azalttıkça GSYH'ya nispeten sağlık harcamalarını düşürmektedir.

Uzun zamandır farklı araştırmacıların analitik çalışmalarına konu olan sağlık harcamaları- iktisadi büyüme ilişkileri, Covid-19 pandemi sürecinde yeniden dikkatleri kendine çekmektedir. Sağlık hizmetlerine erişim kaynaklı insani/yaşamsal sorunlar yanında zorlanan kapasite ve iktisadi-ticari faaliyetlerin durdurulması ve/veya kontrollü icrasıyla, özellikle 2000 yılı ikinci çeyreğinde, bu çalışma örneğine alınan ülkelerde kaydedilen yüksek negatif büyüme oranları ve deyim yerindeyse “çöken sağlık sistemleri”, konuyu mevcut literatürden ayıran bir örneklem, veri seti ve yöntemle ele alma düşüncesini motive etmiştir.

Sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi, seçilmiş OECD ülkeleri üzerinden ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, kavramsal bir değerlendirmeden sonra mevcut literatür incelenmekte; panel bootstrap granger nedensellik analizinin ayrıntıları paylaşılarak ulaşılan bulgular tartışılmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sağlık, sadece dar anlamda anlaşılan hastalıkların olmaması durumu değildir; aynı zamanda insanların yaşam süreleri boyunca potansiyellerini geliştirme yeteneğidir. Bu açıdan sağlık ya da sağlıklı olmak, çok önemli bir refah kaynağı (Boussalem vd., 2014: 26) ve iktisadi büyüme dinamiğidir.

Kaybedildiğinde sağlığı yeniden kazanmaya yönelik tedavi edici faaliyetler ile kaybın oluşmasını engellemeyi amaçlayan (önleyici) faaliyetlere yönelik sağlık harcamaları/yatırımları, işgücü verimliliği ve gelirler yanında insan yaşam kalitesi ve refahında artışa yol açar (Piabuo and Tieguhong, 2017: 7). Daha sağlıklı nüfus, daha yüksek üretkenlik, dolayısıyla kişi başına daha yüksek gelir anlamına gelir. İşgücü sağlıklı olduğunda, yeni beceri ve bilgi geliştirme teşvikleri daha yüksek olacaktır; zira uzun vadeli faydalardan yararlanma beklentileri artacaktır.

Sağlık harcamaları hem özel sektörde hem de kamu sektöründe mevcut olan gelir veya kaynakların bir fonksiyonudur. Daha yüksek gelir, sağlık için kullanılabilir daha fazla finansman imkanı olduğu anlamına gelir. Kişi başına sağlık hizmeti harcamalarındaki

varyasyonun, kişi başına GSYH'deki farklılıklar ile açıklanabileceğine dair yaygın bir kanaat gözlenmektedir (Gerdtham ve Jonsson, 2000).

Sağlık hizmetlerine yönelik harcamalar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunda hem mutlak hem de milli gelire nispeten artmaktadır. Bu da sağlık ve büyüme performansı ile ilişkisi konusunda kamuoyunda ve politika yapım sürecinde artan duyarlılığı yansıtmaktadır.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ilişkin ampirik çalışmalarda çoğunlukla söz konusu değişkenler arasında pozitif ilişki olduğu saptanmıştır. Ancak farklı sonuçları ortaya çıkaran çalışmalar da mevcuttur. Farklı bulgular, kullanılan araştırma yöntemleri, ele alınan dönem ve örneklemeden kaynaklanmaktadır. Mevcut literatür, değişkenler arasında ilişkinin mevcudiyeti, yönü ve niteliği bakımından gruplandırılarak aşağıda özetlenmektedir.

Sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasında pozitif ilişki tespit eden çalışmalardan Heshmati (2001), OECD ülkelerinin 1970-1992 yıllarına ait verilerle kişi başına sağlık harcamaları ve GSYH arasındaki ilişkiyi, Solow modelini baz alarak analiz etmiştir. Analiz bulguları, sağlık harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde pozitif etki oluşturduğu tespit edilmiştir. Benzer bir çalışmada Gyimah ve Wilson (2004), Afrika ve OECD ülkeleri için sağlık harcamalarının kişi başı gelir artışı üzerindeki etkisini genişletilmiş Solow modelini, panel veri ve dinamik panel tahmincisi kullanarak analiz etmiştir. Bu çalışmanın bulguları da sağlık harcamalarının kişi başı gelir artışı üzerinde pozitif etkisinin olduğunu göstermiştir.

Dreger ve Remers (2005), 21 OECD ülkesi için sağlık harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkiyi, 1975-2001 yıllarını kapsayan yıllık verilerle ve panel veri yöntemiyle analiz etmiş; bulgular, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Esteve ve Martinez-Zahonero (2007), İspanya için 1960-2001 dönemi kişi başı sağlık harcamalarının kişi başı GSYH üzerindeki etkisi analiz edilmiş; bu amaçla, birim kök ve eşbütünleşme testleri kullanmıştır. Bulgular, seriler arasında uzun dönemli pozitif ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Yerdelen Tatoğlu (2011), 20 OECD ülkesinin 1975-2005 zaman aralığı verileriyle, sağlık harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi, panel yöntemi ile incelemiştir. Bulgular, sağlık harcamalarında artışın hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisini yansıtmaktadır.

Hatam vd. (2016), 1995- 2009 dönemi için ECO (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) ülkelerinin verileriyle Solow büyüme modeline sağlık sermayesi eklenerek iktisadi büyümede sağlık harcamalarının önemini göstermek üzere gerçekleştirdikleri panel eşbütünleşme analizi bulguları, ECO ülkelerinde sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Kesbiç ve Salman (2018), toplam sağlık harcamalarının kamu ve özel sektör ayrıştırmasını yaparak Türkiye'de sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2014 zaman aralığı için incelemiştir. Varyans ayrıştırması sonucunda, büyüme üzerinde kamu sağlık harcamalarının %1,91; sağlık harcamalarının ise, %0,41 oranında etki sağladığı belirlenmiştir.

Rizvi (2019), gelişmekte olan 20 Güney, Doğu ve Asya Pasifik ülkesi yıllık verileriyle 1995-2017 dönemi için, sağlık harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisini, sağlık kurumlarının kalitesini de dikkate alarak incelemiş; kamu harcamalarının kalitesine göre ayarlanan sağlık harcamalarının %100 oranında artması durumunda, iktisadi büyümenin %5 oranında artacağı tespit edilmiştir.

Görece az sayıdaki sağlık harcamaları ile büyüme arasında negatif ilişki elde eden çalışmalara örnek olarak 1975-2012 dönemi Türkiye verileriyle toplam sağlık harcamaları iktisadi büyüme ilişkisini ARDL yöntemi ile analiz eden Şimşir vd. (2015), hem kısa hem de uzun dönemde sağlık harcamalarından büyümeye negatif ilişki sonucuna varmıştır. Benzer şekilde, Yumuşak ve Yıldırım (2009), 1980-2005 dönemi için Türkiye’de sağlık harcamaları, yaşam beklentisi ve GSMH verilerinin ilişkisini araştırmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, sağlık harcamalarından GSMH’ye doğru zayıf negatif nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Değişkenler arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit eden çalışmalardan Ogungbenle vd. (2013), 1977-2008 zaman aralığı için Nijerya’nın yıllık verileriyle kamu sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini araştırmış; değişkenler arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğunu saptamıştır. Benzer bir diğer çalışmada Sghari ve Hammami (2013), gelişmiş 30 ülkede, 1975-2011 yıllarını kapsayan dönemini kapsayan verilerle kişi başı sağlık harcamaları ile kişi başı GSYİH arasındaki ilişkiye yönelik analizde, değişkenler arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu gözlemlemiştir. Saraçoğlu ve Songur (2017) ise, 1995-2014 dönemi için Türkiye’nin de dahil olduğu 10 Avrasya ülkesi verileriyle kişi başına sağlık harcamaları ile kişi başına milli gelir arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz bulguları, değişkenler arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Sağlık harcamaları ve büyüme arasında farklı ilişki bulguları olan çalışmalardan Baltagi ve Moscone (2010), 1971-2004 yılları arasındaki dönemde 20 OECD ülkesi için hem kesitsel bağımlılığı hem de gözlemlenmeyen heterojenliği kontrol eden bir panel veri bağlamında sağlık harcamaları ve gelir arasındaki durağanlık ve eşbütünleşme özelliklerini incelemiştir. Bu çalışmada kesitsel bağımlılık, ortak faktör modeli ve mekansal bağımlılık ile modellenmiş; heterojenlik ise, panel homojen ve heterojen modellerde sabit etkilerle belirlenmiştir. Bulgularla, sağlık hizmetinin lüks olmaktan ziyade bir zorunluluk olduğu ve esnekliğin önceki çalışmalarda tahmin edilenden daha küçük olduğu tespit edilmiştir.

Arısoy vd. (2010), Türkiye’nin 1990-2005 zaman aralığı verileriyle sağlık harcamaları iktisadi büyüme ilişkisi incelemiştir. Bulgular sağlık harcamalarından iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Wang (2011), 31 ülkenin 1986-2007 dönemi verileriyle sağlık harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmış; panel regresyon, ve kantil regresyon analizi yöntemini kullanmıştır. Analiz bulguları, sağlık harcaması artışının iktisadi büyümeyi teşvik ettiğini; ancak, iktisadi büyümede artışın sağlık harcamaları artışını zayıflattığını göstermektedir. Orta ve yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerde, sağlık harcamaları artışının iktisadi büyüme üzerindeki etkisi olumludur.

Elmi ve Sadeghi (2012), seçilmiş gelişmekte olan ülkelerde, 1990-2009 dönemi için sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir; kısa dönemde iktisadi büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü; uzun dönemde ise ilgili değişkenler arasında karşılıklı nedensellik belirlemiştir.

Alhowaish (2014), Suudi Arabistan için 1981-2013 zaman aralığı yıllık verileriyle yaptığı analiz neticesinde, iktisadi büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Öztürk ve Topçu (2014), 1995-2012 dönemi için G8 üyesi ülkelerin yıllık verileriyle yaptıkları Kao panel eşbütünleşme testi sonucunda, kısa dönemde sağlık harcamalarından iktisadi büyümeye doğru; uzun dönemde ise, iktisadi büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi gözlenmiştir.

Son olarak, değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını gösteren çalışmalara örnek olarak, Çetin ve Ecevit (2010), 15 OECD ülkesinin 1990-2006 dönemi verileri panel veri yöntemiyle araştırmış; değişkenler arasında istatistiki olarak anlamı bir ilişki olmadığını gözlemlemiştir. Hussain vd. (2009) de, 1980-2004 yılları arasında Pakistan'da GSYH ve sağlık harcamaları arasındaki uzun vadeli ilişkiyi ko-entegrasyon analiziyle araştırmış; değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki gözlemlememiştir.

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı doğrultusunda 17 OECD ülkesinde (Avusturya, Belçika, İsviçre, Almanya, Danimarka, İspanya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, İrlanda, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İsveç, Türkiye) sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki panel veri analiz yöntemiyle incelenmiştir. Örneklem oluşturulurken Covid-19 pandemi sürecinde, çalışmanın dizayn edildiği günlerde öne çıkan; sağlık sorununu yönetme ve büyüme performansı verileriyle dikkat çeken Avrupa ülkeleri tercih edilmiş; böylece aynı gelir grubunda (yüksek gelir) olan bu ülkelerde, değişkenler arası ilişkinin gözlenmesi amaçlanmıştır. Sağlık harcamalarının göstergesi olarak sağlık harcamaları/GSYH oranı (SH) ve iktisadi büyümenin göstergesi olarak kullanılan kişi başı GSYH verisi Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Panel veri analizi için yeni bin yılın başı (2000) ile örneklem için en son açıklanmış veri yılını (2017) içeren 2000-2017 dönemi verileri kullanılmıştır.

Çalışmanın amacından hareketle, Piabuo ve Tieguhong (2017) vb mevcut literatürde de yapıldığı gibi, Neo-klasik (Solow) büyüme modeli takip edilerek Eşitlik-1'de ifade edilen model oluşturulmuştur.

$$\ln GSYH_{it} = \beta_0 + \beta_1 SH_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada i , ülkeleri; t , zaman boyutunu ve ε_{it} ise, hata terimini ifade etmektedir. Logaritmik kişi başı GSYH (ABD doları cinsinden) bağımlı değişken iken SH (GSYH'ye oranla) bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.

Analiz kapsamında önce yatay kesit bağımlılığı varlığının sınanması gerekmektedir. Breusch-Pagan (1980) tarafından yatay kesit bağımlılığının belirlenmesi için geliştirilen Lagrange Multiplier (LM) testi şu şekildedir:

$$H_0 : \text{cov}(u_{it}, u_{jt}) = \rho_{ij} = 0 \quad (\text{tüm } t\text{'ler için } i \neq j) \text{ iken LM test istatistiği,}$$

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (2)$$

yoluyla hesaplanmaktadır. Burada $\hat{\rho}_{ij}^2$: i, j . kalıntının korelasyon katsayısıdır.

$$\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it} e_{jt}}{(\sum_{t=1}^T e_{it}^2)(\sum_{t=1}^T e_{jt}^2)^{1/2}} \quad (3)$$

e_{it} , her birimden uygun yöntemle tahmin edilen kalıntılardır. Breusch Pagan LM test istatistiği, $N(N-1)/2$ serbestlik derecesi ile χ^2 dağılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2017: 238). Ayrıca yatay kesit bağımlılığının belirlenmesinde Pesaran vd. (2008), tarafından varyans ve ortalama değerlerinin test istatistiğine eklenmesiyle düzeltilmiş (LMadj) testi de dikkatte alınmıştır. Testin hipotezleri şunlardır:

H_0 : Yatay kesit bağımlılık yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılık vardır.

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \frac{(T-K-1)\hat{\rho}_{ij} - \hat{\mu}_{Tij}}{v_{Tij}} \square N(0,1) \quad (4)$$

Burada, $\hat{\mu}_{Tij}$ ortalamayı, v_{Tij} varyansı temsil etmektedir (Pesaran vd., 2008).

Sabit ve eğim parametrelerinin birimlere göre homojen ya da heterojen olmasına bağlı olarak tahmin yöntemleri seçilmektedir. Bu nedenle homojenlik testlerinin, kullanılacak yöntemlerin seçilmesinden önce yapılması önem arz etmektedir. Swamy S testinin hipotezi,

$$H_0 : \beta_i = \beta$$

biçiminde ifade edilmektedir ve eğer aralarında istatistiki olarak bir fark yoksa, parametreler homojendir.

Birimlerin homojen veya heterojen özelliklerden hangisini gösterdiğini incelemek amacıyla Swamy (1971) tarafından türetilen ve Hausman türü bir test olan bu testin istatistiği,

$$\hat{S} = \chi^2_{k(N-1)} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta} - \bar{\beta}^*)' \hat{V}_i^{-1} (\hat{\beta}_i - \bar{\beta}^*) \quad (5)$$

olarak tanımlanmaktadır. Test istatistiği, $K(N-1)$ serbestlik derecesi ile χ^2 dağılımına sahiptir. Test istatistiği kritik değerden büyükse, parametrelerin heterojen olduğu sonucuna varılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2017: 247).

Bu çalışmada uygulanacak nedensellik analizi için yatay kesit bağımlılığı ve serilerin heterojenliğini dikkatte alan Konya (2006) nedensellik testi uygun görülmüştür. Bu test, birim kök testlerini (değişkenlerin durağanlığını) gerektirmemekte; ayrıca değişkenler düzey değerleri ile analize dahil edilebilmektedir.

Kesitsel bağımlılığı ve ülkeye özgü heterojenliği yöneten Konya'nın (2006) nedensellik testi görünüşte ilişkisiz regresyonlar (SUR) sistemlerinde ve Wald testlerinin ülkeye özgü önyükleme kritik değerleriyle temelini oluşturmaktadır. Bu çalışma için SUR sistemi aşağıdaki denklemleri içerir:

$$y_{1,t} = \alpha_{1,1} + \sum_{i=1}^{mly_1} \beta_{1,1,j} y_{1,t-j} + \sum_{i=1}^{mlx_1} \gamma_{1,1,j} \chi_{1,t-j} + \varepsilon_{1,1,t}$$

$$y_{2,t} = \alpha_{1,2} + \sum_{i=1}^{mly_1} \beta_{1,2,j} y_{2,t-j} + \sum_{i=1}^{mlx_1} \gamma_{1,2,j} \chi_{2,t-j} + \varepsilon_{1,2,t} \quad (6)$$

$$y_{N,t} = \alpha_{1,N} + \sum_{i=1}^{mly_1} \beta_{1,N,j} y_{N,t-j} + \sum_{i=1}^{mlx_1} \gamma_{1,N,j} \chi_{N,t-j} + \varepsilon_{1,N,t}$$

ve

$$\chi_{1,t} = \alpha_{2,1} + \sum_{i=1}^{mly_2} \beta_{2,1,j} y_{1,t-j} + \sum_{i=1}^{mlx_2} \gamma_{2,1,j} \chi_{1,t-j} + \varepsilon_{2,1,t}$$

$$\chi_{2,t} = \alpha_{2,2} + \sum_{i=1}^{mly_2} \beta_{2,2,j} y_{2,t-j} + \sum_{i=1}^{mlx_2} \gamma_{2,2,j} \chi_{2,t-j} + \varepsilon_{2,2,t} \quad (7)$$

⋮

$$\chi_{N,t} = \alpha_{2,N} + \sum_{i=1}^{mly_2} \beta_{2,N,i} y_{N,t-j} + \sum_{i=1}^{mlx_2} \gamma_{2,N,i} \chi_{N,t-j} + \varepsilon_{2,N,t} \quad (8)$$

Denklemlerde gösterilen y iktisadi büyümeyi; x sağlık harcamalarını, N gözlem sayısını (j=1,...,N) ve t (t=1,...,T) ise dönemi göstermektedir.

Bu testte nedensellik ilişkisi ve yönü Wald istatistikleri bootstrap yöntemiyle elde edilen yatay kesit birimine özgü kritik değerlerle karşılaştırılarak elde edilmektedir. Wald istatistiği bootstrap kritik değerlerinden yüksek ise, nedenselliğin olmadığını gösteren H_0 hipotezi reddedilir (Konya, 2006: 979).

5. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testi bulguları verilmiştir. Analizin dayandığı serilerde $T > N$ olduğu için Breusch ve Pagan 1980 (LM) testi kullanmak uygundur. Elde edilen bulgular Tablo-1’de gösterilmektedir. Bu durumda “ H_0 : yatay kesit bağımlılık yoktur” hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş; yatay kesit bağımlılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulguya göre, bir ülkede ortaya çıkan bir şokun diğer ülkeleri de etkileyeceği söylenebilmektedir. Öte yandan, örneklemdaki ülkeler, AB üyesi olarak ortak politika üretim mekanizmaları geliştirmiş bulduklarından, oluşan şoklara benzer/ortak tepkiler verebileceklerdir.

Swamy Homojenlik testinden elde edilen test istatistiğinin olasılık değeri 0.05 anlamlılık düzeyi ile karşılaştırıldığında, sıfır hipotezinin reddedildiği ve birimlerin homojen değil heterojen özellik gösterdiği belirlenmiştir. Modelde kullanılan değişkenlerin eğim parametreleri heterojendir. Bu durum, sağlık harcamalarında meydana gelen bir değişikliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testleri

	Testler	İstatistik	Olasılık Değeri
Yatay Kesit Bağımlılığı	LM_{test}	2448.000*	0.000
	$LM_{adj\ test}$	42.900*	0.000
Homojenlik	Swamy Homojenlik Testi Hipotezler $H_0 = \beta_1 = \dots = \beta_{17} = \bar{\beta}$	$\chi^2_{32} = 1279.61$	0.000

Not: *, 0,01 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini sınamak için panel nedensellik testlerinden yararlanabilmektedir. Konya (2006) bootstrap panel nedensellik testi, panel veri analizlerinde en çok kullanılan testlerden biridir. Bu çalışma için yapılan Konya (2006) bootstrap panel nedensellik testi bulguları Tablo-2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Bootstrap Panel Nedensellik Sonuçları

H_0: lnGSYH, SH’nin nedeni değildir.					
Ülkeler	Wald İstatistiği	Bootstrap Olasılık Değeri	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
Avusturya	2102.102**	0.011	2141.303	517.310	312.453
Belçika	206.799	0.183	1977.900	522.317	295.992
İsviçre	588.443**	0.045	2566.207	538.310	314.020
Almanya	301.343*	0.068	1056.849	357.248	235.690
Danimarka	573.505**	0.044	2213.374	516.216	296.877
İspanya	95.870	0.479	4696.464	640.845	394.108

Fransa	4.271	0.703	7778.640	698.383	293.374
İngiltere	15.812	0.790	2261.781	566.881	266.957
Yunanistan	265.941	0.149	3371.742	551.195	362.480
İrlanda	1517.318**	0.012	2436.268	582.322	320.900
İzlanda	197.790	0.210	2019.807	583.529	297.218
İtalya	120.471	0.328	1227.510	353.884	233.193
Lüksemburg	52.801	0.623	3427.428	548.028	281.552
Hollanda	2.621	0.758	1905.017	588.994	305.810
Portekiz	126.603	0.461	2078.025	506.301	326.206
İsveç	-2268.023***	0.994	1827.764	507.467	290.511
Türkiye	580.602**	0.041	2876.081	497.244	300.180
Panel Fisher	İstatistik: 60.344***		Olasılık Değeri: 0.004		

Not: ***, **, * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 önem seviyesini ifade etmektedir. Kritik değerler 10.000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir.

Tablo 2: Bootstrap Panel Nedensellik Sonuçları (devam)

H₀: SH, lnGSYH'nin nedeni değildir.					
Ülkeler	Wald İstatistiği	Bootstrap Olasılık Değeri	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
Avusturya	1489.906**	0.987	2986.685	637.927	341.522
Belçika	963.669**	0.976	2930.054	576.781	307.450
İsviçre	1705.683**	0.017	2457.082	549.420	291.520
Almanya	66.227	0.583	3562.613	614.111	348.320
Danimarka	-16.740	0.909	2689.077	579.222	312.959
İspanya	331.000	0.105	3500.388	743.662	350.940
Fransa	-1135.650**	0.975	3117.614	801.104	363.872
İngiltere	-22.627	0.919	3151.429	715.506	374.320
Yunanistan	1894.074**	0.014	2583.782	591.930	365.892
İrlanda	-432.179 *	0.952	3059.122	782.527	354.452
İzlanda	1568.650**	0.028	4060.420	782.593	377.227
İtalya	1887.030**	0.013	4351.998	645.762	348.466
Lüksemburg	1972.979**	0.017	2607.898	581.034	304.889
Hollanda	1488.299**	0.029	3677.444	638.928	343.514
Portekiz	834.118**	0.044	3506.871	693.149	352.710
İsveç	17.853	0.765	2223.907	638.372	334.809
Türkiye	386.537*	0.091	3668.211	696.053	336.843
Panel Fisher	İstatistik: 65.500***		Olasılık Değeri: 0.001		

Not: ***, **, * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 önem seviyesini ifade etmektedir. Kritik değerler 10.000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir.

Avusturya, İsviçre, Danimarka ve Türkiye için %5 anlamlılık düzeyinde, Almanya için %10 anlamlılık düzeyinde ve İsveç için %1 anlamlılık düzeyinde “H₀: lnGSYH, SH'nin nedeni değildir” hipotezi reddedilmiştir. İktisadi büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu ülkelerde daha fazla büyüme, sağlık harcamalarına daha fazla kaynak ayrılmasını da beraberinde getirmektedir. Diğer ülkeler için istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Avusturya, Belçika, İsviçre, Yunanistan, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz ve İsveç için %5; İrlanda ve Türkiye için %1 anlamlılık düzeyinde, “H₀: SH, lnGSYH'nin nedeni değildir” hipotezi reddedilmiştir. Sağlık harcamalarından iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca Avusturya, İsviçre,

İrlanda ve Türkiye için çift yönlü nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. O halde, daha fazla sağlık harcaması, teorik beklentiye de uygun olarak, beşeri sermayeyi geliştirmek suretiyle daha yüksek büyüme oranını ortaya çıkarmaktadır.

Panel Fisher sonucuna göre ise, %1 anlamlılık düzeyinde “ $H_0: \ln GSYH, SH$ ’nin nedeni değildir” hipotezi ve “ $H_0: SH, \ln GSYH$ ’nin nedeni değildir” hipotezi karşılıklı reddedilmiştir. Panelin genelinde değişkenler arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Bu çalışma için yapılan analizin en anlamlı ve teorik beklentiyle uyumlu bulgusu olarak, panel geneli için geçerli olması hasebiyle örnekleme dahil ülkelerde artan sağlık harcamalarının büyümeyi desteklediği ve karşılığında artan milli gelirin de sağlık harcamalarına daha fazla kaynak ayırma fırsatı sunduğu ifade edilebilir.

Analiz bulguları, mevcut literatür ışığında incelendiğinde, bazı ülkelerde gözlenen sağlık harcamalarından iktisadi büyümeye tek yönlü ilişki, Arısoy vd. (2010) ve Öztürk ve Topçu (2014) ile uyumludur. Büyümeden sağlık harcamalarına tek yönlü ilişki bulgusu Elmi ve Sadeghi (2012) ve Alhowaish (2014) ile uyumlu iken çift yönlü nedensellik Ogungbenle vd. (2013), Sghari ve Hammami (2013) ve Saraçoğlu ve Songur (2017) vb çalışmalarla uyum arz etmektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye’nin de yer aldığı 17 OECD üyesi ülkede, 2000-2017 döneminde sağlık harcamaları ile kişi başına milli gelir arasındaki ilişki incelenmiştir. Mevcut literatürden farklı olarak, değişkenler arasındaki ilişki, ülke bazında değerlendirilmiştir. Bu amaçla, ülke bazlı sonuçlar elde eden Konya (2006) nedensellik testi kullanılmıştır.

Konya (2006) nedensellik testi analiz bulgularına göre, Danimarka, Almanya ve İsveç için iktisadi büyüme, sağlık harcamalarının; Belçika, Yunanistan, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda ve Portekiz için sağlık harcamaları, iktisadi büyümenin nedenidir. Ayrıca Avusturya, İsviçre, İrlanda ve Türkiye için çift yönlü nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Panel genelinde ise, sağlık harcamaları ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir. Buradan hareketle büyüme performansında istikrarın, sadece fert başına geliri artırmakla kalmayacağı; aynı zamanda insani gelişmeyi ve onun bileşeni olarak ülke vatandaşlarının sağlıklı yaşam ortam ve imkanlarını artıracacağı ifade edilmelidir. Öte yandan, gelişen sağlık koşulları, ülke büyüme potansiyeli ve performansını destekleyecektir. Politika yapıcıların, büyüme istikrarına ve sağlık altyapısını geliştirme, vatandaşların sağlık imkan ve hizmetlerine erişimini geliştirmeye eş zamanlı yönelmesi yerinde olacaktır.

Sağlık harcamaları, iktisadi büyüme performansı ve kalkınma sürecinde önemli rol oynamakta ve ülkelerin gelir/gelişme seviyelerine göre ilişki farklılık göstermektedir. Yüksek gelirli ülkelerde milli gelir içinde sağlık harcamalarına ayrılan pay, orta/düşük gelirli ülkelere nispeten daha fazladır. Sağlık harcamalarının katkısıyla sağlık altyapı ve hizmet düzeylerinde iyileşmenin ülke ekonomisinin büyüme performansını olumlu yönde etkileyeceği beklenmektedir. Bu bağlamda sağlık harcamalarının, ülkelerin gelir düzeyi, refah düzeyi, işgücü verimliliği ve beşeri sermaye faktörleri üzerinde doğrudan etkisi olacaktır.

Örnekleme yer alan ülkelerin Avrupa bütünleşmesinin bir tarafı olmaları ve bu sayede ortak politika geliştirme mekanizmalarına sahip bulunmaları, karşılıklı etkileşim halinde olduğu gözlenen sağlık harcamaları ve büyüme performansını birlikte dikkate alan, geniş ölçekli ortak çözümler üzerinde çalışmaları için uygun koşullar sunmaktadır. Örneklem dışı ülkeler için, bütünleşmenin bilinen etkilerine ilaveten, yatay kesit bağımlılığından türetilen bu politika sonucu, anlamlı bir mesaj ihtiva etmektedir. Ayrıca, 2020 itibarıyla dünyayı etkileyen pandemi koşulları vb durumlarda gözlemlendiği gibi, sağlık politikalarında uyumlaştırma ve

ülkeler arası ortak çözüm yaklaşımları, sadece iktisadi sonuçlar için değil, insani ve varoluşsal nedenlerle de gereklidir.

Bir politika tercihi olarak sağlık harcama ve yatırımlarının artırılması, doğrudan insan yaşam kalitesini geliştirerek fayda sağlamanın yanı sıra, ülke toplam üretimini çarpan mekanizmasıyla artıracığından sağlık harcamaları yatırım malı olarak kabul edilir. Ayrıca, bu yolla potansiyel milli gelir ve büyüme potansiyeli artacaktır. Ulaşılan daha yüksek gelir düzeyi, sağlık amaçlı kaynak kullanım imkanını destekleyecektir. Bu çalışma için gerçekleştirilen analiz bulguları, literatür çoğunluğu ile uyumlu olarak anılan beklentileri desteklemektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki sağlık harcamalarının büyüme etkileri gelişmiş ülkelerdekinden daha yüksek olmalıdır. Bu tür çalışmalar, politika yapımcıların uzun vadeli politika karar ve tercihlerine yön vermelidir. Nitekim bu çalışma için yapılan analizlerin bulgularından bağımsız; ancak bu bulgular ve teorik bilgilerle uyumlu olarak, Kovid-19 pandemisinin dünya geneli ve tek tek ülke ekonomilerinde yol açtığı durgunluk ve daralma, etkili sağlık sistemleri ve zamana yayılan sağlık harcamalarının, altyapı, tesis, donanım, personel unsurlarıyla sağladığı kapasite ve bireysel ölçekte bağışıklık düzeyi üzerinden ülke iktisadi performansı için hayati rol icra ettiğini, güncel bir örnek olay olarak ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Alhowaish, A. K. (2014). Healthcare Spending and Economic Growth in Saudi Arabia: A Granger Causality Approach, *International Journal of Scientific and Engineering Research*, 5(1), 1471-1476.
- Arısoy, İ., Ünlükaplan, İ. ve Ergen, Z. (2010). Sosyal Harcamalar ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde 1960–2005 Dönemine Yönelik Bir Dinamik Analiz. *Maliye Dergisi*, 158, 398-421.
- Baltagi, B. H. ve Moscone, F. (2010). Health Care Expenditure and Income in the OECD Reconsidered: Evidence from Panel Data. *Economic Modelling*, 27 (4), 804-811.
- Boussalem, F., Boussalem, Z., ve Taiba, A. (2014). The Relationship Between Public Spending on Health and Economic Growth in Algeria: Testing for Co-integration and Causality. *International Journal of Business and Management*, 2 (3), 25-39.
- Breusch, T. ve Pagan, A. (1980). The LM Test and Its Application to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-254.
- Çetin, M. ve Ecevit, E. (2010). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (2), 166-182.
- Dreger, C. ve Reimers, H. E. (2005). Health Care Expenditures in OECD Countries: A panel Unit Root and Cointegration Analysis. *IZA Discussion Paper*, 1469, 1-20.
- Elmi, Z. M. ve Sadeghi, S. (2012). Health Care Expenditures and Economic Growth in Developing Countries: Panel Co-İntegration and Causality. *Middle East Journal of Scientific Research*, 12 (1), 88-91.
- Esteve, V. ve Martinez-Zahonero, J. L. (2007). Testing The Long-Run Relationship Between Health Expenditures and GDP in the Presence of Structural Change: The Case of Spain. *Applied Economics Letters*, 14 (4), 271-276.
- Gerdtham, U. G. ve Jonsson, B. (2000). International Comparisons of Health Expenditure: Theory, Data and Econometric Analysis. In *Handbook of Health Economics*, 1, 11-53.
- Gyimah-Brempong, K. ve Wilson, M. (2004). Health Human Capital and Economic Growth in Sub-Saharan African and OECD Countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 44 (2), 296-320.
- Hatam, N., Tourani, S., Homaie, R. E., ve Bastani, P. (2016). Estimating the Relationship Between Economic Growth and Health Expenditures in ECO Countries Using Panel Cointegration Approach. *Acta Medica Iranica* 54 (2), 102-106.
- Heshmati, A. (2001). On the Causality Between GDP and Health Care Expenditure in Augmented Solow Growth Model. *SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance*, 423, 1-19.
- Hussain, M., Mushtaq, K., ve Saboor, A. (2009). To Investigate The Long-Run Equilibrium Relationship Between Health Expenditure and Gross Domestic Product: A Case Study of Pakistan. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*, 7 (2), 119-122.
- Kesbiç, C. Y. ve Salman, G. (2018). Türkiye’de Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Tespiti: 1980-2014 VAR Model Analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 639, 163-180.

- Konya, L. (2006). Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach. *Economic Modeling*, 23 (6), 978-992.
- Ogungbenle, S., Olawumi, O. R. ve Obasuyi, F. O. T. (2013). Life Expectancy, Public Health Spending and Economic Growth in Nigeria: A Vector Autoregressive (VAR) model. *European Scientific Journal*, 9 (19), 210-235
- Öztürk, S. ve Topçu, E. (2014). Health Expenditures and Economic Growth: Evidence from G8 Countries. *International Journal of Economics And Empirical Research*, 2 (7), 262- 267.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Crosssection Independence. *The Econometrics Journal*, 11 (1), 105-127.
- Piabuo, S. M. ve Tieguhong, J. C. (2017). Health Expenditure and Economic Growth: A Review of The Literature and An Analysis Between the Economic Community for Central African States (CEMAC) and Selected African Countries. *Health. Economics Review*, 7 (23), 1-13.
- Rizvi, S. A. F. (2019). Health Expenditures, Institutional Quality and Economic Growth. *Empirical Economic Review*, 2 (1), 63-82.
- Saraçoğlu S. ve Songur, M. (2017). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Avrasya Ülkeleri Örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (16), 353-372.
- Sghari, M. B. A. ve Hammami, S. (2013). Relationship Between Health Expenditure and GDP in Developed Countries. *IOSR Journal of Pharmacy*, 3 (4), 41-45.
- Şimşir, N. C., Çondur, F., Bölükbaş, M., ve Alataş, S. (2015). Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 52 (604), 43-54.
- Wang, K. M. (2011). Health Care Expenditure and Economic Growth: Quantile Panel-Type Analysis. *Economic Modelling*, 28 (4), 1536-1549.
- Worldbank. (2020) “World Development Indicators”, <https://data.worldbank.org/indicator>, (15.03.2020).
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2011). The Relationships Between Human Capital Investment and Economic Growth: A Panel Error Correction Model. *Journal of Economic and Social Research*, 13 (1), 75-88.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2017). *Panel Zaman Serileri Analizi Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Yumuşak, İ. G. ve Yıldırım, D. Ç. (2009). Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4 (1), 57-70.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

EFFECT OF INVESTMENT AND FINANCING DECISIONS ON FIRM VALUE; EXAMPLE OF BIST INDUSTRIAL INDEX

Aslı AFŞAR* Emine KARAÇAYIR**

Abstract

The purpose of this study is to investigate the effect of investment and financing decisions on firm value. Productivity and profitability ratios representing investment decisions, leverage ratio and current ratio representing financial decisions, firms representing firm value were chosen as the last trading day share values. Investment and financing decisions and the impact of the 2008 global crisis on the firm value were tested for 100 firms operating in the Borsa Istanbul Industrial Index, using the annual data for the period 2003-2018 and the fixed effects panel data method. According to empirical findings, asset turnover rate, return on assets, intangible assets, current ratio, stock turnover rate and profit per share variables positively and significantly affect firm value. Leverage ratio, debt turnover rate and crisis variable affect the firm value negatively and significantly. In addition, it was concluded that the effects of the receivable turnover rate and firm size variables on the firm value are meaningless.

Keywords: Firm value, investment decisions, financing decisions, panel data

YATIRIM VE FİNANSMAN KARARLARININ FİRMA DEĞERİ ÜZERİNE ETKİSİ; BIST SİNAİ ENDEKSİ ÖRNEĞİ

Öz

Bu çalışmanın amacı yatırım ve finansman kararlarının firma değeri üzerindeki etkisini araştırmaktır. Yatırım kararlarını temsilen verimlilik ve karlılık oranları, finansman kararlarını temsilen kaldıraç oranı ve cari oran, firma değerini temsilen firmaların yıl sonu son işlem günü pay senedi değerleri tercih edilmiştir. Yatırım ve finansman kararları ile 2008 küresel krizinin firma değeri üzerindeki etkisi, Borsa İstanbul Sınai endeksinde faaliyet gösteren 100 firma için, 2003-2018 dönemi yıllık verileri kullanılarak sabit etkiler panel very yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Ampirik bulgulara göre, aktif devir hızı, aktif karlılık oranı, maddi olmayan duran varlıklar, cari oran, stok devir hızı ve hisse başına kar değişkenleri firma değerini pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilemektedir. Kaldıraç oranı, borç devir hızı ve kriz değişkeni ise firma değerini negatif yönde ve anlamlı olarak etkilemektedir. Ayrıca alacak devir hızı ve firma büyüklüğü değişkenlerinin firma değeri üzerine etkilerinin anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

AnahtarKelimeler: Firmadeğeri, yatırımkararları, finansmankararları, panel very

1. Introduction

The main purpose of a firm is to increase the fortunes of the firm's existing shareholders. In other words, the value of the company is maximized. With the concept of firm value gaining importance, investors, financial institutions associated with the firm, other people and institutions want to have information about the value of the firm. In addition, they want to learn

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, EMYO, aafsar@anadolu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7031-1419

** Arş. Gör. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, eminekalayci@kmu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0512-9084

both the factors that companies cannot control, such as general economic and political conditions, and the factors that companies can control, such as investment and financing decisions.

Although there is no generally accepted definition for firm value, firm value is related to liquidity, profitability, capital structure and operating rates. Many methods are used in the literature to determine the firm value. While some of these methods take into account the price coefficients of the companies, some of them take into account the information about the activities of the companies (Ercan and Ureten, 2000: 123). Although it was seen that the Market Value / Book Value (MV/BV) ratio was used in the previous studies, in this study, the stock end values of the firms representing the firm value were used by considering the financial statement disclosure dates. The reason why MV/BV ratio is not used as dependent variable is mostly because it expresses stock market performance. December stocks last transaction day prices were used both in terms of separation from previous studies and reflecting the current status of firms and revealing the effects of changes in the economy (Meder, 2000: 41).

In order to achieve the purpose of value maximization of companies, if the value of the stock increases, the value of the company will increase. Considering that the investment decisions they will make are important while providing value maximization, firms demonstrate the importance of financing decisions where, how and which way these investments are financed. It is also very important to finance these investments with the least cost (Schularick & Steger, 2010). Firm value and the decisions to be made will affect the profitability and risk of firms, and this effect will cause the firm value to increase or decrease (Arkan, 2010: 25).

Investment is the fund usage decisions that companies use to reach their goals by performing their activities. Investment decisions are one of the most important factors that determine the profitability, efficiency and risk levels in order for companies to survive (Usta, 2012: 28). These decisions also benefit the company to act according to its financial strength and competitive position in the future. While making financial decisions, mechanisms affecting firm value should not be ignored (Akgüç, 2011: 3).

Financing decisions are decisions about how companies will grow and how investments will be financed. It is very important to correctly determine the financial resources required for investments. When making financial decisions, the tools used must be analyzed and the conditions of the firm and the financial analysis must be taken into account. Firms can apply for debt only, equity only or both debt and equity when making their financing decisions. In order for growth to occur and investments to be efficient, a financing approach that is suitable for competitive conditions must be adopted (Betz, 2011). In order to make investment and financing decisions effectively, minimum cost and maximum firm value are required. For this reason, it was decided to investigate the effect of investment and financing decisions of the companies on the firm value.

In this study, as a result of the results obtained from the previous studies, it has been investigated how these variables have an impact on the firm value by classifying the variables as investment decisions and financing decisions instead of just calling them financial ratios. For this purpose, analysis was carried out using panel data method by using efficiency and profitability ratios to explain investment decisions, leverage ratio and current ratio to explain financing decisions, and final share closing price in December to determine firm value. In the study, variables that affect the firm's value were investigated by using the annual data of 2003-2018 of the variables belonging to 100 firms trading in Borsa İstanbul (BIST) Industrial index. When we look at the studies carried out so far, the relationship between capital structure and firm value in general has been examined. This study differs from other studies in terms of both addressing the crisis period and also investigating investments in intangible assets. The reason for adding intangible assets to variables; It is due to the fact that it is a long-term investment specific to the company and reflects the value of the firm. By adding the crisis dummy variable,

it is aimed to investigate what effect the crisis has on firm value. In addition, this study differs from previous studies in terms of the dependent variable used and the time period examined is longer. Firstly, empirical findings were included in the study, and then regression analysis results were explained by including the data set and method used in the study and the analysis. In the last section, the findings were evaluated.

1. Literature Search

When the studies on firm value are examined, it is seen that there are a lot of studies investigating the relationship between financial rates and firm value. The findings obtained as a result of the analysis of these studies are presented in Table 1.

Table 1. *Studies on the literature*

Author Date	Term	Method	Sector/ Country	Result
Chowdhury and Chowdhury (2010)	1994-2003	Panel Data Analysis	Bangladesh 77 firms	Concluded that the current rate and profit per share has a significant and positive effect on firm value, while asset turnover rate, leverage and growth rate have a significant and negative effect on firm value.
Büyükşalvarcı (2010)	2009	Panel Data Analysis	ISE manufacturing sector	Analysis between liquidity, financial structure, activity and profitability rates and share value, it reached the conclusion that nonlinear relations also exist.
Birgili and Düzer (2011)	2001-2006	Panel Data Analysis	İSE-100	While there is a positive relationship between Liquidity and financial structure ratios and firm value, there is a negative relationship between firm value and profitability ratios. They did not find a significant relationship with activity rates.
Gill and Mathur (2011)	2008-2010	Panel Data Analysis	Toronto Stock Exchange	Concluded that there is a positive relationship between growth and profitability and firm value.
Lin and Chang (2011)	1993-2005	Regression Analysis	Taiwan 196 firms	Identified a negative relationship between the leverage ratio and firm value.
Savsar (2012)	2002-2009	Panel Data Analysis	ISE -100	Determined a significant and positive relationship between the credit turnover rate and firm value, and a negative relationship between the stock turnover rate, return on equity and the firm value
Küçük Kaplan (2013)	2000-2010	Panel Data Analysis	111 production firms in the ISE	Determined that there is a negative relationship between the leverage ratio, account receivable turnover, current ratio and equity profitability, and a positive relationship between profit margin and firm value.
Ayrıçay and Türk (2014)	2004-2011	Panel Data Analysis	56 firms in BIST	Concluded that there is no significant relationship between borrowing rate and return on assets, while Acid test rate, assets turnover rate affect firm value significantly. They concluded that there was a negative relationship between the crisis and firm value.
Aras, Kutlu Furtuna and Mutlu Yıldırım (2017)	2010-2014	Panel Data Analysis	274 firms in BIST	They determined a positive correlation between re-investment rate, asset turnover rate and return on assets and firm value, and a negative relationship between debt turnover rate and asset turnover rate.

Gümüşt. (2017)	2011-2015	Panel Data Analysis	5 cement companies in BIST	They determined that current ratio, leverage ratio and asset turnover rate affect firm value positively, while cash rate and receivable turnover rate affect it negatively.
Biçen and Sezgin (2017)	2005-2015	Panel Data Analysis	BIST- IT sector	They concluded that the net sales growth rate, market value / book value ratio and profit per share positively affected the firm value.
Korkmaz and Dilmaç (2018)	2008-2015	Panel Data Analysis	Bank and insurance companies according to the transaction in BIST	Leverage ratio and return on equity affect firm value negatively, while intangible assets affect it positively.
Akyüz and Yıldırım (2019)	2012-2018	Panel Data Analysis	7 companies in the paper industry in BIST	While equity ratio, account receivable turnover, net profit, gross sales profit positively affect the firm value, leverage ratio, equity profitability and asset profitability affect the firm value negatively.

2. Data Set and Method

The aim of the study is to test the effect of investment and financing decisions on firm value with the help of some ratios used in financial analysis. In this research, panel data method and annual data of 2003-2018 period of 100 firms operating in BIST Industry index were used. The data used in the analysis are Financial Information News Network. It was built on 100 companies whose data in BIST Industry index were obtained from the company. The data related to the companies discussed in the study are presented in the annex.

The variables used in the study were determined by considering the theoretical expectations and the literature. The value of the firm, which is the dependent variable used in the study, was calculated based on the last share closing price of December. The explanations about the dependent variable and independent variables used in the analysis are shown in Table 2. Debt turnover rate (DTR), stock turnover rate (STR), account receivable turnover (ART), assets turnover rate (ATR), intangible assets (MODV), return on assets (AKO), firm size (FB) leverage ratio (LR), current ratio (CR), crisis (Crisis 2008) variables were investigated on the independent firm value. Detailed explanation of how all variables used in the model are calculated is presented in Table 2.

Table 2. Variables used in the study

Variable	Used Rate	
Dependent variable		
Firm Value	December last share closing price	FV
Independent variables		
Investment Decisions		
Debt Transfer Rate	With Credit Buy / Avg. T. B.	DTR
Stock Turnover Rate	Cost of Commercial Goods Sold / Av. Commercial Goods Stock	STR
Account Receivable Turnover	Net Sales / Trade Receivables	ART
Asset Turnover Rate	Net Sales / Total Assets	ATR
Intangible Assets	Intangible Assets	IA
Firm Size	Growth in Assets	FS
Return on Assets	Net Profit / Total Assets	ROA
Profit Per Share	Total Profit / Number of Shares	PPS
Financing Decisions		
Leverage Ratio	Total Debt / Total Asset	LR
Current Rate	Current Assets / Short-Term Debt	CR

Dummy Variable Crisis	2008 Global Crisis (0 is given for Crisis2008 years before 2008 and 1 for subsequent years)	Crisis 2008
---------------------------------	---	-------------

This research was created by using panel data method with annual data of 2005-2018 period of 100 firms operating in BIST Industry index. Descriptive statistics related to the series consisting of a total of 1,400 observation values for 9 variables are presented in Table 3.

Table 3. Descriptive statistics

Data	Average	Standard Deviation	Minimum	Maximum
FV	.6012232	.1749623	.0291738	2.931484
DTR	4.110267	2.244511	.2340789	16.56455
STR	29.21312	12.23231	3.765429	62.67531
ART	5.123090	4.578315	.1280453	12.66739
ATR	2.246234	14.23235	12.5679	121.0265
IA	1.426342	8.4182	0.64917	1.46276
ROA	.2056435	.140978	-.54381	1.52043
FS	4.78610	.032168	4.8920	18.2901
PPS	.509.028	.40531	21.052	18.44836
LR	.0564798	.0211564	.0002176	.305311
CR	213.5642	201.278	1.1417	1.5434
Crisis 2008	10.92669	1.342902	15.44287	12.23344

In order to measure the effect of investment and financing decisions on firm value with the help of ratios used in financial analysis, panel data analysis was performed and the model described below was tested in this context.

Model: Effect of Investment and Financing Decisions on Firm Value

$$FV = \beta_0_{it} + \beta_1 DTR_{it} + \beta_2 ST_{it} + \beta_3 ART_{it} + \beta_4 ATR_{it} + \beta_5 IA_{it} + \beta_6 FS_{it} + \beta_7 ROA_{it} + \beta_8 PPS_{it} + \beta_9 LR_{it} + \beta_{10} CR_{it} + Crisis\ 2008 + \epsilon_i$$

Within the scope of the model used in the study, both horizontal and time section dimensions were used together. The firm data of the BIST Industrial index are used as the time dimension and the bed cross-section dimension. Predicting the relationships between the variables with the help of panel data models created using panel data containing time dimension is called panel data analysis (Tatoğlu, 2013: 4). A general panel data model with dependent variable Y and independent variable X is expressed as follows.

$$Y_{it} = \alpha + \beta_{it} + e_{it}$$

Here, α represents constant parameter, β_{it} slope parameter, e_{it} the error term and i represents the sub-indices for units and t sub-indices for time periods (Baltagi, 2005: 11). In panel data analysis, F test, LM test and Hausman tests are used to determine the existence of unit and time and which model is suitable (Güriş, 2015: 35). In this study, Hausman test was used to determine the model. In the Hausman test, the rejection of the null hypothesis, which showed that both the coincidence effects model and the coefficients obtained from the desabit effects model were the same, indicates that the results of the random effects model are more effective (Tari, 2011).

In panel data analysis method, it should first be determined whether the variables are stationary or not. Also, horizontal dependency must be tested to test for the existence of the unit root. In the case of mutual interactions between companies, namely, the cross-sectional dependency, the shock that may occur in any of the units affects other units. In the literature,

Breusch and Pagan (1980) test and Pesaran (2004) and Frees (1995) test are widely used to test the cross-sectional dependency. The results of the Breusch and Pagan (1980) test and Pesaran (2004) and Frees (1995) tests performed to investigate the presence of horizontal cross-section dependence of the model to be investigated are shown in table 4,

Table 4. *Cross Sectional Dependency Test Results*

Test	Statistics	Probability
Breush- Pagan (1980)	10.239	0.0000***
Frees (1995)	1.072	alpha = 0.01 : 0.2928
Pesaran (2004)	3.340	0.0000***
*,** and *** express statistical significance at the level of 0.10, 0.05 and 0.01, respectively.		

When the results of Table 4 are evaluated, the hypothesis “H0: There is no cross-sectional dependence between error terms” is rejected. If there is no horizontal cross-section dependency in the literature, the application of the 2nd generation unit root tests is recommended for consistent results. Pesaran Unit Root (CADF) test, which is one of the 2nd generation unit root tests, was performed and the unit root test results obtained for the level values and the first differences of the variables are shown in Table 5.

Table 5. *Unit root test results*

Variables	Constant Term		Constant Term and Trend	
	CADF	Probability	CADF	Probability
FV	-0.764 (2)	0.000*	-3.644 (2)	0.110*
DTR	-2.102 (0)	0.301	-1.981 (0)	0.000***
STR	-1.226 (0)	0.810	-2.099 (2)	0.501**
ART	-1.678 (0)	0.213	-5.213 (0)	0.000***
ATR	-1.319 (0)	0.000***	-1.465	0.000***
IA	0.051903	0.018**	2.801093	0.000**
ROA	-2.554 (0)	0.047**	-2.237	0.48**
FS	0.71403	0.0634*	6.097222	0.000***
PPS	2.601	0.0528*	-2.895	0.000***
LO	-1.245 (0)	0.824	-1.300	0.997
CR	1.224 (1)	0.614	-2.108	0.321
Delay lengths were determined according to the Akaike information criteria. Max. delay length is 2. Optimal delay lengths are shown in parentheses. ** and *** express significance at the level of 0.10, 0.05 and 0.01, respectively.				

According to the test results, it is stationary at the level of PPS at 10% significance level. According to the test results, IA and ROA variables are stationary in level values at 5% significance level. According to the test results, FV, ATR, variables are stationary at 1% significance level. The non-stationary DTR, ST, ART, LR, CR, series are seen to be stationary after taking the difference. In the study, after the series is stationary in the level value, the LM test was performed to determine the estimation method, and Hausman Test was performed due to the presence of unit effect in the model. The results of the LM and Hausman test are shown in table 6.

Table 6. *LM and Hausman test results*

Test	Test Value	Probability Value	Decision
LM	482.91	0.000***	It has unit effect
Test	Test Value	Probability Value	Decision
HAUSMAN	28.11	0.000***	There is a systematic difference between parameters.

Based on the table above, it is seen that the model of fixed effect panel data analysis is suitable. The diagnostic test results of the model to be estimated in the study are as follows.

Table 7. Diagnostic test results for the model

Autocorrelation Test	Test Value	
Bhargava, Franzini & Narendranathan's Durbin Watson Test	1.7563	
Variance Test	X² Value	Probability Value
Wald Test	100.21	0.000***

When the table above is examined, it is understood that there is a problem of autocorrelation and variance. In order for estimators to provide reliable results, the model will continue to be predicted with resistant standard errors. In this context, standard errors were corrected with the help of Arellano-Froot-Rogers estimator. The fixed effects model results estimated by the Arellano-Froot-Rogers estimator are reported in the table below.

Table 8. Fixed effects test results

Independent Variables	Coefficient	Standard Error	Probability Value
DTR	-0.18021	0.0471	0.000***
STR	0.0179	0.0024	0.000***
ART	0.04611	0.0018	0.1602
ATR	0.0295	1.0349	0.000***
IA	0.92512	1.0166	0.000***
ROA	1.2850	0.1243	0.012**
FS	-0.2045	0.1595	0.081**
PPS	0.0162	0.0012	0.010**
DILO	-0.32310	0.0208	0.000***
DICR	0.43428	0.1500	0.0110**
Crisis2008	-0.4011	0.0248	0.0010**
Constant TermC	0.213671	0.0190	0.0000
R ²	0.4309		
Wald Statistics	2.93 (0.000)***		
"D1" in front of the variable shows that the first cyclical difference of the series is taken. ** and *** express significance at the level of 0.10, 0.05 and 0.01, respectively.			

Table 8 shows that the R² coefficient, which shows the effect of independent variables on the dependent variable, is 0.4309. The closer the R² value is to 1, the stronger it is to explain the independent variables of the dependent variable (Gujarati, 2001: 247). It can be said that 43% of the changes in the firm value are caused by the changes in the independent variables.

When the table is analyzed, the variables that affect the firm value significantly are debt turnover rate (DTR), stock turnover rate (ST), asset turnover rate (ATR), intangible assets (IA), return on assets (ROA), profit per share (PPS), leverage ratio (LR), current ratio (CR) and crisis 2008. If the variables showing investment decisions are examined; The debt turnover rate (DTR) appears to affect the firm value negatively, while the increase in the debt turnover rate decreases the firm value by 0.18021. This result is compatible with Aras, Kutlu Furtuna and Mutlu Yıldırım (2017) and Büyükşalvarcı (2010). While the inventory turnover rate (STR) positively affects the firm value, it is seen that the increase in this rate increases the firm value by 0.0179. This result is in line with the works of Çakır and Küçük Kaplan (2012). It is observed that the increase in asset turnover rate increased the firm value by 0.295. This result is in line with the works of Aras, Kutlu Furtuna and Mutlu Yıldırım (2017) and Akyüz and Yıldırım (2019). It is observed that the increase in intangible assets increased the firm value by 0.92512. This result is in parallel with the work of Korkmaz and Dilmaç (2018). Although they do not

have any physical assets, they are an important variable since they are assets that give privileges to companies as long as they continue to exist. While the return on assets (ROA) positively affects the firm value, the increase in the return on assets increases the firm value by 1.2850. This result is in line with Aras, Kutlu Furtuna and Mutlu Yıldırım (2017). It is observed that the increase in profit per share increased the firm value by 0.0162. This result is in parallel with the works of Biçen and Sezgin (2017) and Birgili and Düzer (2011). It is determined that the account receivable turnover (ART) and firm size (FS) have no significant effect on the firm value.

If the variables showing the financing decisions are examined; leverage ratio (LR) is seen to affect firm value negatively and significantly, and the increase in leverage ratio decreases firm value by 0.3231. This result is compatible with the work of Lin and Chang (2011), Küçükkaplan (2013) and Korkmaz and Dilmaç (2018).

The increase in the current ratio increased the firm value by 0.43428, and this shows parallelism with the studies of Chowdhury and Chowdhury (2010), Birgili and Düzer (2011) and Gümüş et al. (2017). While the 2008 crisis negatively and significantly affected the firm value, it appears to decrease the firm value by 0.4011 and is in line with the studies of Ayriçay and Türk (2014).

Table 9. *Theoretical expectations and findings*

Theoretical Expectation		Result Obtained	
Debt Transfer Rate	-	Debt Transfer Rate	-
Stock Turnover Rate	+	Stock Turnover Rate	+
Credit Turnover Rate	+	Credit Turnover Rate	Nonsignificant
Assets Turnover Rate	+	Assets Turnover Rate	+
Intangible Asset	+	Intangible Asset	+
Return on Assets	-/+	Return on Assets	+
Firm Size	+	Firm Size	Nonsignificant
Profit Per Share	+	Profit Per Share	+
Leverage Ratio	-/+	Leverage Ratio	-
Current Rate	+	Current Rate	+
Crisis	-	Crisis	-

According to the findings obtained from the analysis results, while the debt turnover rate, stock turnover rate, return on assets, profit per share variables affect the firm value positively and significantly, the increases in these rates will affect the firm value positively and cause an increase in the firm value. Leverage ratio, current ratio and crisis variables will affect the firm value negatively and significantly, and the increase in these rates will have a negative effect on the firm value.

3. Result

Maximizing the firm value, which is the main goal of financial management, is influenced by many factors. Some of these are factors that companies cannot control, such as general economic and political conditions, while others are factors that companies can control. In this study, the relationship between investment and financing decisions and firm value with the help of some ratios used in financial analysis has been tested with panel data method for BIST Industrial index firms. In particular, the main reason for choosing this index is that firms, which are the important building blocks of the economic structure, are included in this index and are suitable for accurately reflecting the general economic situation.

Debt turnover rate, which shows investment decisions, affects firm value significantly and negatively. This is an indication that the firm value increases as the debt payment period decreases. In other words, it is understood that firms do not delay in paying their debts in the period examined. Inventory turnover rate affects firm value significantly and positively impact on firm value. Assets turnover rate affects firm value significantly and positively, and it can be understood that the increase in sales will increase the firm value. Intangible assets affect the

firm value significantly and positively, which may indicate that the investments made for the growth of the firm increase the firm value. Intangible assets, which are generally ignored in previous studies, are important in terms of providing advantages to companies, even though they do not have any physical assets. It is observed that the rate of active profitability affects firm value significantly and positively. It can be proved that the market value of the companies is high as the return on assets increases. Profit per share appears to affect firm value significantly and positively, which may be an indication that the firm has maximized value. According to the findings obtained as a result of the study, it is seen that the increases in investment decisions (asset turnover rate, intangible assets, asset profitability rate, profit per share) increase the firm value.

We can say that the leverage ratio, which shows the financing decisions, affects firm value significantly and negatively, which is an indicator that the firm value will increase as debts decrease. The current ratio affects firm value significantly and positively, and it is an indicator that the increase in current assets or decrease in short-term debts will increase firm value. According to the findings obtained as a result of the study, it is seen that the increase in leverage ratio decreases the firm value, while the increase in the current rate increases the firm value. The 2008 crisis appears to affect firm value significantly and negatively, and this is very important on firm value. Unlike previous studies, the 2008 crisis was added to the study as a dummy variable and it was concluded that the crisis negatively affected the firm's value.

The study includes conclusions that can support stock investors and financial managers in decision making. In addition, it is thought that the findings will contribute to the literature, and the studies to be conducted with different indexes, methods, periods, countries and sectors are important in terms of obtaining new findings in testing the relationship between the series. Firms can find solutions to their financing policies by turning to alternative sources of financing during times of financial crisis. Finance managers can increase firm value through more effective and efficient investment and financing preferences. It is very important to carefully examine the rates that show positive and negative relations with the firm value and to implement the measures that can be taken financially for the firm value. Investors can reach their investment targets by considering the general situation of the economy, if they know from which variables and in which way the firm's value is affected.

Kaynakça

- Akgüç, Ö. (2011). *Financial Management*. İstanbul: Avcıol Publishing.
- Akyüz, K.C. and Yıldırım, İ. (2019). Relationship Between Financial Ratios and Firm Value; An Application in Paper and Paper Products Industry. *Düzce University Journal of Science and Technology*, 19(7), 1778-1792.
- Aras, G., Kutlu Furtuna, Ö. And MutluYıldırım, F. (2017). The Impact of Investment and Financing Decisions on Market Value in Turkey. *Journal of Business Research Turk*, 9(4), 120-138.
- Arkan, F. (2010). *Financial Structure and Firm Value Relationship: A Research on Firms Registered in ISE*. (Unpublished Master Thesis), Selcuk University Institute of Social Sciences, Konya.
- Ayrıçay, Y. and Türk, V. E. (2014). The Relationship Between Financial Ratios And Firm Value: An Enforcement In Borsa Istanbul. *Journal of Accounting and Finance*, 64, 53-70.
- Baltagi, B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. New York: John Wiley & Sons INC.
- Betz, F. (2011). *Managing Technological Innovation: Competitive Advantage From Change*. Wiley-Inter Science.
- Biçen, Ö.F. and Sezgin, H. (2017). The Effects Of Financial Ratios On Firm Value: A Panel Data Analysis For Borsa Istanbul It Sector, *Journal of Management and Economic Research*. 15(3),25-41.
- Birgili, E. and Düzer, M. (2010). The Relationship Between The Rates Which Are Used In Financial Analysis And Firm Value An Application in Istanbul Stock Exchange. *Journal of Accounting and Finance*, (46) 74- 83.
- Breusch, T., and Pagan, A. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification Tests in Econometrics. *Review of Economic Studies* (47), 239-253.
- Büyükşalvarcı, A. (2010). The Analysis of Relationships between Financial Ratios and Stock Returns: A Research on ISE Manufacturing Sector. *Journal of Accounting and Finance*, (48), 130-141.
- Chowdhury, A and Chowdhury, S. P. (2010). Impact of Capital Structure on Firm's Value: Evidence from Bangladesh. *Business and Economic Horizons*, 3(3), 111-122.
- Ercan, M. K. and Üreten, A. (2000). *Firm Value Determination and Management*. Gazi Publishing: Ankara.
- Gümüş, T.U., Şakar, Z., Akkın, G. and Şahin, M. (2017). The Ratios Used in Financial Analysis and Firm Value Relations: An Analysis on Cement Company In BIST Index. *Journal of Black Sea Social Sciences*. (9)16.
- Gill, A. and Mathur, N. (2011). Board Size, CEO Duality, and the Value of Canadian Manufacturing Firms. *Journal of Applied Finance and Banking*, 1(3), 1-13.
- Gujarati, Damodar N. (2001). *Basic Econometrics*. (Trans., Ü. Şenesen ve G. Şenesen), 2. Baskı, İstanbul: Literatür Publishing.
- Güriş, S., Çağlayan, E., and Güriş, B. (2011). *Basic Econometrics with EvIEWS*. İstanbul: Der Publishing.

- Hausman, J. A. (1978). *Specification Test in Econometrics*. *Econometrica*, 46(6): 1251-1271.
- Korkmaz, Ö. and Dilmaç, M. (2018). Factors Affecting Firm Stock Market Value: An Application on Bank And Insurance Firms. *Journal of Management and Economic Research*, 16(2),179-201.
- Küçükkaplan, İ. (2013). The Endogenous Variables Explaining the Market Value of Manufacturing Firms in the ISE: A Sectoral Level Panel Data Analysis for Sectors. *Journal of Eskişehir Osmangazi University*, 8(2), 161-182.
- Lin, F.L. and Chang, T. (2011). Does Debt Affect Firm Value in Taiwan? A Panel Threshold Regression Analysis. *Applied Economics*, (46), 117-128.
- Meder, H. (2000). *Firm Value and Application on Firm in Denizli*. (Unpublished Phd Thesis). Adnan Menderes University Institute of Social Sciences, Denizli.
- Savsar, A. (2012). *The Relationship Between Financial Ratios and Firm Value and An Application in the Istanbul Stock Exchange*. (Unpublished Master Thesis). Gaziosmanpaşa University Institute of Social Sciences, Tokat.
- Pesaran, M. (2007). A Simple Panel Unit Root test in the Presence of Cross Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Schularick, M. and Steger, T. M. (2010). Financial Integration, Investment, And Economic Growth: Evidence From Two Eras Of Financial Globalization. *The Review Of Economics And Statistics*, 92(4): 756-768.
- Tarı, R. (2011). *Econometrics*, Umuttepe Publishing: Kocaeli.
- Tatoğlu, Y. (2013). *Panel Data Econometrics Applied to Stata*. İstanbul: Beta Publishing.
- Usta, Ö. (2012). *Business Finance and Financial Management*. Ankara: Detay Publishing.

No	Company	Company Code	No	Company	Company Code	No	Company	Company Code	No	Company	Company Code
1	Adana Çimento (A)	ADANA	26	Bossa	BOSSA	51	Good-Year	GOODY	76	Otokar	OTKAR
2	Adana Çimento (B)	ADBGR	27	Brisa	BRISA	52	GöлтаşÇim ento	GOLTS	77	Park Elek.Madencilik	PRKME
3	Adana Çimento (C)	ADNAC	28	Burçelik	BURCE	53	Gübre Fabrik.	GUBRF	78	Parsan	PARSN
4	Adel Kalemçilik	ADEL	29	Componenta Dökümcülük	COMDO	54	Hektaş	HEKTS	79	PenguenGıda	PENGD
5	AfyonÇim ento	AFYON	30	ÇelikHalat	CELHA	55	HürriyetG zt.	HURGZ	80	Petkim	PETKM
6	Akçansa	AKCNS	31	Çemtaş	CEMTS	56	İhlasEvAle tleri	IHEVA	81	Pınar Et Ve Un	PETUN
7	AkınTekstil	ATEKS	32	Çim beton	CMBTN	57	İzmir Demir Çelik	IZMDC	82	PınarSu	PINSU
8	Aksa	AKSA	33	Çimentaş	CMENT	58	İzocam	IZOCM	83	PınarSüt	PNSUT
9	AlarkoCarrie r	ALCAR	34	Çimsa	CIMSA	59	Kaplamin	KAPLM	84	Sarkuysan	SARKY
10	AlkimKağıt	ALKA	35	DemisaşDökü m	DMSAS	60	KarsanOto motiv	KARSN	85	Sasa Polyester	SASA
11	Anadolu Cam	ANACM	36	Denizli Cam	DENCM	61	KarsuTekstil	KRTEK	86	Soda Sanayii	SODA
12	Anadolu Efes	AEFES	37	Derimod	DERIM	62	Kartonsan	KARTN	87	Söktaş	SKTAS
13	Anadolu Isuzu	ASUZU	38	Deva Holding	DEVA	63	Kent Gıda	KENT	88	Sönmez Pamuklu	SNPAM
14	Arçelik	ARCLK	39	DitaşDoğan	DITAS	64	Klimasan Klima	KLMSN	89	T.Tuborg	TBORG
15	Arsan Tekstil	ARSAN	40	Doğusan	DOGUB	65	KonfrutGıda	KNFRT	90	Tat Gıda	TATGD
16	Aslan Çimento	ASLAN	41	Duran DoğanBasım	DURDO	66	Konya Çimento	KONYA	91	Tofaş Oto. Fab.	TOASO
17	Aygaz	AYGAZ	42	Dyo Boya	DYOBY	67	Kordsa Global	KORDS	92	Trakya Cam	TRKCM
18	Bagfaş	BAGFS	43	EgeEndüstri	EGEEN	68	Kristal Kola	KRSTL	93	Tukaş	TUKAS
19	BakAmbalaj	BAKAB	44	EgeGübre	EGGUB	69	KütahyaPo rselen	KUTPO	94	Tüpraş	TUPRS
20	Banvit	BANVT	45	EgeProfil	EGPRO	70	MardinÇi mento	MRDIN	95	UşakSerami k	USAK
21	BatiÇimento	BTCIM	46	EgeSeramik	EGSER	71	Marshall	MRSHL	96	ÜlkerBisküvi	ULKER
22	BatsökeÇim ento	BSOKE	47	Ereğli Demir Çelik	EREGL	72	Menderes Tekstil	MNDRS	97	ÜnyeÇiment o	UNYEC
23	BirlikMensu cat	BRMEN	48	Ford Otosan	FROTO	73	MerkoGıda	MERKO	98	Vestel	VESTL
24	Borusan Mannesman n	BRSAN	49	Gentaş	GENTS	74	Mondi Tire Kutsan	TIRE	99	Yataş	YATAS
25	Bosch FrenSistemle ri	BFREN	50	GersanElektrik	GEREL	75	Olmuksan-IP	OLMIP	100	Yünsa	YUNSA

Ad.Data on the companies discussed in the study

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

ARAP DİLİNDE İ'LÂL*

Halil İbrahim KOCABIYIK** Yeliz AÇAR***

Öz

Arapçada kelime yapılarında telaffuz ve kullanım kolaylığı açısından bir takım dönüşümler meydana gelmektedir. Çalışmanın konusu bu dönüşümlerden biri olan ve terim olarak “illet harfleri(elif, vâv, yâ) ve hemzenin bir birine dönüşmesi(kalb), illet harflerinin veya harekelerinin atılması(hazf) ya da bu harflerinin harekelerinin kendilerinden önce gelen sahih ve sakin harfe verilmesi(sükûn veya nakl)” anlamına gelen i'lâldir. Hemze genel görüşe göre illet harfi olmamasına rağmen çok fazla değişime uğradığı için i'lâl başlığı altında incelenmektedir. İ'lâl kalb, nakl-iskân veya hazf yoluyla gerçekleşmektedir. Konu çok kapsamlı olduğu için bu çalışmada i'lâl çeşitlerinden kalb ile i'lâl üzerinde durularak illet harflerinin ve hemzenin birbirine dönüşümü örneklerle birlikte incelenip hazf ve nakl ile i'lâlin tanımları verilmekle yetinilmiştir. Bu sayede dönüşüme uğrayan harflerin asıllarının bilinerek kelimelerin anlamlarının doğru anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İ'lâl, İlet harfi, Kalb, Sarf.

İ'LÂL IN ARABIC LANGUAGE

Abstract

A number of conversions occur in Arabic word structures in terms of pronunciation and ease of use. The subject of this study is i'lâl which is one those conversions and means as a term the interventions of “illiterate letters” (elif, vâv, yâ) and hiatus (hemze) (Kalb), the omission of illiterate letters and vowel points (hareke) (hazf) or the transfer of the vowel points of those letters to the preceding literate and calm letters (Sükun and nakl). Hemze is analyzed under the title of i'lâl since it goes through many changes although it is not an illiterate letter according to general view. İ'lâl occurs through kalb, nakl-iskan and hazf. Since the subject is very comprehensive, the interconversion of illiterate letters and hemze is discussed together with examples in this study and definitions of i'lâl are given. In this way, it is aimed to contribute to the correct understanding of the meaning of the words by knowing the originals of the converted letters.

Keywords: İ'lâl, Illiterate, Kalb, , Sarf.

1. GİRİŞ

Arapça, lafız ve mana bakımından zengin bir dildir. Bu zenginliğe katkı sağlayan hususlardan biri de i'lâl özelliğidir. Çünkü i'lâl, dile serbestlik ve akıcılık kazandıran onu mana ve şekil yönünden güzelleştirip zenginleştiren ve söyleyiş kolaylığı sağlayan morfolojik ve fonetik bir olgudur (Sarı,1999: XIX, 263-265).

İ'lâl, Arap dilinde sarf ilminin konusuna girmektedir. Sarf ilminde bu konunun yanı sıra ibdâl, kalb, hazif, idgâm, imâle, fiiller, isimler, harfler gibi konular ele alınmaktadır.

* Bu makale, Yeliz Açar'ın Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı “ANONİM BİR YAZMA: İ'lâl Kaideleri (Edisyon-Kritik)” adlı Yüksek Lisans Tezinden Yeliz Açar ve Halil İbrahim Kocabiyik işbirliği ile türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üy., Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, ibrahim.kocabiyik@usak.edu.tr

*** Bilim Uzmanı, yelizacar.acar@hotmail.com

Bazı dilbilimcilerinin ileri sürdükleri teze göre, nahiv ilmi Hz. Ali (ö. 40/661) ve Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688) tarafından kurulmuştur. Daha sonra başta Sibeveyh (ö. 180/796) ve Radyüddin el-Esterâbâdî (ö. 688/1289) olmak üzere dil âlimleri tarafından geliştirilerek nahve dair eserlerinde bu ilme özel bir yer vermişlerdir. Zamanımıza kadar gelen ilk müstakil sarf kitabı olma özelliğini taşıyan eser Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863)'nin *et-Tasrîf*'idir. Bu eserde ibdâl, i'lâl, kalb ve taz'îf konuları ayrıntılı olarak ele alınmıştır (Kılıç, 2009: XXXVI, 136).

Bu çalışmada i'lâl olarak adlandırılan telaffuzda hafiflik ve kolaylık amacıyla illet harfleri olan elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي)'nin birbirine çevrilmesi (kalb) ve hemzede meydana gelen dönüşümler üzerinde durulacaktır. Hemze genel görüşe göre illet harfi sayılmamasına rağmen çok fazla değişime uğradığı için onda görülen değişiklikler genel olarak i'lâl başlığı altında incelenmektedir.

Bu çalışmada İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Munsif li-İbn Cinnî Şerhu Kitâbi't-Tasrîf li-Ebî 'Usmân el-Mâzinî ve Sirru Sinâ'âti'l-İ'râb*, Radyüddîn el-Esterâbâdî'nin *Şerhu's-Şâfiye İbnu'l-Hâcib, İbnu'l-Esîr*'in (ö. 606/1210) *el-Bedî' fi 'Ilmi'l-'Arabiyye*, İbn Yaîş'in (ö. 643/1245) *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, el-Hamalâvî'nin (ö. 1315/1897) *Şeze'l-'Arf fi Fenni's-Sarf*, Gulam Nebî'nin *el-İ'lâl ve'l-İbdâl ve'l-İdgâm fi Dav'i'l-Kıraati'l-Kur'âniye ve'l-Lehcâti'l-'Arabiye* ve Mustafa Gerçekcioğlu'nun *Nisâ Sûresi Örneğinde Arap Dilinde İ'lâl ve İbdâl* adlı çalışması başta olmak üzere pek çok kaynaktan yararlanılmıştır.

1. İ'lâl'in Tanımı

İ'lâl, sözlükte اَعْلَ fiilinin mastarı olup “hastalık, hasta etmek, musibete uğratmak” gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, 1990: XI, 471.; el-Fîrûzâbâdî, 2005: 1035).

Terim olarak i'lâl, “telaffuzda hafiflik ve kolaylık amacıyla illet harfleri elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي)'nin birbirine dönüştürülmesi (kalb), harekelerinin veya harfin atılması (hazf) ya da harekenin mâkablindeki harfe verilerek sukûn edilmesi (iskân) ile yapılan değişikliklere” (el-Hamalâvî, ty: 200.; Esmer, 1997: 144.; es-Samerrâî, 2013: 217.; Akıncı ve Demir, 2018: IX, sy. 19, s.151) ve hemze(ء)'de meydana gelen dönüşümlere denir (el-Fertusî ve Şelâş, 2011: 290). Hemze genel görüşe göre illet harfi sayılmamasına rağmen çok fazla değişime uğradığı için onda görülen değişiklikler genel olarak i'lâl başlığı altında incelenmiştir (İbrâhîm, ty: 5). Hemzede görülen değişikliklerin bu bölümde incelenmesi uygun görülmüştür.

2. İ'lâl Çeşitleri

İ'lâl kalb, iskân veya nakl ve hazf olmak üzere üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar kısaca şöyledir (el-Esterâbâdî, 1975: III, 66):

a. Kalb ile İ'lâl

Kalb (قلب) sözlükte, “bir şeyi döndürmek, dönüştürmek, yüz üstü çevirmek” (Ragıp el-İsfehânî, 2010: 411.; el-Fîrûzâbâdî, 2005: 127.; İbn Manzûr, 1990: I, 685) gibi anlamlara gelmektedir.

Sarf ilminde kalb, “bir illet harfinin başka bir illet harfine ya da hemzenin illet harfine dönüştürülmesi” (el-Esterâbâdî, 1975: III, 67.; Esmer, 1997: 146-147) anlamına gelmektedir. Yani, illet harfi veya hemzenin elif, vâv ve yâ harflerinden birine dönüştürülmesidir. Örneğin صَوَمَ fiilinin aslı صَوَمَ dir. Vâv harfi, kendisi illet harfi olup mâkabli fetha harekeli olduğundan elife çevrilmiştir (eş-Şâtîbî, 2007: IX, 360).

Kalb ile i'lâl, harfin ve harekenin kalb edilmesi şeklinde iki kısımda incelenmektedir (İbrâhîm, ty: 7). Bu çalışmada illet harflerinin kendi aralarındaki veya hemzenin illet harfine dönüşümü üzerinde durulacaktır.

Harf ile kalb genel olarak hemzenin, elif, vâv ve yâ harfinin birbirine kalb edilmesi şeklinde ele alınır (İbrâhîm, ty: 7).

İllet harfleri olarak bilinen elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي) harflerinin kendi aralarında birtakım etkilenmeler olduğu gibi bu harflerin hemzeyle de bazı ilişkileri bulunmaktadır.

İbn Cinnî, elif geniş bir mahrece sahip bir harftir. Bu durum onu zayıf düşürdüğünden hareke taşıyamamaktadır. Elife hareke verilmek istendiğinde kendisine en yakın olarak bilinen hemze harfine dönüştürülür, görüşündedir (İbn Cinnî, 1985: I, 72.; Dankûz, 1959: 139).

İlk dönem âlimleri, elif ile hemzenin mahreclerinin birbirine yakın olmasından ve aralarında ses ilişkisi bulunmasından zorunlu durumlarda elifin hemzeyle kalbinin mümkün olduğu görüşündedirler. Çağdaş araştırmacılar, hemzeyle söz konusu olan harfler arasında sese dayalı bir ilişki görmemektedirler. Onlara göre bu harfler aralarında değişimin çok olmasından ve kelimelerin çekimi esnasında dönüşümden kaynaklanan şekli (tasrif) bir ilişkidir (Gulâm Nebî, 1989: 73).

Aşağıda illet harfleri ve hemzenin birbirine dönüştüğü yerler örneklerle izah edilerek gerekli bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

1. Hemzenin Kalb Edilmesi

Bir kelimedede iki hemze yan yana gelir, birinci hemze harekeli, ikinci hemze sâkin olursa ikinci hemze kendinden önceki hareketin cinsinden olan illet harfine dönüşür. Örneğin أَخَذَ → أَخَذُ → أَخَذُ gibi. (İbn Cinnî, 1985: I, 82.; Dervîş, 1987: 26). Birinci hemze sâkin, ikinci hemze harekeli olduğunda ilki ikinciye idğâm edilir. Arapça bir kelime sâkin harf ile başlayamayacağı için bu durum kelimenin aynel ya da lâmel fiilinde meydana gelir (es-Samerrâî, 2013: 226.; el-Hamalâvî, ty: 208.; Hasan, 2008: IV, 771).

a. Hemzenin Elife Kalb Edilmesi

Bir kelimenin başında iki hemze peş peşe gelip birincisi fetha harekeli, ikincisi sâkin olursa ikinci sırada gelen hemze birincisinin hareketine uygun illet harfi olan elife dönüşür. (İbn Cinnî, 1985: II, 664-665.).

Hemze ile başlayan sülâsi mücerred fiiller, if'âl bâbına nakledildiği zaman mâkabli fethalı olduğu için ikinci hemze elife kalb edilir ve ilk hemze med ile okunur. Örneğin اَمَّنَ fiili اِفْعَالِ babına nakledildiği zaman اَمَّنْ şekli alır. Bu durumda iki hemze yan yana gelmiştir. İkinci hemze mâkabli fethalı olduğu için elife kalb olunur ve اَمَّنْ örneğinde olduğu gibi ilk hemze uzatılarak okunur ('Imâduddîn, 2000: II, 174). اَمَّنْ – اَزَّرَ – اَخَذَ gibi hemzeyle başlayan sülâsi fiiller اَمَّنْ – اَزَّرَ – اَخَذَ şeklinde اِفْعَالِ babına nakledildiklerinde birince hemze fethalı ikincisi sâkin olduğundan ikinci hemze birincinin fetha hareketine uygun illet harfine dönüşerek اَمَّنْ – اَزَّرَ – اَخَذَ şeklini alırlar (İbnu'l-Esîr, 1999: I, 49).

Hemze ile başlayan sülâsi mazi bir fiilin muzâri mütekellim sîgasında da bu durum gözlenir. Buna اَكَلَ ve اَخَذَ fiilleri örnek olarak verilebilir. Bu fiillerin mütekellim muzârieleri sırasıyla اَكَلُ ve اَخَذُ şeklinde gelmeliydi. Fakat aynı kural gereği ikinci hemzeler elife kalb olmuş ve ilk hemze med ile okunur fiiller اَكَلْ ve اَخَذْ halini almışlardır (el-Esterâbâdî, 1975: II, 699).

Aynı şekilde hemze ile başlayan sülâsi mazi fiil, if'âl bâbında emir fiil yapılmak istendiğinde ikinci hemze elife kalb edilerek birinci hemze med ile okunur. Örneğin اَتَرَّ fiilinin if'âl babında emri اَتِرْ şeklinde gelmeliydi. Fakat ikinci hemze elif harfine kalb olarak birinci hemze med ile اَتِرْ şeklinde okunmuştur (es-Semânî, 1999: I, 393).

Hemze ile başlayan kırık çoğulların müfredi de hemze ile başlıyorsa aynı durum söz konusudur. Örneğin اَمَلْ isminin kırık çoğulu اَمَالٌ şeklinde gelmesi gerekirken, birinci hemze elife kalb olarak med harfine dönüşüp اَمَالْ gelmiştir (İbrâhîm, ty: 8). Konuyla ilgili diğer örnekler: اَتَرَّ isminin çoğulu اَتَرَّ şeklinde gelmesi gerekirken art arda gelen iki hemzenin birincisi fethalı ikincisi sâkin

olduğundan ikinci hemze elife kalb edilerek أَتَّارْ şeklinde gelmiştir (Hasan, 2008: IV, 771). أَتْ ismi için de aynı durum söz konusudur. Bu durumda ikinci hemze elife kalb edilmiş ve birinci hemze uzatılarak أَبَاءْ şeklinde okunmuştur.

Bir kelimedeki iki hemze yan yana gelip birincisi sâkin, ikincisi harekeli olduğunda idğâm yapılmaktadır. Ancak lafzın başında gelen hemze, sâkin yapılırsa okunması mümkün olmadığı için bu durumun ilk harfin dışında gerçekleşmesi gerekmektedir. Örneğin سَأَلَ fiili, فَعَالَ vezninde mübâlağa sîgasına nakledildiğinde سَأَّلْ şeklinde olmaktadır (es-Samerrâî, 2013: 226.; Hasan, 2008: IV, 771).

b. Hemzenin Vâv Harfine Kalb Edilmesi

İki hemze peş peşe gelip birincisinin harekesi damme ikincisi sâkin olursa ikinci hemze vâva kalb olur. Çünkü birinci hemzenin harekesi damme olduğu için buna uygun olan harf vâvdir (Ebû Hayyân, 1998: I, 267-628.; Salâh, 1983: 12). Örneğin أَوْثَمِنَ lafzında dammeli hemzeden sonra gelen sâkin hemze أَوْثَمِنَ şeklinde vâva dönüşmüştür (eş-Şâtîbî, 2007: IX, 84).

Art arda gelen iki hemzeden birincisi fethalı ya da dammeli olup ikincisi meftûh olursa ikinci hemze vâv harfine kalb edilir. Örneğin أَدَمْ isminin cemi teksîri أَدَامِ olup aslı أَدِيمْ şeklindedir. Bir isimde iki hemzenin bir arada bulunması kerih görüldüğünden ikinci hemze vâva dönüştürülmektedir (el-Esterâbâdî, 1975: II, 709.; Ebû Hayyân, 1998: I, 268).

Sülâsi mücerredî hemze ile başlayan bir fiil if'âl bâbına nakledildiğinde bu bâbın meçhûl sîgasındaki ikinci hemze vâva kalb edilir. Örneğin أَتَى fiili if'âl bâbında önce أَتَى sonra da أَتَى halini almaktadır. Meçhûlü أَتَى şeklinde olup birinci hemze damme ikincisi sâkin olduğundan söyleyişi kolaylaştırmak maksadıyla ikinci hemze vâva kalb edilir ve fiil أَوتَى şeklini alır (İbn Uşfûr, 1996: I, 241).

Elif-i memdude ile biten isimlerin tesniye, cemi münnes-i sâlim ve ism-i mensûbları yapıldığında hemzeler vâva dönüştürülür. Örneğin عَذْرَاءُ, حَمْرَاءُ, حَسَنَاءُ, صَحْرَاءُ kelimeleri elif-i memdude ile bitmiş olup tesniyeleri عَذْرَاءَانِ, حَمْرَاءَانِ, حَسَنَاءَانِ, صَحْرَاءَانِ şeklinde gelmesi gerekirken dile ağır geldiği için hemze vâva kalb edilmiş ve عَذْرَاوَانِ, حَمْرَاوَانِ, حَسَنَاوَانِ, صَحْرَاوَانِ olmuştur. Cemi münnes-i sâlimleri, صحراوات, حَسَنَاوَات, حَمْرَاوَات, عَذْرَاوَات olması gerekirken hemze vâva dönüştürülerek صحراوات, حَسَنَاوَات, حَمْرَاوَات, عَذْرَاوَات şeklinde olmuştur. İsm-i mensûb yapılmak istendiğinde عذراءي, حمراءي, حسناءي, صحراءي olacakken عذراوي, حمراوي, حسناوي, صحراوي şeklinde olmuştur (el-Merzubâni, 2008: V, 414.; İbn Uşfûr, 1996: I, 363).

فَعَالُ vezninde gelen cemi sîgasındaki hemze, vâva kalb edilir. Örneğin هِرَاوَةٌ ve هِرَاوَةٌ kelimelerinin çoğulu هِرَاوَى ve هِرَاوَى olup asılları هِرَاءُ ve هِرَاءُ şeklindeydi. Bu kelimeler, فَعَالُ vezninde çoğul yapıldıklarında müfred sîgalarında var olan elifler bu veznin elifinden sonra geldikleri için هِرَائُوْ ve هِرَائُوْ şeklinde hemzeye dönüşmüştür. Vâv harfleri de kesradan sonra geldikleri için هِرَائِي ve هِرَائِي tarzında yâva kalb edilmiştir. Kesra olan hemzenin harekesi, kendinden önceki elif harfiyle uyumlu olup okuyuşu kolaylaştırmak amacıyla هِرَائِي ve هِرَائِي şeklinde fetha ile harekelenmiştir. Bu durumda yâ harfleri harekeli olup kendisinden önceki harflerin harekesi fetha olduğundan هِرَاءُ ve هِرَاءُ şeklinde elif harfine dönüşmüştür. Bu işlevlerin sonucunda üç tane birbirine benzeyen harfin bir arada bulunmasından ve bu kelimelerin çoğul kiplerinin müfredlerine benzemesi için hemzeler vâv harflerine dönüşerek isimler هِرَاوَى ve هِرَاوَى şekillerini almışlardır. Bu çeşit çoğulların فَعَالُ vezninde gelmesi Basralı dilcilerin görüşüne göredir. Çünkü onlar mu'tel olanı sahih olana hamletmektedirler. Kûfeli dilciler ise bu tür cemilerin tamamını فَعَالِي vezninde getirmektedirler. Onlara göre, هِرَاوَةٌ ve هِرَاوَةٌ bu kelimelerin tekillerindeki vâvlar

Çoğul sîgası olan فَعَائِل veznindeki eliften sonra zaîd bir elif bulunduğunda hemzeye kalb edilir. Örneğin رسالة lafzı ele alındığında bu kelimedeki elif zâid harf olup cemisi رسال şeklinde olur. Böylece iki sâkin harf bir araya gelmiş olmaktadır. İbn Cinnî'ye göre, bu durumda birinci elif hazfedilirse çoğul sîgaya delalet eden harf düşürülmüş olur, şayet ikincisi hazfedilirse kelimenin yapısı bozulmuş olacağından düşürme işlevi yapılmaz. Harekeleme yöntemine geçilir ve birinci elif kelimenin çoğul olduğuna delalet ettiğinden harekelenmez. Sonuçta ikincisi harekelenerek رسائل şeklinde hemzeye dönüşür (İbn Usfûr, 1996: I, 362.; İbn Cinnî, 1954: I, 326). Buna benzer daha pek çok örnek vardır. Onlardan bazıları şunlardır (Salâh, 1983: 14): حَمَامَةٌ → حَمَائِمُ → حَمَائِمُ / دَعَامَةٌ → دَعَائِمُ → دَعَائِمُ / حَبَالَةٌ → حَبَائِلُ vb...

Elif-i maksûre (müenneslik elifi), zâid bir eliften sonra geldiğinde hemzeye dönüştürülür. Örneğin صحراء ve صحراء kelimelerinin aslı صحرا ve صحرا şeklinde. Burada iki elif bir arada bulunduğundan birisinin harekelenmesine ihtiyaç duyulur. Neticede ikinci elif i'rab harfî olduğu için harekelenerek hemzeye kalb edilmiştir[‡] İbn Cinnî, 1985: I, 85.; Hasan, 2008: IV, 766).

b. Elif Harfinin Vâv Harfine Kalb Edilmesi

Elif, mâkabli dammeli olduğunda bu harekeyle uyumlu olan vâva dönüşmektedir (el-Hamalâvî, ty: 213.; es-Samerrâî, 2013: 233.; Hasan, 2008: IV, 783.; Salâh, 1983: 12).

قَاتِل – حَاكِم (fâ'ale) veznindeki mazi fiiller meçhûl yapıldığında bu durum gözlenir. Örneğin قَاتِل – حَاكِم – حَاكِم – حَاكِم fiillerinin meçhul sîgaları حَاكِم – حَاكِم – حَاكِم şeklindedir. Bu fiillerde ilk harf dammeli olduğundan elif bu harekeyle uyumlu olan vâv harfine kalb edilmiştir (İbn Hişâm, ty: IV, 392.; el-Esterâbâdî, 1975: III, 213.; el-Mekûdî, 2005: I, 385).

فَاعِلٌ (fâ'il) ve فَاعِلَةٌ (fâ'ile) ism-i fâil vezninde gelen isimlerin ism-i tasgîri yapıldığında ism-i tasgîr vezninin ilk harfî dammeli olacağından elif bu harekeyle uyumlu olan vâva çevrilir (İbn Hişâm, ty: IV, 392.; el-Esterâbâdî, 1975: III, 213). Örneğin ism-i fâ'illeri كاتب ve شاعرة olan kelimelerin ism-i tasgîrleri كَاتِبٌ ve شَائِعَةٌ şeklinde gelmektedir (İbnu'l-Esîr, 1999: II, 527.; İbn Yaîş, 2001: III, 425).

Elif, فَوَاعِل veznî gibi müntehel cumu' sîgalarında bulunan eliften önce vaki olduğunda vâva kalb edilir. Örneğin قاعدة ve شاعرة gibi müennes ism-i fâillerindeki elif harfleri, kelimelerin çoğul sîgalarında فَوَاعِل ve شَوَاعِر şeklinde vâva dönüşmüştür (İbnu'l-Esîr, 1999: II, 527.; İbn Yaîş, 2001: III, 425).

Üçüncü harfî elif-i maksûre olan bir ismin ism-i mensûbu yapılmak istendiğinde nisbet yâsından önce gelen elif vâva kalb edilir. Örneğin عصا ve هدى kelimelerinin ism-i mensûbu yapıldığında عَصَوِيٌّ ve هَدَوِيٌّ şeklinde gelmekte olup elif harfî vâva kalb olmuştur (İbnu'l-Hâcib, 2010: I, 70). Buna benzer bir durum da şöyledir: İkinci harfî sâkin olan dört harfli ism-i maksûr bir isme nisbet yâsı getirildiğinde elif-i maksûre vâv harfine kalb edilir. Örneğin طنطا kelimesinin ikinci harfî sâkin olup dördüncü harfî de elif-i maksûredir. Bu kelimenin ism-i mensûb hali طَنْطَوِيٌّ şeklinde gelmektedir (İbn Yaîş, 2001: III, 425.; Salâh, 1983: 18).

c. Elifin Yâ Harfine Kalb Edilmesi

Elif mâkabli kesralı olduğu zaman bu harekeyle uyumlu olan yâ harfine dönüştürülür (İbn Yaîş, 2001: III, 312).

[‡] (Metnin orijinali: إنما كانت انقلبت في الواحد همزة وأصلها الألف لاجتماع الألفين وهذه صورتها صحرا وصلفا وخبرا فلما التقت ألفان (اضطروا إلى تحريك إحداهما فجعلوها الثانية لأنها حرف الإعراب فصارت صحراء وصلفا)

Müfred isimlerin bazı kırık çoğullarında bu durum görülmektedir. Örneğin مفتاح kelimesinin çoğulu مَفَاتِحِ şeklinde geleceken elif harfinden önceki harfin harekesi kesra olduğu için elif bu hareke ile uyumlu olan yâ harfine kalb olup kelimenin çoğulu مَفَاتِيحِ şeklinde gelmektedir. Aynı şekilde مصباح kelimesinin çoğulu مَصَابِيحِ سلطان, مصابيح kelimesinin çoğulu سُلَاطِينِ şeklinde gelmektedir (es-Samerrâî, 2013: 227.; Hasan, 2008: IV, 775).

Elif harfi ism-i tasğîr sîgasında yâ harfinden sonra bulunduğu yâya dönüştürülerek şeddelenir. Örneğin كِتَابِ kelimesinin ism-i tasğîri كِتَابِ şeklinde gelmesi gerekirken, burada elif harfi yâ harfinden sonra bulunduğu yâ harfine dönüşmüş ve iki yâ yan yana geldiği için de idğâm edilip şeddelenerek kelime كِتَابِ şeklini almıştır (el-Merzubâni, 2008: IV, 339).

İsimlerin sonunda zâid olarak bulunan elifler, tesniye ve cemi durumlarında yâya kalb olmaktadır. Örneğin ذِكْرِي isminin tesniyesi ذِكْرِيَانِ, cemi müennes-i sâlimi ise ذِكْرِيَاتِ şeklinde gelip elif harfi yâ harfine kalb olmuştur (İbn Mâlik, 2000: I, 465). Konuyla ilgili diğer örnekler, منحنى kelimesinin tesniyesi مَنَحْنِيَانِ cemi müennes-i sâlimi ise مَنَحْنِيَاتِ olurken altıncı harfi elif-i maksûre olan مستشفى isminin tesniyesi ve cemisinde elif yâya kalb olunarak مَسْتَشْفِيَانِ ve مَسْتَشْفِيَاتِ şekillerinde gelmektedir (İbrâhîm, ty: 20).

3. Vâv Harfinin Yâya Kalb Edilmesi

İlet harfleri arasında lafzî bakımdan dile en ağır gelen vâv harfi, hafiflik sağlamak için yaklaşık on yerde yâya kalb edilmektedir (İbn Uşfûr, 1996: I, 347.; Hasan, 2008: IV, 776).

a) Vâv, kelimenin sonunda gelir ve kendisinden önceki harfin harekesi kesra olursa yâya kalb edilir. Örneğin رَضِيّ – قَوِيّ – الرَضِيّ – السَامِيّ lafızlarının asılları, رَضُوْ – قَوُوْ – الرَضُوْ – السَامُوْ şeklindedir. Bu kelimelerde aslı harf olan vâv, kesradan sonra gelerek lafzın sonunda vaki olmuş ve yâya çevrilmiştir. Şayet vâvdan sonra müenneslik tâsı ve zâid elif-nûn harfleri gelmiş bile olsa bu eklenen harfler bağımsız birer lafız mertebesinde kabul görüldüklerinden hüküm değişmez. Yani, رَضِيَّتْ – قَوِيَّتْ – الرَضِيَّةُ – السَامِيَّةُ örneklerinde olduğu gibi kalb edilme işlevi gerçekleşir (Ebû Hayyân, 1998: I, 284.; Hasan, 2008: IV, 776).

b) Vâv, i'lâl işlemini kabul eden ecvef fiilin mastarının aynel fiilinde bulunur da kendisinden önceki hareke kesra ve sonraki harf de elif olursa yâya çevrilir. Örneğin صَامَ → صَوَامَ → صِيَامَ / قَامَ → قَوَامَ → قِيَامَ → رَادَ / رِيَامَ → رَوَادَ → رِيَادَ kelimelerin mastarlarındaki vâv harfleri, yâya kalb edilmiştir. Şayet fiilin aynel fiilinde i'lâl işlemi gerçekleşmiyorsa mastarda da gerçekleşmez. Örneğin حَوَّرَ fiilindeki vâv i'lâl e uğramadığından bu fiilin حَوَّارٌ şeklinde gelen mastarında da bir değişim olmamıştır (İbn Hişâm, ty: IV, 385).

c) Vâv, müfredinde i'lâl işlemi uygulanan bir ismin cemi teksîrinin aynel fiilinde vaki olur da kendisinden önceki hareke kesra ve müfredinin son harfi de sahih harflerden olursa yâya çevrilir. Örneğin دَارٌ → دَوَارٌ → دِيَارٌ örneğinde vâv harfi yâya dönüşmüştür (el-Uşmûnî, 1998: IV, 104).

d) Vâv, cemi teksîr çoğulun aynel fiilinde vaki olur, kendisinden önceki hareke kesra ve kendisinden sonra gelen harf de elif olursa yâya çevrilir. Bununla birlikte bu çoğul ismin müfredinde vâvın sâkin ve kendisinden sonra gelen lâmel fiilinin de sahih harf olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin حَوَّارٌ ve حَوَّارَاتٌ kelimelerinde vâv, sâkin ve sonraki harf sahih olup حَوَّارٌ ve حَوَّارَاتٌ cemi teksîrinde ise bu harften önceki hareke kesra ve kendisini takip eden harf de elif olduğundan حَوَّارٌ ve حَوَّارَاتٌ şeklinde vâv yâya çevrilmiştir. Aynı şekilde ثَوَابٌ → ثَوَابَاتٌ → ثَوَابَاتٌ şeklindeki dönüşüm de buna örnektir. Şayet كَوَّرَ

→ كَوْزَةٌ lafızlarında olduğu gibi vâvdan sonra elif gelmezse vâvda i'lâl gerçekleşmez (İbn Yaîş, 2001: V, 463.; Hasan, 2008: IV, 777).

e) Vâv, mazi bir fiilde dördüncü ya da daha sonraki bir harf olup kendisinden önceki harfin harekesi fetha olursa yâya kalb edilir. Örneğin söz konusu olan harf **أَعْطَوْتُ** ve **زَكَّوْتُ** fiillerinde dördüncü sırada gelmiş olup kendisinden önceki harf de fetha olduğundan dönüşüm işlemi gerçekleşerek fiiller **أَعْطَيْتُ** ve **زَكَّيْتُ** olmuştur (İbn Mâlik, 2000: I, 604).

f) Vâv şeddetsiz, sâkin olarak gelir ve kendisinden önceki harfin harekesi de kesra olursa yâya çevrilir. Örneğin bu harf, **مُوزَان** → **مِيزَان** / **مُوعَاد** → **مِيعَاد** / **مُوقَات** → **مِيعَات** lafızlarında şeddetsiz, sâkin olarak gelmiş ve kendisinden önceki hareke de kesra olduğundan yâya kalb edilmiştir. Ancak **صَوَان** – **سَوَار** kelimelerinde harekeli ve **اِجْلُوَاد** lafzında da şeddeli olduğundan söz konusu olan bu kural uygulanmaz (İbnu'l-Esîr, 1999: II, 511.; eş-Şâtıbî, 2007: IV, 204).

g) Vâv, **فُعَلَى** vezninde gelen bir sıfatın lâmel fiilinde vaki olduğunda yâya çevrilir. **الدُّنْيَا** → **الدُّنْيَى** / **العُلَى** → **العُلَى** örneklerinde olduğu gibi söz konusu olan vezinde kalb olunma işlemi gerçekleşmiştir. Şayet sıfat değil de **خُرُوى** gibi isim olursa vâv yâya dönüştürülmez (el-Mekûdî, 2005: I, 387).

h) Vâv ve yâ, aralarına başka bir harf girmeksizin bir kelime yan yana gelir de bunlardan ilki asli sükûn ile sâkin olduğunda tahfif için vâv yâya çevrilir. Örneğin **سَيِّدٌ** → **سَيِّدٌ** / **مَيِّتٌ** → **مَيِّتٌ** lafızlarında bu harfler bir arada ilki sâkin yâ, ikincisi harekeli vâv olarak gelmiş ve vâv yâya kalb edilerek şeddeli yâya dönüşmüştür. Bu harflerin yerleri değişmiş olsa, yani ilki sâkin vâv ikincisi harekeli yâ olmuş olsa da **طَوِيٌّ** → **طَوِيٌّ** / **لَوِيٌّ** → **لَوِيٌّ** örneklerinde olduğu gibi kalb edilme işlemi gerçekleşir (el-Merzubânî, 2008: IV, 207.; el-Ezherî, 2000: I, 8).

ı) Vâv harfi aslî olarak **فَعَل** veznindeki mazi fiilin lamel fiilinde vaki olur da bu fiilin ism-i mefûlû alınır ya da çevrilir. Örneğin **رَضِيَ** (رَضِيَ) → **مَرَضُوٌّ** (مَرَضُوٌّ) → **مَرَضُوٌّ** / **قَوِيٌّ** (قَوِيٌّ) → **مَقْوُوٌّ** (مَقْوُوٌّ) → **مَقْوُوٌّ** kelimelerinde kalb edilme işlemi gerçekleşmiştir. Kural gereği **مَرَضُوٌّ** / **مَقْوُوٌّ** şeklinde vâv, yâya dönüştürülür. İki yâ harfi bir arada olup birincisi sâkin ikincisi harekeli olduğunda **مَرَضُوٌّ** / **مَقْوُوٌّ** şeklinde idğam edilir. Yâ harfinin kesrayla ilişkisi nedeniyle kendisinden önceki harfin harekesi dammeye niyabeten kesra ile harekelenir ve sonuçta dönüşüm **مَرَضُوٌّ** / **مَقْوُوٌّ** olarak gerçekleşir (el-Esterâbâdî, 1975: II, 988.; eş-Şâtıbî, 2007: IX, 352). İbn Yaîş'e göre, şayet mazi fiilde aynel fiili kesra harekesini almıyorsa bu fiilin ism-i mefûlündeki vâv, ağırlık meydana getirmediğinden yâya dönüşmez. Örneğin **عَزَا** (عَزَا) → **مَعْرُوٌّ** → **مَعْرُوٌّ** / **دَعَا** (دَعَا) → **مَدْعُوٌّ** → **مَدْعُوٌّ** bu ism-i mefûllerde dönüşüm işlemi gerçekleşmemiştir (İbn Yaîş, 2001: III, 266).

i) Vâv, **فُعُول** veznindeki cemi teksîr bir ismin lamel fiilinde gelirse yâya kalb edilir. Örneğin **دُلُوٌّ** cemi teksîr isimde vâv, lamel fiilinde vaki olduğundan **دُلُوٌّ** şeklinde yâya çevrilir. Daha sonra kural gereği vâv yâya dönüşerek isim **دُلُوٌّ** olur. Aynı cinsten iki harf bir arada bulunup ilki sâkin, ikincisi harekeli olduğunda **دُلُوٌّ** lafzında olduğu gibi şeddelenir. Yukarıda da zikredildiği gibi İbn Yaîş, hafiflik sağlamak için yâ ile kesranın ilişkisi nedeniyle bu harften önce gelen hareke dammeye niyabeten kesra gelir ve sonuçta kelime **دُلُوٌّ** şeklini alır, görüşündedir (el-Enbârî, 2003: II, 415.; İbn Yaîş, 2001: III, 266). Şayet **فُعُول** vezninde gelen isim cemi teksîr değilse vâv, yâya çevrilmez. Örneğin **سَمَا** ve **نَمَا** fiillerinin **سَمُوٌّ** ve **نَمُوٌّ** mastarları, her ne kadar **فُعُول** vezninde olmuş olsalar da cemi teksîr sîgasında gelmedikleri için kalb edilme işlemi gerçekleşmemiştir (Hasan, 2008: IV, 778).

j) Vâv, **فَعَلَّ** vezninde gelen çoğul bir ismin ortasında şeddeli olarak gelip son harfi de sahih harf olup ve bu sahih harfle arasına bir fâsıla girmedığı müddetçe yâya kalb edilir. Örneğin **صَوْمٌ** → **صَائِمٌ** → **صَائِمٌ** / **صَائِمٌ** → **صَائِمٌ** / **صَائِمٌ** çoğul isimlerinde iki vâv harfi bir arada bulunduğu için ağırlık oluşur. Bu ağırlığı giderip hafifletmek amacıyla vâv, yâya çevrilmiştir (es-Semânîni, 1999: I, 507). Şeddeli vâvla ismin sonunda vaki olan sahih harf arasına bir fâsılanın girmesine **صَوَامٌ** / **نَوَامٌ** kelimeleri örnek verilebilir. Ancak bunun da Ebü'l-Hâris Zürrumme'nin (ö. 117/735) şiirinde geldiği gibi şâz bir uygulaması vardır. Şiir şöyledir:

أَلَا طَرْقَتْنَا مَيَّةُ ابْنَةُ مَنْذَرٍ فَمَا أَرْقَ النَّيَامُ إِلَّا سَلَامُهَا

Münzir'in kızı Meyye bizim kapımızı çalsa Şüpheşiz uyuyanların uykusunu ancak onun selamı kaçırır (Şurrâb, 2007: III, 141). Burada **النَّيَامُ** kelimesi yukardaki kurala göre, **نَوَامٌ** şeklinde gelmesi gerekirdi. Fakat kural dışı bir uygulama olmuştur

4. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemzeye Kalb Edilmesi

Vâv ve yânın hemzeye çevrilmesinde vücûben (zorunlu), cevâzen (serbest) ve şâz (kurala aykırı) olmak üzere üç hüküm bulunmaktadır.[§] (‘Imâduddîn, 2000: II, 218).

a. Vâv ve Yânın Hemzeye Vücûben Kalb Edilmesi

Vâv ve yâ harflerinin zorunlu olarak hemzeye çevrildiği yerler şunlardır:

Vâv ve yâ, kelimenin sonunda zâid eliften sonra geldiklerinde hemzeye kalb edilirler. İbn Cinnî, bu zâid elifin kelimenin üçüncü ya da daha sonraki harflerden olması gerektiği tezini savunmaktadır. Örneğin **دُعَاؤٌ – بِنَاءٌ – دُعَاؤٌ – سَمَاءٌ** kelimelerin asılları **دُعَاؤٌ – بِنَاءٌ – دُعَاؤٌ – سَمَاءٌ** olup bu lafızlardaki vâv ve yâ harfleri, zâid eliften sonra kelimenin sonunda gelecek hemzeye dönüşmüşlerdir (İbn Yaîş, 2001: V, 495). Burada kelimenin sonunda olma şartı zikredildi. Şayet vâv ve yâ harflerinden sonra gelen bir ilave eki, arızî olursa kalb edilme işleminde bir engel teşkil etmez. Örneğin **قَصَائِدَةٌ** → **قَصَائِدَةٌ** kelimesinde yâdan sonra arızî müenneslik tâsî gelmesine rağmen yâ harfinin hemzeye kalb edilmesine mani olmamıştır. **هَدَايَةٌ** lafzında ise aynı durum söz konusu değildir. Çünkü bu, mastar bir kelime olup müenneslik tâsî kelimenin aslındandır. Yani burada tâ lâzımî bir harf olacağından ve bu durumda yâ harfi de kelimenin sonunda vaki olma şartına göre gelmiş olmayacağından yâ hemzeye çevrilmeyip kelime **هَدَايَةٌ** → **هَدَايَةٌ** şekline dönüşmez (Hasan, 2008: IV, 761). Vâv ve yâ harflerinin hemzeye çevrilmesi için kelimenin üçüncü ya da daha sonraki harfinin zâid elif olması gereği kuralda zikredilmiştir. Şayet **بَايَعٌ** ve **قَوْلٌ** lafızlarında olduğu gibi daha önce gelirse veya **عُرْوٌ** ve **طَبْيٌ** bu kelimelerde olduğu gibi hiç gelmezse söz konusu olan harfler hemzeye kalb edilmezler (el-Esterâbâdî, 1975: II, 828).

Aynel fiili vâv ve yâdan dönüşen illetli bir fiil, ism-i fâ'il veznine nakledildiğinde bu harfler hemzeye kalb edilir. Örneğin **قَالَ** ve **بَاعَ** ecvef fiillerinin ortasında bulunan elif, aslında vâv ve yâdan dönüşmüştür. Bu dönüşüm fiillerin mastarlarında **قَوْلٌ** ve **بَيْعٌ** şeklinde açıkça görülmektedir. İsm-i fâ'il veznine nakledildiklerinde **قَوْلٌ** ve **بَيْعٌ** olurlar. Ancak vâv ve yâ harflerinden önce gelen harf elif olduğu için bu harfe mahrec yönünden en yakın olan harf hemzedir. Bu sebepten bu harfler hemzeye çevrilerek ism-i fâ'iller **قَائِلٌ** ve **بَائِعٌ** şeklini alırlar. Konuyla ilgili **صَامٌ** ve **حَانَ** fiilleri örnek olarak verildiğinde, ism-i fâ'illeri **صَاوِمٌ** ve **حَاوِنٌ** gelmesi gerekirken **صَائِمٌ** ve **حَائِنٌ** şeklinde gelmiştir (el-Murâdî, 2008: VI, 11). Burada vâv harfinin hemzeye kalb edilmesinde ihtilaf vardır. Birinci görüşe göre, vâva hareke verilmek istendiğinde kendisinden önceki harfin harekesi fetha olduğundan elife dönüşür. Çünkü her ne kadar

§ (Metnin orijinali: وهو يأتي على ثلاثة أقسام: أحدها: إبدال واجب مطرد. ثانيها: إبدال جائز مطرد. ثالثها: ذكر إبدال الهمزة من حروف اللين (Metnin orijinali: وهو يأتي على ثلاثة أقسام: أحدها: إبدال واجب مطرد. ثانيها: إبدال جائز مطرد. ثالثها: ذكر إبدال الهمزة من حروف اللين: وهو يأتي على ثلاثة أقسام: أحدها: إبدال واجب مطرد، والمراد إبدال غير مطرد، والمراد: بالمطرد جري الباب قياساً من غير حاجة إلى سماع في كل فرد فرد منه، والمراد بالواجب ما لا يجوز غيره، والمراد إبدال غير مطرد، والمراد: بالمطرد جري الباب قياساً من غير حاجة إلى سماع في كل فرد فرد منه، (بغير المطرد ما يتوقف كل فرد فرد منه على السماع، والمراد بالجائز ما يجوز فيه الإبدال وتركه).

kendisiyle fetha harekesi arasında zâid ism-i fâil elifi olmuş olsa da bu zâid elif güçsüz bir harf olduğundan aralarında bir engel teşkil etmez. Sonuçta med durumundaki elif ile vâvdan kalb edilen elif arka arkaya gelerek iki sâkin bir arada bulunmaktadır. Bu durumda elif harflerinden birinin ya hafzedilmesi ya da harekelenmesi gerekir. Hafz yapılması yönünde bir tercih yapıldığında karışıklığa yol açacağından zorunlu olarak harekelenme işlemine başvurulur. Bir fiilin ism-i fâili yapılırken izlenen yöntemde aynel fiili kesra ile harekelenmektedir. Böylece vâvdan dönüşerek aynel fiili olan elif, kesra ile harekelenerek hemzeye kalb edilmektedir (el-Uşmûnî, 1998: IV, 89). Diğer görüş şöyledir: قال ve باع benzeri fiiller, ism-i fâil vezninde geldiklerinde ism-i fâil elifinin peşinden vâv ve yâdan dönüşen elif gelmiş olacaktır. Bu durumda iki sâkin harf bir arada bulunacağından aynel fiiline hareke verilerek hemzeye kalb edilir (İbn Uşfûr, 1996: I, 218). Burada dikkat edilecek başka bir husus da fiilin mâzi sîgasında gelen vâv ve yâ harfi, herhangi bir illet harfine dönüşmeden kelimenin aslında bulunursa ism-i fâil kalıbında da aynı şekilde gelir. Örneğin عور ve عين fiillerinin mâzi sîgasında vâv ve yâ harfi aslı olarak gelmiş ve başka bir illet harfine dönüşmemişlerdir. Bunların ism-i fâilleri de عاور ve عاين şeklinde olup vâv ve yâ harfleri hemzeye kalb edilmez (İbn Cinnî, 1954: I, 326).

Bir ismin müfredinde üçüncü sırada zâid med harfi olarak gelen vâv ve yâ harfleri, مَفَاعِلُ – فَعَائِلُ – مَفَاعِلُ sîgalarında eliften sonra geldiklerinde hemzeye kalb edilirler. Örneğin صَحِيفَةٌ ve عَجْوُزْ kelimelerinin çoğulları صَحَائِفُ ve عَجَائِرُ şeklinde gelmeleri gerekirken صَحَائِفُ ve عَجَائِرُ olarak gelip vâv ve yâ harfleri hemzeye kalb olmuştur (İbn Cinnî, 1954: I, 326). Bu örneklerin kök harfleri: عَجْوُزْ → ع ج و → صَحِيفَةٌ / ص ح ف → عَجَائِرُ → ع ج و → صَحَائِفُ / ص ح ف olduğundan vâv ve yânın zâid oldukları açıkça görülmüş olmaktadır. Şayet med harfleri مَعَايِشُ → (ع ي ش) مَعِيشَةٌ / قَسَاوِرُ → (ق س و ر) قَسَوْرُ örneklerinde görüldüğü gibi aslı harflerdense hemzeye çevrilmezler.** (Ebu'l-'Abbâs, ty: II, 440).

Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyh ve nahiv âlimlerinin çoğuna göre, مَفَاعِلُ (مفاعل) kalıbında gelen kelimelerde iki vâv harfinin veya vâv-yâ harflerinin arasına zâid elif gelirse bu eliften sonra gelen vâv ya da yâ hemzeye kalb edilir. Örneğin أَوَّلْ kelimesinin çoğulu اسلوا şeklinde gelmeliydi. Bu أَوَّلْ lafzı, iki vâv arasında elif bulunduğu kural gereği ikinci vâv, hemzeye kalb edilerek أَوَّلْ şeklinde gelmiştir (İbn Cinnî, 1954: I, 215, 466). Konuyla ilgili diğer bir örnekte, سَيِّدْ kelimesinin çoğulu اسلوا olmalıydı. Burada yâ harfi ile vâv harfi arasına zâid elif dâhil olduğundan vâv harfi hemzeye kalb edilerek سيائد şeklinde gelmiştir (İbn Cinnî, 1954: I, 215, 466.; İbn Uşfûr, 1996: I, 337-338). es-Semânîni (ö. 442/1050). Şayet مَفَاعِلُ vezninde gelirse zâid eliften sonra gelen illet harfi kelimenin sonunda gelmekten uzaklaştığı için طَاوُوسُ → نَاوُوسُ / طَاوُوسُ → دَاوُودُ / نَوَاوُوسُ → نَاوُوسُ / طَاوُوسُ → طَاوُوسُ için طَاوُوسُ → نَاوُوسُ / طَاوُوسُ → نَوَاوُوسُ örneklerinde görüldüğü gibi hemzeye çevrilmez, görüşündedir (es-Semânîni, 1999: I, 495).

Bir kelimenin başında harekeli iki vâv bir araya geldiğinde aynı cinsten iki harfin bir arada bulunması ağırlık oluşturacağından birincisi hemzeye kalb edilir. Sadece vâv harfi için olan bu duruma, müfredinin ilk harfi vâv olup فَوَاعِلُ vezninde gelen cemi teksîr isimler örnek verilebilir: واصلة kelimesinin çoğulu bu kalıba göre وواصل olarak gelmeliydi. Fakat burada iki vâv, kelimenin başında vaki olmuş ikincisi de harekeli olduğundan birinci vâv, hemzeye kalb edilerek وواصل şeklinde gelmektedir (es-Suyûtî, 1998: II, 60.; Dankûz, 1959: 144). Sîbeveyh وواصل çoğul isminin başındaki vâv harfinin hemzeye dönüştürülmesini şöyle açıklamaktadır: Damme harekesi vâv harfi mertebesinde yani küçük vâv sayılır. Dolayısıyla vâv harfi damme ile harekelenildiğinde iki vâv harfi olmuş gibi olur. Ayrıca bunları takip

** (Metnin orijinali: (ع ي ش): عاشت عيشًا من باب سائر صائر ذا حياة فهو عايشٌ والأنتى عايشةٌ وعياشٌ أيضًا مبالغةٌ والمعيشة والمعيشة مكسب الإنسان الذي يعيش به والجمع المعاشين هذا على قول الجمهور إنه من عاش قالميم زائدةٌ ووزن معاشين مفاعلٌ فلا يُهمزُ وبه قرأ السبعة وفيل (هو من معش قالميم أصليته ووزن معيش ومعيشة فعيبل وقبيلة ووزن معاشين فعائل فنههمز وبه قرأ أبو جعفر المنذبي والأعرج

eden bir vâv harfi de bulunduğundan üç tane vâv harfi bir arada olacak ki sonuçta ağırlık meydana gelecektir. Bu ağırlıktan kaçınarak tahfife meyletmek için vâv harfinin hemzeye kalb edilmesi caiz görülmüştür (Sîbeveyhi, 1988: IV, 331).

Basralı dilcilere göre, iki vâv harfi kelimenin başında bulunur ve birincisi damme, ikincisi sâkin olursa birincisi hemzeye kalb edilir. Örneğin اُولَى isminin aslı وُولَى olarak gelmesi gerekirken kelimenin başında iki vâv bir araya gelmiş ve birincisi dammeli ikincisi sâkin olduğundan birinci vâv hemzeye dönüştürülerek kelime اُولَى şeklinde gelmiştir (es-Suyûtî, 1998: II, 65).

b. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemzeye Cevazen Kalb Edilmesi

İki vâv kelimenin başında peş peşe geldiklerinde ikincisi zâid bir harften dönüşerek med harfi olarak kelimedeki bulunuyorsa birinci vâvın hemzeye dönüşmesi caizdir. Örneğin وَاْفَى – وَاَلَى – وَاَسَى mazi fiillerin meçhulleri وُوسِي – وُولِي – وُوفِي olup bu meçhul fiillerin ikinci vâv harfleri zâid olan eliften dönüştüğünden ilk harflerin de hemzeye اُوسِي – اُولِي – اُوفِي şeklinde dönüşmeleri caizdir (eş-Şâtıbî, 2007: III, 20).

İki vâv kelimenin başında peş peşe geldiklerinde ikincisi aslî bir harften dönüşerek med harfi olarak kelimedeki bulunuyorsa birinci vâvın hemzeye dönüşmesi caizdir. Örneğin وَاَل mazi fiilinin müzekker ism-i tafdili اَوَالٌ olup müennesi ise اُوَالَى sîgasında وُولَى olarak gelir ve hemze de hafiflik için sâkin vâva çevrilerek kelime وُولَى şeklini alır. Böylece iki vâv kelimenin başında peş peşe gelmiş olmaktadır. Kural gereği kelimenin başında gelen birinci vâv harekeli, ikincisi sâkin olduğundan bunların ilki hemzeye çevrilerek اُولَى şeklini alır. Fakat Halil b. Ahmed, Sîbeveyh, el-Esterâbâdî ve Kûfeli dilcilere göre örnekteki vâv harfinin hemzeye dönüşmesi vücûben olmaktadır. Çünkü ikinci vâv, aslî olmayıp hemzenin tahfif edilerek dönüşümünden oluşmuştur. Basralı dilciler ve önde gelen âlimlerinden Ebû Osman el-Mâzinî'ye göre hemzeden tahfif edilen vâv harfi, asıl gibi kabul olduğundan buradaki kalb edilme işlemi de caiz olup söz konusu kelime اُولَى şeklinde okunabileceği gibi وُولَى şeklinde de okunabilir (el-Esterâbâdî, 1975: II, 76-77).

c. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemzeye Şâz Olarak Kalb Edilmesi

Şâz sözlükte “genel kabule ve kurala aykırı olmak” anlamına gelirken, Arap filolojisinde ise az veya çok kullanılmasına bakılmaksızın kıyasa, dil kurallarına ve yaygın kullanıma aykırı olan kelime ve yapıları ifade etmektedir (Gündüzöz, 2010: XXXVIII, 384). Bu genel tariften hareket ederek i‘lâl kuralına uymayarak vâv ve yânın hemzeye çevrilmesidir. Örneğin معيشة kelimesinin kıyasa göre çoğulu *Andolsun, size yeryüzünde imkân ve iktidar verdik. Sizin için orada birçok geçim imkânları da yarattık* (A‘râf, 7/10) âyetinde de bu kelime (معايش) olarak gelmiştir. Yani yânın hemzeye kalb edilme işlemi gerçekleşmemiştir. Cumhuriyetine göre (معايش)nin cemi lafzında gelen yâ harfi, tekilinde de asıl olduğundan kıyasîdir (İbnu'l-Esîr, 1999: II, 596.; Ebû Hayyân, 2000: IV, 271).

5. Vâv ve Yânın Elife Kalb Edilmesi

Vâv ve yânın fiil ve isimlerde elife kalb edilmesi için on şart olup bu şartların hepsinin bir arada bulunması gerekmektedir (Hasan, 2008: IV, 761.; el-Hamalâvî, ty: 215-216). Aranan şartlar şunlardır:

a) Vâv ve yânın her ikisi de harekeli olmalıdır. Örneğin صَوْمَ → بَيْعَ / صَامَ → بَاعَ fiillerinde bu harfler elife kalb edilmişlerdir. Şayet, عَيْنٌ – بَيْعٌ – صَوْمٌ – قَوْلٌ, Şayet, عَيْنٌ – بَيْعٌ – صَوْمٌ – قَوْلٌ örneklerinde olduğu gibi harekeli olmazlarsa kalb işlemi gerçekleşmez (İbn Mâlik, 2000: I, 68).

b) Her iki harfin de harekesi asıl olmalıdır. Yani جَيْل ve تَوَمَ lafızlarında olduğu gibi tahfif amacıyla bir başka harfin harekesini almamaları gerekir. Bu kelimelerin aslı جَيْال ve تَوَامَ şeklindeydi. Kolaylaştırmak amacıyla hemzenin harekesi vâv ve yâ harflerine nakledildiğinden elife kalb edilmezler (eş-Şâtıbî, 2007: IX, 226).

d) Bu harflerden önceki harfin harekesi fetha olmalıdır. الدُّوَلُ – العَوَضُ gibi örneklerde vâv ve yâdan önceki harfler fethalı olmadığından kalb edilme işlemi gerçekleşmemiştir (İbn Yaîş, 2001: V, 292).

e) Vâv ve yâdan önce gelen fetha harekesi bu harflere bitişik olmalıdır. Yani aynı kelimeye bulunmalıdır. Örneğin وَفَدَّ حَصَرَ cümlesinde, حَصَرَ fiilinin son harfi olan râ harfinin harekesi fethadır. Bu râ harfinden sonra وَفَدَّ isminin başında harekeli vâv gelmesine rağmen ayrı kelimelerde olduklarından bir dönüşüm olmamıştır (Hasan, 2008: IV, 787).

f) Vâv ve yâ kelimenin sonunda olduklarında kendilerinden sonra şeddeli yâ harfi gelmemelidir. Örneğin عَلَوِيَّ isminde vâv harfi kelimenin sonunda gelmiş ve kendisini şeddeli yâ takip ettiğinden dönüşüm işlevi gerçekleşmemiştir (el-Mekûdî, 2005: I, 389). Şayet kelimenin sonunda iki yâ harfi şeddesiz olarak yan yana gelirse ikincisi elife dönüştürülür. Örneğin فَضَيَّْة isminin فَعَالِ vezninde çoğulu فَضَايَا gelmektedir. Bu فَضَايَا çoğul ismi şu aşamalardan geçmektedir: Kelime cemi yapıldığında önce فَضَايِي olur ve bu durumda iki yâ peş peşe bulunduğundan birinci yâ hemzeye kalb edilerek فَضَاءِي olmaktadır. Hemzenin harekesi, tahfif amacıyla da kendisinden önceki elif harfine uyumlu olarak فَضَاءِي şeklinde fetha ile harekelenmektedir. Kelimenin sonunda bulunan yâ harfi de cemi elifine dönüştürülerek kelime فَضَاءَا olmaktadır. Bu durumda iki elif arasında bulunan hemze aslı olan yâ harfine dönüştürülerek فَضَايَا şeklini almaktadır^{††} (el-Ezherî, 2000: II, 702.; es-Samerrâî, 2013: 223-224.; el-Hamalâvî, ty: 207).

g) Vâv ve yâ harfleri أَفْعَلُ sîgasında sıfatı müşebbehesi olan فَعَلَ veznindeki mazi fiillerin aynel fiillerinde gelmemelidirler. Sıfatı müşebbehleri أَغَيْدُ – أَحَوْلُ – أَعُوْرُ örneklerinde olduğu gibi gelen ve mazi fiilleri, هَيْفَ – عَيْدَ – حَوْلَ – عَوْرَ olan lafızlarda kalb edilme işlemi gerçekleşmez (el-Cevziye, 1954: II, 1034).

h) Bu harfler yukarıdaki maddede geçen mazi fiillerin mastarlarında geldiklerinde elife kalb edilmezler: هَيْفَ – عَيْدَ – حَوْلَ – عَوْرَ örneklerinde kalb işlemi gerçekleşmemiştir (Hasan, 2008: IV, 787).

1) Vâv harfi, اِفْتِعَالِ bâbının aynel fiilinde olduğunda bu fiilin manası ortaklık anlamına gelmediğinde kalb edilme gerçekleşir. Örneğin اشتروا – اجتوروا fiilleri, جاور – شاور anlamında olup yani مفاعلة vezninin ihtiva ettiği ortaklık manasını taşıdıklarından herhangi bir dönüşüm gerçekleşmemiştir. Fakat ortaklık manası taşımayan اختون → اختان / اجتوز → اجتاز gibi fiillerde vâvın elife kalb edilmesi vaciptir. Bu اِفْتِعَالِ bâbının aynel fiilinde yâ harfi geldiğinde ise ortaklık manası ihtiva edip etmemesi dönüşüm işlemine engel teşkil etmez. Örneğin اساتروا ve ابتيعو şeklinde olan fiillerin yâ harfleri امتازوا ve ابتاعوا olarak elife kalb edilmişlerdir (el-Hamalâvî, ty: 216).

^{††} (Metnin orijinali: قضايا جمع "قضية" أصلها: قضايي؛ بياءين؛ الأولى ياء: فعلية، والثانية لام قضية، ثم أبدلت "الياء" الأولى بهمزة كما في: صحائف "قصار" قضائي "ثم قلبت كسرة الهمزة فتحة" فصارت "قضائي"، "ثم قلبت الياء ألفاً" قصار "قضاء"، فاجتمع شبه ثلاث ألفات، "ثم قلبت الهمزة" المتوسطة بين الألفين "ياء" رجوعاً إلى أصلها، "قصار: قضايا، بعد أربعة أعمال": أحدها: إبدال الياء الأولى همزة. والثاني: قلب (كسر الهمزة فتحة. والثالث: قلب الياء الثانية ألفاً. والرابع: قلب الهمزة ياء على الترتيب.

i) Vâv ve yâ, elife kalb edilen bir harften önce gelirlerse iki i'lâl peş peşe olacağından kalb edilme işlemi gerçekleşmez. Örneğin, طوى – الهوى – التوى – الحيا- الafızlarında son harfte elife dönüşüm gerçekleştiği için aynel fiillerindeki vâv ve yâ harfleri elife dönüşmemiştir. (Hasan, 2008: IV, 787).

j) Vâv ve yâ, sonu isimlere mahsus zâid bir harfle biten kelimelerin aynel fiilinde vaki olursa elife kalb edilmezler. Örneğin الجولان – الهيمان – الصورى – الحيدى isimlerinin sonu ان /elif-nûn ve لى /elif-i maksûre gibi zâid harflerle bittiği için söz konusu olan bu harflerde kalb edilme gerçekleşmemiştir (el-Hamalâvî, ty: 216).

6. Yânın Vâva Kalb Edilmesi

Sîbeveyh, Arapların yâ harfini telaffuz etmeleri, vâvdan daha kolaydır, görüşündedir. Buna rağmen النّوى ve الفتوى kelimelerinde olduğu gibi yânın vâva kalb edilmesi örnekleri onlardan gelmiştir (Sîbeveyhi, 1988: IV, 338.; Gerçekcioğlu, 2016: 46).

İbn Cinnî'ye göre, yâ harfinin vâva kalb edilmesi kıyasa aykırıdır. Üstelik bu harf, vâvdan daha hafif ve daha üstündür. İlmî gelenekte de ağır olan hafif olana dönüştürülür (İbn Cinnî, ty: II, 233.; İbn Yaîş, 2001: V, 385.; eş-Şâtîbî, 2007: IX, 184).

Yânın vâv harfine dönüşmesine dair itirazlar bir yana bırakılırsa yânın vâv harfine dört yerde dönüştüğü söylenebilir (Muhbiddîn, 2007: X, 5072):

a) Yâ, bir isimde dammeli bir harften sonra şeddesiz ve sâkin olarak geldiğinde vâva kalb edilir. Örneğin موقن ve موقننْ lafızlarının aslı موقنْ ve موقنْ idi. Yâ harfi, kendisi sâkin mâkablindeki harfin harekesi damme olduğundan damme ile uyumlu olan vâv harfine dönüşmüştür. Şayet حَيْض ismindeki gibi şeddeli ve هَيْام kelimesindeki gibi harekeli olarak vaki olursa başka bir harfe dönüşüm işlevi gerçekleşmez (eş-Şâtîbî, 2007: I, 180.; el-Merzubânî, 2008: V, 271.; Hasan, 2008: IV, 785).

b) Yâ, فَعْلَى vezninde gelen bir ismin lâmel fiilinin yerinde gelirse vâva dönüşür. Örneğin فتوى ve فتوى lafızlarındaki vâv harflerinin aslı yâ olup تَعْيَا ve تَعْيَا şeklindeydi. Bu kelimelerdeki yâ harfleri vâv harflerine kalb edilmiştir (Hasan, 2008: IV, 785).

c) Yâ, فَعْلْ vezninde gelen bir kelimenin sonunda harekeli olarak gelirse vâva kalb edilir. Örneğin نُهْوْ ve نُهْوْ lafızlarının aslı نُهْيْ ve نُهْيْ idi. Yâ harfi, kendisi harekeli ve mâkablindeki harfin harekesi damme olduğundan damme ile uyumlu olan vâv harfine dönüşmüştür (İbn Mâlik et-Tâî, 1990: III, 436).

d) Yâ, فَعْلَى vezninde gelen bir isimde aynel fiilinde yani lafzın ortasındaki harfte bulunursa vâv harfine kalb edilir. Örneğin طوبى isminin aslı طُوبَى olup yânın mâkabli de dammeli olduğundan damme ile uyumlu vâv harfine dönüşerek طُوبَى şeklini alır (Hasan, 2008: IV, 785).

Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), فَعْلَى vezninde gelen lafız, isim ya da müzekkerleri أَفْعَلْ kalıbında olup müennesleri isim yerine geçen sıfat olursa yâ harfi vâva kalb edilir, görüşündedir. Örneğin طوبى ve طوبى isminin yerine geçen sıfatlar olup asılları طُوبَى ve طُوبَى dır. Bunların müzekkerleri ise أَطْيَبْ ve أَكْيَسْ şeklindedir (‘Imâduddîn, 2000: II, 285). Eğer bu vezinde gelen lafız sadece sıfat anlamı taşıyorsa yâ harfi başka bir harfe kalb edilmez ve kendisinden önceki harfin harekesi kesra yapılıp. Örneğin إِذَا ۞ قِسْمَةٌ ضَيْرَى ۞ “Eğer böyle ise, bu haksız bir paylaşmadır.” (Necm, 53/22). Bu âyette ضَيْرَى lafzı, haksız manasında sıfat olarak geldiğinden yâ harfi vâva kalb edilmemiş aynı zamanda bu harfin sıhhatinin korunması için kendisinden önceki harfin harekesi kesra olarak gelmiştir (‘Imâduddîn, 2000: II, 285).

b. İskân veya Nakille İ'lâl

İskân veya nakl, illet harfinin harekesinin kendinden önceki sahih sâkin harfe verilmesidir. Örnek: muzâri fiilinin aslı يُزِيدُ olup yâ harfinin harekesi kendinden önceki sahih sâkin olan zâl harfine nakledilmiştir. (İbn Yaîş, 2001: III, 298).

c. Hazfle İ'lâl

Hazf, illet harfinin ya da harekesinin veya hemzenin atılmasıdır. Örneğin mazisinde aynel fiili meftuh, muzâride kesra olarak gelen vâv ile başlayan sülâsî misâl fiillerin muzâri ve emir sîgalarında ve يُؤْعِدُ kalıbında gelen mastarlarında vâv harfi hazfedilir: وَعَدَ mazi fiilin muzârisi يُعِدُّ dir. Bu muzâri fiil يُؤْعِدُ şeklinde gelmesi gerekirken vâv harfi hazfedilerek يُعِدُّ şeklinde gelmiştir. (İbn Yaîş, 2001: III, 187).

SONUÇ

Arapçada kelimeler sürekli bir dönüşüm halindedir. Bu dönüşümlerden biri olan i'lâl örneklerine sıkça rastlanır. İ'lâl telaffuzdaki zorluğu gidermek amacıyla uygulanıp illet harflerinde ve hemzede meydana gelen dönüşümleri kapsar. İ'lâl kalb, iskân veya nakl ve hazf olmak üzere üç yolla gerçekleşmektedir. İlet harflerinin ve hemzenin birbirine dönüşümü kalb olarak adlandırılmaktadır.

Arap alfabesinin yirmi beş harfi sahih harf olurken üç harfi(elif, vâv, yâ) illet harfidir. İlet harfleri zayıf özelliğe sahiptir. Bu nedenle gerekli durumlarda birbirine dönüşmektedirler. Hemze illet harfi olmamasına rağmen hemze ile illet harfleri ile arasında bir takım etkilenmeler olmaktadır. Özellikle elif ile hemze mahrec olarak birbirine yakındır. Elife hareke verilmek zorunda kalırsa elif hemzeye dönüşür. İlet harfleri ile harekeler arasında benzerlik vardır; elif ile fetha, yâ ile kesra, vâv ile damme birbirine benzemektedir. Buna uygun olarak bir kelimedeki iki hemze peş peşe gelip birincisi harekeli, ikincisi sâkinse ikincisi birincinin harekesine uygun illet harfine dönüşür. Aynı şekilde elif mâkablî damme oluşunda vâva, mâkablî kesre olduğunda yâya kalb edilmektedir. Vâv ve yânın mâkablî de fetha olduğunda elife dönüşmektedirler. Başka bir ifadeyle kendinden sonra gelecek illet harfini hareke belirlemektedir. Yani fetha harekesi kendinden sonra elif harfini, kesra harekesi yâ harfini, damme harekesi ise vâv harfini istemektedir. Bu açıdan bakıldığında hareke adını verdiğimiz sesler illet harflerinden daha güçlüdür. Elif fiil ve isimlerde aslî harf olmayıp vâv ve yâdan dönüşmüş yâ da zaid olarak bulunmaktadır. Kelimenin son harfi olarak bulunan kalb edilmiş elifin aslı şeklinde gizlidir; vâvdan dönüşen elif dik (l) şeklinde, yâdan dönüşen elif noktasız yâ(ى) şeklinde yazılır. Ortada bulunan elif ise dik(l) şeklinde yazılmaktadır. Fiillerdeki illet harfinin aslı mastarda, isimlerdeki illet harfinin aslı ise ikil ve çoğul sîgada ortaya çıkmaktadır.

İ'lâl kuralları bilindiğinde kelimelerin aslî harflerinin bilinip sözlüklerden kolayca bulunması, hatalı okuyuştan kaçınılarak mânânın doğru şekilde anlaşılması kolaylaşır. Dolayısıyla Arapçadan tam bir şekilde istifâde etmek isteyenlerin bu dönüşümleri iyi kavraması gerekmektedir.

Bu makalede illet harflerinin ve hemzenin birbirine kalb edilmesi üzerinde durulmuş, konu örneklerle incelenmiş ve kaynaklar verilmek sûretiyle araştırmacıların istifâdesine sunulmuştur. Başka çalışmalarda harekelerin kalb edilmesi, kalb-i mekân/harflerin yerlerinin değişimi, nakl ve hazf ile i'lâl konuları ele alınabilir.

Kaynakça

- Akıncı, M. Demir, R. (2018). “Fiillerde İ‘lâl”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Şırnak: Cilt IX, sy. 19.
- el-Cevziye, B. (1954). *İrşâdu’s-Sâlik ilâ Halli Elfiye İbn Mâlik*. (Thk. Muhammed b. ‘İvad b. Muhammed es-Suheyli). Riyad: Edvâu’s-Selâm.
- Dankûz, Ş. (1959). *Şerhân ‘alâ Murâhu’l-Ervâh fî ‘İlmi’s-Sarf*. Kahire: Mustafa el-Bâbî.
- Dayf, A. (2011). *el-Medârisu’n-Nahviye*. y.y: Dâru’l-Ma‘ârif.
- Derviş, A. (1987). *Dirâsât fî ‘ilmi’s-Sarf*. Mekke: Mektebetü’t-Tâlibi’l-Câmi‘î.
- Ebu’l-‘Abbâs, A. (ty.). *el-Misbâhu’l-Munîr fî Garîbi’s-Şerhi’l-Kebîr*. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘İlmiye.
- Ebû Hayyân, E. (1998). *İrtişâfu’d-Darb min Lisâni’l-‘Arab*. (Thk. Receb Osman Muhammed). Kahire: Mektebetü’l-Hâncî.
- ..., E. (2000). *el-Bahru’l-Muhît fî’t-Tefsîr*. (Thk. Sıdkî Muhammed Cemîl). Beyrut: Dâru’l-Fikr.
- el-Enbârî, E. (2003). *el-İnsâf fî Mesâili’l-Hilâf Beyne’n-Nahviyyîn: el-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn*. y.y: el-Mektebetü’l-‘Asriye.
- Esmer, R. (1997). *Mu‘cemü’l-Mufassal fî ‘İlmi’s-Sarf*, Beyrut.
- el-Esterâbâdî, R. (1975). *Şerhu’s-Şâfiye İbnu’l-Hâcib*. (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid). Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiye.
- el-Ezherî, H. (2000). *Şerhu’t-Tasrîh ‘ala’t-Tevdîh evi’t-Tasrîh bi-Medmûni’t-Tevdîh fî’n-Nahv*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiye.
- el-Fertusî, S. Şelâş, H. (2011). *el-Mehzebü fî ‘ilmi’t-Tasrîf*. Beyrut.
- el-Fîrûzâbâdî, E. (2005). *el-Kâmûsu’l-Muhît*. Beyrut: Mektebetu Tahkîki’t-Türâs fî Müessesetü’r-Risâle.
- Gerçekcioğlu, M. (2016). *Nisâ Sûresi Örneğinde Arap Dilinde İ‘lâl ve İbdâl*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- Gündüzöz, S. (2010). “Şâz”, *DİA*, İstanbul.
- Gulâm Nebî, E. (1989). *el-İ‘lâl ve’l-İbdâl ve’l-İdgâm fî Dav’i’l-Kiraati’l-Kur’âniye ve’l-Lehcâti’l-Arabiye*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mekke: Külliyyetü’t-Terbiye li’l-Benât.
- el-Hamalâvî, A. (ty.). *Şeze’l-‘Arf fî Fenni’s-Sarf*. Beyrut: Müessesetü’l-Kütubi’s-Sekâfiye.
- Hasan, A. (2008). *en-Nahvu’l- Vâfi me’a Rabtuhi bi’l Esâlîbi’r-Rafî‘ati ve’l-Hayâti’l-Lugaviyeti’l Muteceddîdeti*. Kahire.
- İbrâhîm, A. (ty.) *Teysiru’l-İ‘lâl ve’l-İbdâl*. y.y.
- İbn Cinnî, E. (1985). *Sırru Sınâ‘ati’l-İ‘râb*. Şam: Dâru’l-Kalem.
- ..., E. (1954). *el-Munsıf li-İbn Cinnî Şerhu Kitâbi’t-Tasrîf li-Ebî ‘Usmân el-Mâzinî*, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Kadîm.
- ..., E. (ty.). *el-Hasâis*. y.y: el-Heyeti’l-Misriyeti’l-‘Âmme li’l-Kitâb.
- İbnu’l-Esîr, E. (1999). *el-Bedî‘ fî ‘İlmi’l-Arabiye*. (Thk. Fethî Ahmed Aliyyuddîn). Mekke: Câmi‘atu Ümmi’l-Kurâ.
- İbn Hişâm, E. (ty.). *Evdahu’l-Mesâlik ilâ Elfiyeti ibn Mâlik*. (Thk. Yusuf eş-Şeyhu Muhammed el-Bekâ‘î). Beyrut: Dâru’l-Fikr.

- İbn Mâlik, B. (2000). *Şerhu İbnu'n-Nâzım 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik*. (Thk. Muhammed Bâsi 'Uyûnussevdi). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiye.
- İbn Mâlik et-Tâî, E. (1990). *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*. (Thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn). y.y: Hicrun li-Tibâ'a.
- İbn Manzûr, C. (1990). *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Uşfûr, E. (1996). *el-Mumti'u'l-Kebîr fi't-Tasrîf*. Lübnan: Mektebetu Lübnan.
- İbn Yaîş, E. (2001). *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*. (Thk. Emîl Bedî' Ya'kûb). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiye.
- İbnu'l-Hâcib, 'U. (2010). *eş-Şâfiye fi 'İlmi't-Tasrîf*. (Thk. Sâlih 'Abdulazîm eş-Şâ'ır). Kahire: Mektebetu'l-Âdâb.
- 'Imâduddîn, E. (2000). *el-Kunnâş fi Fenni'n-Nahv ve's-Sarf*. (Thk. Riyâd b. Hasen el-Havâm). Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriye.
- Kılıç, H. (2009). "Sarf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- el-Mekûdî, E. (2005). *Şerhu'l-Mekûdî 'ala'l-Elfiye fi 'İlmi'n-Nahv ve's-Sarf li-İmâm Cemâlidîn Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî*. (Thk. Abdulhamîd Hendâvî). Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriye.
- el-Merzubânî, E. (2008). *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*. (Thk. Ahmed Hasen Mehdîlî-Ali Seyyid Ali). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiye.
- Muhbiddîn, M. (2007). *Temhîdu'l-Kavâ'id bi-Şerhi Teshîli'l-Fevâid*. (Thk. Ali Muhammed Fâhir). Kahire: Dâru'l-İslâm.
- el-Murâdî, E. (2008). *Tevdîhu'l-Makâsîd ve'l-Mesâlik bi-Şerhi Elfiye İbn Mâlik*. (Thk. Abdurrahman Ali Sülayman). Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Ragıp el-İsfehânî, E. (2010). *el-Mufradât fi Ğarîb-i'l-Kur'ân*. (Thk. Muhammed Halîl 'Aytânî). Beyrut.
- Sarı, M. (1999). "İbdâl". *DİA*. İstanbul.
- es-Samerrâî, M. (2013) *es-Sarfu'l-'Arabî Ehkâmun ve Me'ânin*. Beyrut: Dâru'l-bni Kesîr.
- Salâh, Ş. (1983). *el-İ'lâl ve'l-İbdâl fi'l-Kelimet'il-Arabiyye*. Kahire: Külliyyetü Dâri'l-Ulûm.
- es-Semânî, E. (1999). *Şerhu't-Tasrîf*. (Thk. İbrahim b. Süleyman el-Be'îmî). y.y: Mektebtu'r-Ruşdi.
- Sîbeveyhi, E. (1988). *el-Kitâb*. (Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn). Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- es-Suyûtî, A. (1998). *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'he*. (Thk. Fuad Ali Mansûr). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiye.
- eş-Şâtîbî, E. (2007). *el-Makâsîdu's-Şâfiye fi Şerhi'l-Hulâsa'l-Kâfiye*. (Thk. Abdurrahman b. Süleyman el-'Useymîn). Mekke: Ma'hedu'l-Buhûsi'l-'İlmiye.
- Şurrâb, M. (2007). *Şerhu's-Şevâhidi's-Şi'riye fi Emâti'l-Kutubi'n-Nahviye*, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- el-Uşmûnî, E. (1998). *Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyeti'bni Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiye.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

ENTEĞRE RAPORLAMA İLE FİNANSAL PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK AKADEMİK ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Fatma AKYÜZ* Begench YANGIBAYEV**

Öz

Son yıllarda işletmeyle ilgili karar alıcıların, finansal bilgilerin yanında finansal olmayan bilgileri de kullanmak isteğinde olduğu görülmektedir. Bu durum işletmelerin sürdürülebilirlik kapsamında değerlendirilmesinde ve yaratılmış olan katma değer doğru belirlenmesinde önem arz etmektedir. Entegre raporlama, bu değerlendirmelerin ve değer yaratma süreçlerinin paydaşlar tarafından daha iyi anlaşılabilmesinde bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Entegre raporlama kavramının literatürde birçok boyutta ele alındığı görülmektedir. Özellikle işletmelerin isteğe bağlı olarak yaptığı bu raporlamanın finansal performans ile ilişkisine yönelik yöntem olarak çalışmanın yayınlandığı yıldan itibaren son zamanlardaki çalışmalar dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı, literatürde entegre raporlama ve finansal performans ilişkisi ile ilgili yapılan ampirik çalışmaların değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Çalışmada yöntem olarak, çalışmanın yayınlandığı yıldan itibaren geriye dönük olarak son on yılda konuyla ilgili ulusal ve uluslararası akademik çalışmalara yönelik literatür taraması yapılmıştır. Sonuç olarak, entegre raporlama ve finansal performans arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalarda öncelikle entegre raporlamaya uygunluk tespitinin yapıldığı, çoğunlukla muhasebe temelli performans ölçütlerinden olan aktif karlılık ve özsermaye karlılık oranının kullanıldığı, literatürde entegre raporlama kriterinin genellikle bağımsız değişken olarak ele alındığı modellerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Entegre Raporlama, Finansal Performans, Muhasebe Temelli Performans Ölçütleri

EVALUATION OF ACADEMIC STUDIES FOR RELATIONSHIP BETWEEN INTEGRATED REPORTING AND FINANCIAL PERFORMANCE

Abstract

In recent years, it has been observed that decision makers about the enterprise want to use non-financial information besides financial information. This situation is important in evaluating the businesses within the scope of sustainability and determining the added value created correctly. Integrated reporting has emerged as a solution for beter understanding of these evaluations and value creation processes by stakeholders. It is seen that the concept of integrated reporting is handled in many dimensions in the literature. Especially as the method for the relation of this reporting, which is made on demand, with the financial performance, recent studies have attracted attention since the study was published. The purpose of this study was determined as the evaluation of empirical studies related to integrated reporting and financial performance relationship in the literature. As a method in the study, a literature review was conducted for national and international academic studies on the subject retro spectively from the year the study was published. As a result, it has been determined that in the studies

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe Finansman ABD, fatma.akyuz@usak.edu.tr ORCID ID:0000-0002-7309-1586

** Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Tezli Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, Uşak, e-posta: begenchyangibayev@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-8146-8216

for the relationship between integrated reporting and financial performance, first of all, it is determined that compliance with integrated reporting is determined, using the rate of active profitability and equity profitability, which are mostly accounting based performance criteria, and using the integrated reporting criteria on in the literature.

Keywords: Integrated Reporting, Financial Performance, Accounting Based Performance Criteria

1. GİRİŞ

Günümüzde yatırımcılar, işletmelerin finansal bilgilerinin yanı sıra toplumsal yardımlar, sosyal/çevresel faaliyet bilgileri ve yönetim yapısı gibi finansal olmayan bilgilere de ihtiyaç duymaktadırlar. İşletmelerin ekonomi içerisindeki katma değerlerinin (faydalarının) devam etmesi başka bir ifadeyle sürdürülebilirliğin sağlanması toplum ile yaşadığı etkileşimlere de bağlı olmaktadır. Bunun yanında dünyada yaşanan gelişmeleri yakından takip eden işletmelerin paydaşları kurumsal bilgilerin değişen ihtiyaçlara karşılık verebilecek şekilde ve nitelikte olmasını istemektedirler. Geleneksel finansal raporlamanın bu ihtiyaçları tek başına karşılayamadığı son yıllarda görülmektedir. Her ne kadar faaliyet raporlarının kapsamı ve verdiği bilgilerin derinliği artmış olsa da bu raporlar karar vermek için tek başına yeterli gelmemektedir.

Faaliyet raporları, kurumsal raporlama açısından en önemli rapor olma özelliğini halen korumakla birlikte bu raporların içeriği ve kapsamı işletmelerin “kurumsal yönetim” anlayışını benimsemeleri ile artması beklenmektedir. Kuşkusuz ki kapsamlı bir rapor hazırlamak çok zaman alıcı ve maliyetli bir süreçtir. Aynı ayrı hazırlanan raporların işletmelerin gerçek değer ve performanslarına yönelik bir bakış açısı sunamaması bilgi kullanıcılarının farklı bir rapor arayışına girmesine neden olmuştur. Son yıllarda gündeme gelen, finansal veriler ile sürdürülebilirlik verilerinin birbiriyle bağlantılı biçimde bir araya getirilmesini öngören raporlama yaklaşımı entegre raporlama olarak kabul edilmektedir (Kaya, 2015: 114).

Günümüzde bilgi kullanıcıları sosyal sorumluluk ve çevresel faktörleri de dikkate alarak yatırım kararları vermektedirler. Sosyal sorumluluk ve çevresel faktörlerin raporlanabilmesinde geleneksel finansal raporlama yöntemleri kısmen yetersiz kalmaktadır (Gençoğlu ve Aytaç, 2016: 51). Dolayısıyla bu durum finansal olmayan bilgilerinde sunulabildiği “entegre raporlama” kavramının önemini ön plana çıkarmaktadır.

Entegre raporlama işletmelerin sadece geçmişle ilgili değil, gelecekte olabilecek riskleri, kısa, orta ve uzun vadede yakalanabilecek fırsatlar hakkında da fikir verdiği için bilgi kullanıcıları açısından önem arz etmektedir. Bu raporlar aynı zamanda işletmelerin sosyal, çevresel ve ekonomik tüm performans göstergelerini tek bir raporda açıklayarak işletmelere değer katmayı amaçladıklarından, entegre raporlama işletmelerin finansal performanslarıyla da ilişkili olabilmektedir. İşletmelerin entegre raporlamalarıyla karlılıkları arasında olumlu bir ilişki olduğunun tespit edilmesi, işletmelerin ne kadar yüksek kar elde ederlerse bu bilgileri açıklamak adına daha fazla gönüllü oldukları görülmektedir (Aceituno ve diğerleri, 2014: 59-60). Ayrıca entegre raporlama, işletme değerini daha iyi yansıtan bilgiler içerdiğinden, bilgi kullanıcılarının işletmelerin hisse değerlerine doğru yatırım kararları alabilmelerini sağlayacaktır. Bu bağlamda da dolaylı olarak entegre raporlamayla finansal performans arasında bir ilişki ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, entegre raporlama ve finansal performans arasındaki ilişkiyi yönelik olarak son on yılda Türkiye ve Dünya’da yapılan akademik çalışmaların değerlendirilmesidir. Bu amaçla çalışmada ilk olarak; entegre raporlama ve finansal performans kavramı, ele alınmış olup daha sonra konuyla ilgili literatür incelenmiş ve entegre raporlama ve finansal performansla ilişkisini ortaya koyan akademik çalışmalar sunularak bu çalışmaların

ortak noktaları, kullanılan yöntemler ve elde edilen bulgular yönünden değerlendirme yapılmıştır.

2.Entegre Raporlama ve Finansal Performans Kavramı

Entegre raporlama ile finansal performans kavramlarının teoride ilişkide bulunduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu iki kavram arasındaki önemli ilişkiye yönelik olarak son yıllarda akademik çalışmalarda bir artış gözlenmektedir. Gerek entegre raporlamanın popüler olması, gerekse işletmeler açısından entegre raporlama yapabilmenin bir prestij olarak algılanması dolayısıyla işletme performanslarıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilebilmesine neden olmaktadır.

2.1.Entegre Raporlama Kavramı ve Ortaya Çıkışı

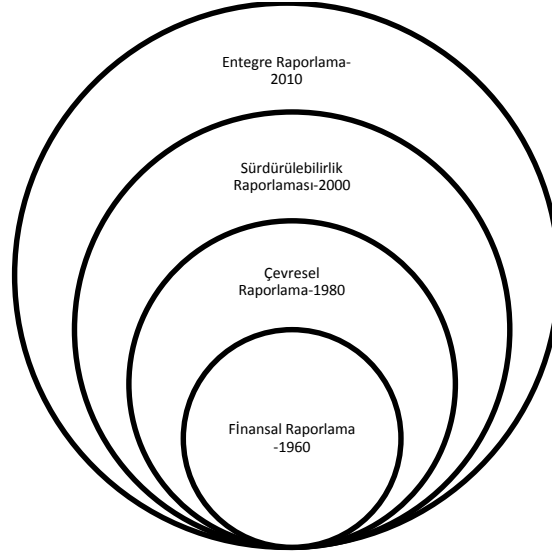
Muhasebe sürecinin sonunda yer alan üretilen finansal bilgilerin kamuoyu ile paylaşılması (veya bilgi kullanıcılarıyla) olarak kabul edilen raporlama, günümüzde önemini giderek arttırmaktadır. İşletmelerin sermaye piyasaları aracılığıyla sosyal ve ekonomik hayatta toplumun birçok kesimini etkileyen bir durum olmasından dolayı, bu işletmelere karşı duyulan bilgi ihtiyacının da artmasına neden olmuştur. İşletme çevresindeki paydaşlar olarak tanımlanan bilgi kullanıcıları, artık sadece geleneksel finansal bilgilerin raporlamasıyla yetinmemekte, işletmenin sosyal hayata etkilerini de içeren finansal olmayan bilgilerin de raporlanmasını istemektedir.

Şirketlerin yıllık finansal performansları, sürdürülebilirlik ve yönetim açıklamalarına ilişkin raporlarda; kuruluşun stratejisi, finansal sonuçları, çevresel, sosyal ve yönetim konularındaki performansları arasında bağlantı kurulmaması entegre raporlamanın ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur (Clayton, vd., 2015: 7).

Entegre Raporlama, Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS) içindeki geleneksel finansal raporlama ölçütlerini kullanarak, kurumsal tedarik zincirleri üzerindeki iklim değişiminin etkileri gibi finansal olmayan risk faktörlerini birbirine bağlayan bir dil yaratmak amacını taşıyan yenilikçi bir çabadır (Kaya, 2015: 117).

Kurumsal yönetim, işletmelerin amaçlarına ulaşmasında yardımcı olan, etkin ve verimli bir şekilde faaliyetlerin yürütülmesini ve yasal düzenlemelere uygunluğu sağlayan belli ilke ve yaklaşımları olan yönetim tarzıdır. Kurumsal yönetimin dayandığı temel ilkeler, hemen hemen tüm dünyada kabul görmüş “şeffaflık, hesap verebilirlik, adillik ve sorumluluk” ilkeleridir. Kurumsal yönetimin temel amacı, işletmelerin sürdürülebilirlik çerçevesinde faaliyet göstermesi olarak ifade edilmektedir.

Entegre raporlama, işletmelerin faaliyetleri sonucunda yaratılan değer entegre rapor ile bilgi kullanıcılarına aktarılma sürecidir. Şekil 1’de de ifade edilmeye çalışıldığı gibi kurumsal raporlamanın zaman içerisinde geçirmiş olduğu süreç gösterilmeye çalışılmıştır.

Şekil 1:Kurumsal Raporlamanın Gelişimi

Kaynak: Çelik, 2019; 17-18 kaynağından yazarlar tarafından uyarlanmıştır.

Şekil 1’de de ifade edilmeye çalışıldığı gibi; 2000’li yıllardan günümüze değin gerek kamu gerekse özel kuruluşlar için ulusal ve uluslararası standart belirleyicileri tarafından kurumsal sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik, çevresel, sosyal ve yönetim alanlarına yönelik standartlar ve düzenlemeler yapılmıştır. İşletmeler için hazırlanan bu düzenlemelerin dünya çapında yayımlanması için girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimlerin en sonucusu olan entegre raporlama, yeni bir kurumsal sosyal raporlama yaklaşımı olarak görülmeye başlanmıştır (Çelebier ve Çankaya, 2019: 181).

2.2.Entegre Raporlamanın Özellikleri ve Entegre Raporlama Çerçevesi

Entegre raporlama, belli bir dönemde işletmeler tarafından yaratılan değerın bilgi kullanıcılarına aktarılmasında kullanılan kurumsal raporlama şeklidir. Entegre raporlamanın amaçları (Topcu ve Korkmaz, 2015: 4);

- Raporlamaya daha kapsamlı ve etkin bir yaklaşım getirmek,
- Yatırım kararlarına bilgi sağlamak,
- Hesap verilebilirliği ve hizmetkarlık anlayışını yaygınlaştırmak,
- Bütünlük düşünce yapısını desteklemek.

Entegre raporlama günümüz Türkiye koşullarında yasal olarak zorunlu bir raporlama olmamasına rağmen, Güney Afrika’da zorunlu bir raporlama şeklidir. Entegre raporlama konusunda çalışmalar yapan irili ufaklı birçok kuruluş bulunmasına rağmen Güney Afrika Entegre Raporlama Konseyi (Integrated Reporting Council of South Africa-IRCSA) ile İngiltere’de faaliyet gösteren Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi (International Integrated Reporting Council-IIRC) entegre raporlama konusunu sistematik olarak inceleyen ve standartlar geliştiren iki temel organizasyondur (Topcu ve Korkmaz, 2015: 3). IIRC, sürdürülebilirlik açısından paydaşlarına raporlama yapmak isteyen işletmelere yardım etmek üzere, 2010 yılında MervynKing önderliğinde kurulan bir konsey olup, bu konsey tarafından hazırlanan rehberdeki ilke ve kurallara göre entegre raporlama yapılabilmektedir (Aras vd, 2019: 1-3).

IIRC’nin kurulmasıyla birlikte özel sektör, sivil toplum, yatırımcılar ve uluslararası kuruluşlardan oluşan geniş bir katılımcı ile Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi

hazırlanmıştır ve böylelikle 2010 yılı itibarıyla ilk entegre rapor deneyimleri gözlemlenmeye başlamıştır. Güney Afrika Cumhuriyeti entegre raporlamaları hisseleri borsada işlem gören şirketler için zorunlu kılan ilk ülke olmuştur (Büdeyri ve Kısa 2016: 183; Aras ve Sarıoğlu 2015: 16). Küresel çapta kabul gören “Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi” IIRC tarafından Nisan 2013 yılında yayımlanmıştır.

Bu raporlama rehberine literatürde kısaca “Entegre Raporlama Çerçevesi-ERÇ” adı verilmektedir. İşletme raporlarının bu entegre raporlama çerçevesine uygun olması, finansal raporlamaya güvenin ve kurumsallaşmanın bir işaretidir. ERÇ, finansal ve finansal olmayan veya maddi olmayan varlıkların birbiri üzerindeki karşılıklı etkisinin net, kısa, öz ve anlaşılır bir dilde açıklanması için işletme yönetimini yönlendiren genel ilkeleri ve içerik unsurlarını belirleyen bir çerçevedir.

ERÇ unsurları, rehber ilkeler ve içerik öğeleri olarak iki temel başlıkta ele alınmaktadır. ERÇ raporlama ilkeleri, entegre raporun nasıl hazırlanması ve sunulması gerektiği konusunda temel olarak kullanılmaktadır. Bu ilkeler raporun hazırlanmasında yol gösterici olan ve raporun içeriği hakkında bilgi veren ilkelere dir.

1. Stratejik Odak ve Geleceğe Yönelim: İşletmenin stratejisi, kısa, orta ve uzun vadede değer yaratma kabiliyeti, sermaye öğelerinin kullanımı ve aralarında nasıl bir ilişki olduğu yönünde açıklayıcı bilgiler vermelidir. Raporda pazardaki konumu etkileyen risk ve fırsatlar vurgulanmalı, ilerleyen dönemlerde işletmenin performansını etkileyebilecek faktörlere yer verilmelidir (Solak, vd., 2017: 169).

2. Bilgiler Arası Bağlantı: İşletmenin değer yaratma sürecinin detaylı olarak anlatılmasını içermektedir. Bu açıdan bir entegre raporun değer yaratımında etkili olan bilgilerin birbiriyle olan ilişkisine ve bağlantısına yer vermesi gerekmekte ve işletme entegre düşünceyi faaliyetlerine ne kadar çok dahil ederse, bilgilerarası bağlantı entegre rapora o kadar doğal bir şekilde yansıtılacaktır (IIRC, 2013: 30-34).

3. Paydaşlarla İlişkiler: Paydaş istek ve ihtiyaçlarının ne ölçüde anlaşılıp dikkate alındığını ve bu istek ve ihtiyaçların ne şekilde yanıtladığını açıklamalıdır.

4. Önemlilik: Kısa, orta ve uzun vadede değer yaratma yeteneğinin önemli ölçüde etkileyen konularla ilgili bilgi vermesidir.

5. Kısa ve Öz Olma: Entegre raporlamayı diğer kurumsal raporlardan ayıran en önemli özelliklerden biri raporun kısa ve öz olmasıdır. Kurumun değer yaratma sürecinde etkili olmayan ya da değer yaratımı ile doğrudan bağlantısı olmayan konulara raporda yer verilmemelidir. Ayrıca raporun eksiksiz ve karşılaştırılabilir olmasına dikkat edilmelidir (Aras ve Sarıoğlu, 2015: 59).

6. Güvenilirlik ve Bütünlük: Entegre rapor eksiksiz bir şekilde hazırlanmalı, olumlu ve olumsuz bütün finansal olayları dengeli ve hatasız bir şekilde ele almalıdır. Raporun dengeli bilgiler içermesi için önyargılardan uzak ve paydaş eğilimlerini etkilemeyecek şekilde hazırlanması gerekir (Solak vd, 2017: 170).

7. Tutarlılık ve Karşılaştırılabilirlik: Entegre raporda tutarlılık ve karşılaştırılabilirlik, kurum performansının takip edilebilmesi açısından önemlidir. Raporda yer alan bilgiler, kurumlar arası karşılaştırma yapılmasına imkân vermeli ve belirli bir dönemdeki performansı yansıtacak şekilde tutarlı olmalıdır (Aras ve Sarıoğlu, 2015: 59).

ERÇ unsurlarından “İçerik Öğeleri” ise, rehber ilkelere ek olarak, entegre raporlama yapmak isteyen işletmelerin sorularına yanıt veren IIRC tarafından 2013 yılında hazırlanan rehberde yayınlanan öğeleri kapsayan bir unsurdur. Bir entegre rapora dahil edilmesi gereken

bilgi kategorileri olan İçerik Öğeleri, birbirlerine temelden bağlıdır ve birbirlerini karşılıklı olarak dışlamamaktadır. Bunlar, aralarındaki ilişkileri belirgin hale getirmek amacıyla yanıtlanması gereken sorular şeklinde açıklanmaktadır (IIRC, 2013: 33).

Entegre raporlamada hazırlanacak raporun şekilsel olarak bir standardı bulunmamaktadır. Bir işletmeye ait entegre raporun içeriği, işletmenin karşılaştığı koşullara göre belirleneceğinden, başka bir işletmenin entegre raporu ile aynı şekilde olmayabilir. Önemli olan nokta entegre raporda yer alan bilgilerin söz konusu içerik öğeleri arasında açık bir ilişki oluşturacak şekilde sunulabilmesidir. Entegre raporların bu içerik öğeleri dikkate alınarak hazırlanması halinde işletme veya kurumlar arasında karşılaştırma yapılmasına katkı sağlaması beklenmektedir. (IIRC, 2013: 24-28).

IIRC tarafından standart bir entegre raporlama şablonu oluşturulmamakla birlikte değer yaratma, sermaye öğeleri ve performans gibi kavramların açıklamaları yapılarak, entegre raporların içeriğinde bulunması gereken temel unsurlar tanımlanmıştır. Buna göre IIRC tarafından yayınlanan uluslararası çerçevede entegre rapor içeriğine bakıldığında sekiz içerik unsuru görülmektedir. Bunlar (Köse ve Çetinel, 2017: 169; IIRC, 2013: 25):

1. Kurumsal Genel Görünüm ve Dış Çevre: Kuruluşun ne işle uğraştığının ve hangi koşullarda faaliyet gösterdiğinin açıklanmasını kapsar. Bu içerik unsuruna ilişkin açıklama ölçütleri olarak kültür, etik ilkeler ve değerler, mülkiyet yapısı, temel faaliyetler ve pazarlar, rekabet yapısı ve piyasadaki konumu, değer zinciri içindeki konumu, büyük değişimleri gösteren nicel bilgiler, dış çevreyi etkileyen unsurlar (yasal, ticari, toplumsal, çevresel ve siyasi unsurlar) yer almaktadır (Kılıç, 2018: 31). Dış çevreyi etkileyen unsurların alt ölçütleri ise paydaşların meşru ihtiyaçları, ekonomik denge, küreselleşme ve endüstri trendleri, rakiplerin güçlü ve zayıf yanları ve müşteri talebi, teknolojik değişimin hızı ve etkisi, nüfus ve demografik değişimler, insan hakları, sağlık, fakirlik, eğitim vb. toplumsal konular, iklim değişikliği, ekosistem kaybı vb. çevresel zorluklar, faaliyet gösterilen yasal ve düzenleyici ortam ve siyasi ortamdır (IIRC, 2013: 24).

2. Kurumsal Yönetim: Bu içerik ögesi özetle, kurumun kısa, orta ve uzun vadede değer yaratma kabiliyetinin mevcut kurumsal yönetim yapısı ile nasıl gerçekleştirileceğinin açıklanmasını kapsar. Bu içerik unsuruna ilişkin açıklama ölçütleri yönetim kurulu yapısı, kurumsal yönetim ilkelerine uyum, paydaşlarla ilişkiler, ilgili taraflarla yapılan işlemler ve ücretlendirme olarak bahsedilmiştir (IIRC, 2013: 25). Kurumsal yönetim içerik ögesine göre, entegre raporda, yönetimin liderlik yapısını, cinsiyete göre çeşitliliğini, beceri ve tecrübesini ve sorumluluğunu yerine getirme yetkinliğini tanımlaması gerekmektedir. Ayrıca kuruluşun stratejik karar verme süreçlerini ve stratejik yönünü belirlemeli, kuruluşun yenilikçiliğe teşvik etmek ve etkinleştirmek adına yöneticilerin, yeterli sorumluluğu üstlenmesini sağlamalıdır. (Çelik, 2019: 80, IIRC, 2013: 25).

3. İş Modeli: İşletmenin iş modelini açıklanmasını kapsar. Bir kuruluşun iş modeli, kuruluşun girdileri iş faaliyetleri yoluyla kuruluşun stratejik hedeflerini karşılamayı amaçlayan, kısa-orta ve uzun vadede değer yaratan çıktı ve sonuçlara dönüştürmede kullandığı sistemdir. Bu içerik unsuruna ilişkin açıklama ölçütleri girdiler, faaliyetler, çıktılar ve sonuçlar olarak sıralanmaktadır. İş modeli açıklamasının etkinliğini ve okunabilirliğini güçlendiren özellikler ise iş modelinin temel öğeleri hakkında net bir açıklama, temel öğeleri vurgulayan basit bir şema ve bunu desteklemek üzere bu öğelerin kuruluş açısından ilgisi hakkında net bir açıklama, kuruluşun içinde bulunduğu koşullara uygun, mantıklı bir metin akışı, başlıca paydaşlar ile dış çevreyi etkileyen

diğer bağımlılıklar (örneğin hammadde) ve önemli faktörler hakkında açıklamadır (IIRC, 2013: 25-27).

4. Riskler ve Fırsatlar: Entegre raporlamanın bu unsuru, işletmenin değer yaratma yeteneğini risk ve fırsatların etkileyip/etkilemediğini kapsar. Bu içerik unsuruna ilişkin açıklama ölçütleri risk yönetimi anlayışı, risk ve fırsatları tespit etme, değerlendirme ve riskleri azaltma şeklinde açıklanmaktadır (IIRC, 2013: 25-27).

5. Strateji ve Kaynak Aktarımı: İşletmenin hedeflerinin nelerden oluştuğunu ve bu hedeflere nasıl ulaşılacağını kapsar. Bu içerik unsuruna ilişkin açıklama ölçütleri kısa, orta ve uzun vadeli stratejik amaçlar, amaçlara ulaştıracak stratejiler, stratejileri uygulamak için gereken kaynak aktarım planları, başarı ve hedeflere ulaşma derecesinin ölçümü olarak belirlenmiştir (IIRC, 2013: 25-27).

6. Performans: Belirlenen stratejik hedeflere ulaşma derecesini ve elde edilen sonuçların sermaye öğelerini (üretmiş sermaye, doğal sermaye, sosyal sermaye, insan sermayesi, fikri sermaye ve finansal sermaye) nasıl etkilediğini kapsar. Entegre raporlamada dünya örneklerinin incelendiği çalışmada dünya genelinde “performans” içerik öğesinin kapsamı hakkında henüz ortak bir anlayışın olmadığı ifade edilmiştir (Kaya, vd. 2016: 98). Yapılan incelemelerde bazı işletmelerin bu öğeyi finansal performans açısından ele aldığını, bazılarının ise sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik performansları doğrultusunda bilgi verdiklerini belirtmişlerdir (IIRC, 2013: 25-27).

7. Genel Görünüş: İşletme stratejisini gerçekleştirirken ortaya çıkabilecek zorlukları ve belirsizlikleri, bunların iş modelini ve gelecekteki performansı nasıl etkileyeceğini kapsar. Bu içerik unsuruna ilişkin açıklama ölçütleri olası durumların yarattığı beklenti, beklentilerin kuruluşu etkileme durumu ve muhtemel kritik zorluklara ve belirsizliklere karşı teşkilatlanma olarak sıralanmaktadır (Çelik, 2019: 79).

8. Hazırlık ve Sunum Temeli: Entegre rapora dahil edilecek konuların belirlenmesini kapsar. Bu içerik unsuruna ilişkin açıklama ölçütleri önemlilik belirleme süreci, raporlama sınırı ve mali konulara ilişkin kullanılan çerçeve ve yöntemler olarak belirlenmiştir (Kılıç, 2018: 33).

Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi (UERÇ) kapsamında bir diğer önemli unsurda içerik öğeleridir. Bu çerçevede, işletmenin mevcut yaşamına ilişkin genel bir anlayışı kapsamlı bir şekilde sunacak içerik öğelerine yer verilmektedir. İçerik öğeleri, işletmenin faaliyetlerinin, sosyal, ekonomik ve çevresel ilişkilerini içeren, kurumun stratejisini ve değer yaratma hikayesini sunan önemli bir kılavuz yapıdır. Entegre raporlamanın içerik öğeleri ve onları oluşturan sorular Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. İçerik Öğeleri ve Açıklayıcı Sorular

İçerik Öğeleri	Ögeyi Açıklayıcı Soru
Kurumsal Görünüm ve Dış Çevre	İşletme ne yapar ve faaliyet gösterdiği koşullar nelerdir?
Kurumsal Yönetim	İşletmenin yönetim yapısı, kısa, orta ve uzun vadede değer yaratma kabiliyetini nasıl destekliyor?
İş Modeli	Kuruluşun işletme modeli nedir?
Riskler ve Fırsatlar	İşletmenin kısa, orta ve uzun vadede değer yaratma kabiliyetini etkileyen belirli riskler ve fırsatlar neler ve organizasyon bunlarla nasıl başa çıkmaktadır?
Strateji ve Kaynak Aktarımı	İşletme nereye gitmek istiyor ve oraya nasıl ulaşmayı planlıyor?
Performans	İşletme dönem içinde stratejik hedeflerini ne ölçüde yerine getirmekte ve sermayelerin etkileri açısından sonuçları nelerdir?

Kaynak: Lipunga, 2015: 134, Alagöz vd., 2018: 436-437

Entegre raporlama Tablo 1’de belirtilen temel unsurları içeren bir süreçten sonra gerçekleşmektedir. İşletmelerin yüksek finansal performans göstermelerinin entegre rapor hazırlamalarını etkileyip/etkilemediği veya entegre rapor hazırlayan işletmelerin sonraki dönemlerde bilgi kullanıcıların artan yatırımlarıyla finansal performans düzeylerinin yükselmesi araştırılması gereken ve cevap aranan önemli sorulardır. Bu sorular üzerine hazırlanan akademik çalışmalarda kullanılan finansal performans ölçütleri üzerine kısa bir açıklama yapmak, akademik çalışmaların değerlendirilmesinde faydalı olacaktır.

Türkiye’de entegre raporlama çalışmaları dünyadaki gelişime göre biraz daha hızlı ilerlemektedir. Türkiye’de entegre raporlamayla ilk ilgilenen sivil toplum kuruluşlarıdır. Bunlardan birincisi, IIRC iş birliği ile “Sürdürülebilir Kalkınma Derneği (SKD) ve Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği (TKYD) önderliğinde Entegre Raporlama Platformu kurulmuştur (Topcu ve Korkmaz, 2015: 7). Daha sonra 2011 yılında bu iki derneğin ortak çalışmasıyla “Entegre Raporlama” hakkında farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de Entegre raporlamayla ilgili en önemli çalışmaların başında ise 2015 yılında TÜSİAD (Türkiye Sanayici İşadamları Derneği) tarafından hazırlanan “Kurumsal Raporlamada Yeni Dönem: Entegre Raporlama” adlı rehber olmuştur. Bu rehberin ve entegre raporun tanıtılması amacıyla düzenlenen konferansın ardından ilgili taraflarca 2017 yılında Entegre Raporlama Türkiye Ağı (ERTA) kurulmuş ve çeşitli bilim insanlarıyla birlikte “Türkiye’de Entegre Raporlama Mevcut Durum Paydaşların Algı ve Beklentileri” adlı raporu 2019 yılında yayımlamıştır (Aras vd, 2019: 1-3).

2.3.Finansal Performans Kavramı

İşletmelerin başarısının en önemli göstergesi kar elde etmesidir. Dolayısıyla en temel başarı ölçütü kar tutarı ve bu tutarın oran haline getirilmiş şekli “karlılık” kavramıdır. Başarı ölçütü ya da başarı olarak da adlandırılan kavramın bir diğer karşılığı da “performans”dır. Türk Dil Kurumu (TDK)’ye göre performans Fransızca bir kökenli bir kelime olup, “başarım” anlamındadır (www.tdk.gov.tr).

Finansal performans esasında “sayısal olarak ifade edilebilen” başarı ölçümü kavramı kastedilmektedir. Dolayısıyla finansal performans kavramı bir ölçütten ve bir ölçüm işleminden bahsetmektedir. Akademik çalışmalarda kullanılan “Finansal performans” ölçütleri genellikle muhasebe temelli ölçütler ve piyasa temelli ölçütler olmak üzere iki grupta ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2. Finansal Performans Ölçütlerinin Sınıflandırılması

FİNANSAL PERFORMANS ÖLÇÜTLERİ					
Piyasa Temelli Performans Ölçütleri			Muhasebe Temelli Performans Ölçütleri		
Tobin Q: Piyasa Değeri +Toplam Borçlar Toplam Varlıklar	Piyasa Katma Değer: Toplam Değer – Yatırılan Toplam Sermaye	Brüt Kar Marjı: Brüt Satış Karı *100 Net Satışlar	Net Kar : Dönem Net Karı *100 Net Satışlar	Özsermaye Karlılık: Dönem(Net) Karı *100 Özsermaye	Yatırılan Sermaye Karlılık: (1-Vergi Oranı) Yatırılan Sermayenin Defter Değeri t-1
Piyasa Değeri / Defter Değeri: Hisse Senetlerinin Piyasa Değeri Hisse Senetlerinin Defter Değeri	Fiyat-Kazanç: Hisse Senedi Başına Düşen Kar Payı Hisse Senedinin Borsa Fiyatı	Faaliyet Karı: Faaliyet Karı *100 Net Satışlar	Aktif Karlılık: Dönem (Net)Karı *100 Aktif Toplamı	Hisse Başına Kar: Dönem (Net) Karı Hisse Senedi Sayısının Ortalaması	

Kaynak: (Akgüç, 1995: 398, Akdoğan ve Tenker, 1998: 627-636, Çabuk ve Lazol, 2011: 214, Şenol ve Ulutaş, 2018: 87-90, Öztürk, 2004: 356).

Tablo 2’de literatürde en çok kullanılan finansal performans ölçütleri hem piyasa temelli hem de muhasebe temelli olarak gösterilmiştir. Piyasa Temelli Performans Ölçütleri; Tobin Q, Piyasa Katma Değer, Piyasa Değeri / Defter Değeri, Fiyat-Kazançtır. Muhasebe Temelli Performans Ölçütleri; Brüt Kar Marjı, Net Kar, Özsermaye Karlılık, Faaliyet Karı, Aktif Karlılık, Hisse Başına Kar, Yatırılan Sermaye Karlılıktır.

3.Entegre Raporlama ve Finansal Performansla İlgili Çalışmalar

Entegre raporlama son yıllarda literatürde oldukça yer almış olup, birçok çalışmaya da konu olmuştur. Sürdürülebilirlik ve finansal performansı inceleyen ampirik pek çok çalışma olmasına rağmen elde edilen bulguların birbirlerinden farklı olması sebebi ile bu ilişki tam olarak anlaşılamamıştır. Bu konuda entegre raporlamaya ilgili sürdürülebilirlik finansal performansı olumlu yönde etkilemekte midir? Yoksa finansal olarak güçlü işletmeler, tüketiciler ve denetleyici kurumlar nezdinde itibar kazanmak amacıyla mı sürdürülebilirliğe yatırım yapmaktadır? bu temel soruların cevaplarıyla ilgili çalışmaların çeşitli boyutlardan ele alınmasına devam edileceğini düşünülmektedir (Uşar, 2017: 1-3).

Çalışmada son 10 yılda entegre raporlamaya uygunluk ve finansal performansla ilişki olan 48 adet akademik çalışma (29 makale, 2 adet bildiri, 4 adet doktora tezi, 13 adet yüksek lisans tezi) mevcuttur.

Çalışmada ele alınan 48 adet çalışma “Google Scholar” ve Ulakbim Veri tabanı aracılığıyla, anahtar kelime taratma şeklinde elde edilmiştir. Türkçe kaynaklar için akademik çalışmanın başlığı veya anahtar kelimelerinde “Entegre Raporlama” ve “Finansal Performans” İngilizce çalışmalarda “Integrated Reporting “ ve “Financial Performance” anahtar kelimeleriyle taratma yapılmıştır.

Çalışmada son 10 yıl dışında başka bir kısıt kullanılmamış olup, yapılan taramanın güncel olması için 10 yıl gibi bir zaman kısıtı konulmuştur. Google Scholar Üzerinden “Entegre Raporlama” anahtar kelimesiyle 273 adet çalışma bulunmuş olup (teorik çalışmalar dahil), bu çalışmaların başlıklarında ve içeriklerinde “Finansal Performans” anahtar kelimesiyle tekrar taratma yapılarak 105 çalışmaya ulaşılmıştır.

Belirlenen kısıtlar çerçevesinde bulunan çalışmalar son 10 yıldan geriye doğru incelenmiş olup özellikle ampirik olan çalışmalar araştırma kapsamına dahil edilmiştir (29 makale ve 2 bildiri filtrelenmiştir).

Ulakbim Tez Veri tabanında da, benzer bir yol izlenmiş tez başlık ve anahtar kelimelerinde (gelişmiş tarama seçeneğiyle), “Entegre Raporlama” ve “Finansal Performans” anahtar kelimeleri ile taratılarak, son 10 yıldan geriye doğru ampirik çalışmalar dikkate alınarak çalışmalar seçilmiştir. Tez isminde “Entegre Raporlama” yazan 17 tez çalışması elde edilmiş olup, bunların tamamı araştırma kapsamına alınmıştır.

Entegre raporlamaya uygunluk ile yapılan çalışmalar tarandığında yöntem olarak hemen hemen tüm çalışmalarda nitel bir araştırma yöntemi olan “İçerik Analizi”nin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca entegre raporlamaya uygunluk çalışmalarında Güney Afrika kapsamında olup, Borsa işletmeleri ve finansal sektöre yönelik (banka ve sigorta kuruluşları) çalışmaların çoğunluğunda dikkat çekmektedir. Entegre raporlamaya uygunluk konusu ile ilgili “Örnek Olay” yönteminin kullanıldığı çalışmalarda son on yılda epey artış gösterdiği görülmüştür. Özellikle Türkiye’de Entegre raporlama yapan Çimsa ve Garanti Bankası örnek olay incelemeleri önem arz etmektedir. Zaman içerisinde entegre raporlama konusu, literatürde çeşitli yazarlar tarafından ele alındıkça bu konunun farklı konularla olan ilişkilerine de değinilmeye başlanmıştır. Bunların başında “Finansal Performans” konusu gelmektedir. Finansal performans çalışmalarının neredeyse tamamı entegre raporlamaya uygunluk

çalışmalarıyla bağlantılıdır. Bu çalışmalarda regresyon ve korelasyon gibi ilişkiler ve etkiyi ölçen istatistiksel testler kullanılmıştır. Dolayısıyla, entegre raporlamaya uygunluğu ölçen skorların bu çalışmalarda finansal performans göstergeleriyle karşılaştırmasında belli modeller içinde kullanılması da önem arz etmektedir. Entegre raporlama ve finansal performans üzerinde yapılan akademik çalışmaların önemli bir kısmını da lisansüstü tezler (4 adet doktora tezi, 13 adet yüksek lisans tezi) oluşturmaktadır. Yükseköğretim Kurulu “Ulusal Tez Merkezi” Bilgi ağında tarama yapılarak, Türkiye’de Entegre Raporlama konusuyla ilgili çok sayıda lisansüstü çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmaların, büyük bir kısmı yüksek lisans çalışmalarından oluşurken, çok azı doktora çalışmasıdır. Çalışmaların ortak noktalarında “entegre raporlamaya uygunluk” konusu yer almaktadır. Özellikle sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk konularında yazılan tezler de bu taramaya dahil edilecek olunursa, Türkiye’de entegre raporlamaya ilgili önemli düzeyde bir teorik altyapının oluştuğu söylenebilir. Ayrıca yapılan çalışmalar Borsa İstanbul’da işletmeler üzerine olmakta ve çoğunlukla içerik analizinin ve regresyon analizinin tercih edildiği çalışmalar olduğu görülmüştür.

Çalışmada ele alınan 48 çalışmanın değerlendirmesi aşağıda sunulmuştur.

Artiach, vd. (2010), Dow Jones Sürdürülebilirlik endeksi kapsamında kurumsal sürdürülebilirliğin performans (KSP) belirleyicilerini ortaya koymak olarak belirlenmiş olan çalışmada, istatistiksel analiz tekniklerinden korelasyon analizi ve çok değişkenli regresyon analizi kullanılmıştır. KSP yüksek olan işletmelerin önemli ölçüde daha büyük ölçekli işletme olduğu, geleneksel işletmelere göre daha yüksek büyüme ve daha yüksek özkaynak getirisine (ROE- (Return on Equity) sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca KSP ile ROE arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu bu işletmelerin diğer işletmelerden daha fazla serbest nakit akışı ya da daha düşük kaldıraç oranının olmadığı tespit edilmiştir.

Dumitru, vd. (2013), UERÇ Romanya’da bir yazılım (Indra) işletmesinin raporlamasının uygunluğunu incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, Indra’nın entegre raporunun, örgütün strateji, yönetim, performans ve gelecek planlarının kısa, orta vadede bazı eksikliklerin olduğu, uzun vadede ise entegre raporlama düşüncesine uygun düzenlemelerin olacağı tespit edilmiştir.

Aceituno, vd. (2014), Entegre raporlarda, sürdürülebilirlik raporlarının ve finansal raporların açıklayıcı faktörlerinin neler olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Yöntem olarak, çok değişkenli regresyon analizi ve açıklayıcı faktör analizi kullanılmıştır. İşletmenin büyüklüğü ile entegre rapor düzenleme arasında olumlu bir ilişkinin olduğu öne sürülmüştür. Bunun yanı sıra işletmenin kârlılığı ile entegre işletme raporu arasında da pozitif bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Başar (2014), BİST Kimya Sektöründeki işletmelerin sosyal sorumluluğu ile finansal performans arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Kurumsal sosyal sorumluluk göstergesi için Küresel raporlama girişim göstergeleri ile korelasyon analizi kullanılmıştır. BİST Kimya sektöründe faaliyet gösteren işletmeler açısından işletmelerin sosyal sorumluluk açıklamaları ile hisse başına kazanç tutarları arasında ters yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Buna göre sosyal sorumluluk faaliyetlerinden dolayı işletmelerin çeşitli maliyetlere katlandığı ve bu durumun diğerlerine göre ekonomik açıdan dezavantajlı konuma getirdiğini ve zayıf da olsa finansal performans arasında ters bir ilişkiyi doğurduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Churet ve Eccles (2014), Entegre raporlama (ER) ve kalite yönetimi arasındaki ilişkiyi ve ER ile finansal performans arasındaki ilişkinin aynı olup olmadığını araştırmak çalışmanın amacı olarak belirlemiştir. Çalışmada yöntem olarak Robecco SAM adlı yatırım uzmanının işletmenin faaliyet raporlarına yönelik Kurumsal sürdürülebilirlik değerlendirmeleri kullanılarak nitel araştırma yapılmıştır. Finansal performans ölçütü olarak yatırılan sermayenin

getirisi kullanılmış (ROIC-Return on Invested Capital) fakat entegre raporlama ile arasında bir korelasyon bulunamamıştır.

Özçelik, vd. (2014), Kurumsal sosyal sorumluluk ile finansal performansı arasındaki ilişki Borsa İstanbul 100 endeksinde yer alan işletmelerin 2010-2012 yılları arasındaki verileri esas alınarak araştırılmıştır. Yöntem olarak lojistik regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, işletme büyüklüğü ile kurumsal sosyal sorumluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ancak finansal performans, risk, ortaklık yapısı ile kurumsal sosyal sorumluluk arasında herhangi bir anlamlı ilişki bulunamamıştır.

Lipunga (2015), Malavi gibi gelişmekte olan ülkelerde ER seviyesi incelenmiş olup, yöntem olarak Malavi Borsasındaki işletmelerin yıllık faaliyet raporlarının Entegre Raporlama Endeksi (Integrated Reporting Index-IRI) kullanarak içerik analizi yoluyla değerlendirilmesidir. Çalışma sonucuna göre ER'ye uygunluk değerlendirmesi 0.43'lük bir ortalama çıkmış olup, IRI'ya göre 0.57'lik (1-0,43) bir ER boşluğu ortaya koymuştur. Bu durum işletmelerin ER'ye doğru bir şekilde ulaşması gerektiğini ve Malavi Borsasındaki işletmeler arasında ER'yi teşvik etmek için daha fazla çaba gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Nwobu (2015), Kurumsal performansın muhasebe temelli ölçütü kullanarak kurumsal sürdürülebilirlik raporlamasının belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Nijerya'daki 8 bankanın yıllık faaliyet raporları incelenmiştir. İki boyutlu içerik analizi yöntemi ve korelasyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya göre, sürdürülebilirlik raporlama endeksi ile vergi sonrası kâr arasında küçük bir pozitif korelasyon saptamıştır. Çalışma da aynı zamanda sürdürülebilirlik raporlama endeksi ve hissedarlar fonu arasında 0,18 ile küçük bir pozitif korelasyon bulunmuş, aynı zamanda sürdürülebilirlik raporlaması ile karlılık arasındaki ilişkinin, kurumsal performansın muhasebe temelli ölçütünü kullanarak teoriye de katkıda bulunmuştur.

Turturea (2015), Danimarka'da sağlık sektöründe hizmet veren NovoNordisk işletmesinin finansal performansı ve hisse fiyatı üzerinde entegre rapor hazırlamanın etkisi araştırılmıştır. Çalışmada tek bir işletme üzerinde örnek olay yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda ise 1993–2003 yılları arasında işletmenin hazırlamış olduğu sosyal sorumluluk raporları işletmenin finansal performansına ve hisse senedi fiyatına etki yapmadığı, ancak 2004–2014 yılları arasında yayınlamış olan entegre raporları işletmenin finansal performansı ve hisse senedi fiyatı üzerinde pozitif etki oluşturdu sonucuna ulaşılmıştır.

Barth, vd. (2016), Entegre Rapor Kalitesinin (IRQ) hisse senedi likiditesi, işletme değeri, beklenen gelecekteki nakit akışı ve sermaye maliyeti ile ilişkili olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmada çok değişkenli regresyon analizi kullanılmıştır. Güney Afrika Menkul Kıymetler Borsasında 2011-2013 yılları arasında entegre raporlama düzenleyen 224 işletmeyi incelenmiştir. İncelemenin sonucunda entegre raporlama kalitesinin işletme değeri (Tobin Q ile ölçülen) ve gelecekte beklenen nakit akışı ile pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bernardi ve Stark (2016), İşletmelerin çevresel, sosyal ve yönetim açıklamalarının entegre raporlamaya etkileri incelenmiştir. Güney Afrika'da 40 işletmenin 2008 ve 2012 yılları arasındaki 4 yıl boyunca açıklamış oldukları bilgiler üzerinde Panel Veri Analizi yöntemi kullanılmıştır. Örnekleme yer alan işletmelerin çevresel, sosyal ve yönetsel bilgilerinin yanında hisse başına fiyat, toplam varlıklar, toplam kaynaklar ve net kar bilgilerini incelemişlerdir. Bu incelemeler sonucunda entegre raporlama uygulayan bazı sektörlerde işletmelerin performanslarında artış olduğu tespit edilmiştir.

Kaya, vd. (2016), Farklı ülkelerdeki ER uygulamaları incelenmiş olup, mevcut raporlama anlayış hakkında fikir vermek amaçlamıştır. Çalışmada 13 ayrı ülkedeki ER uygulamaları incelenmiş ortak noktalar ve farklılaşan hususlar belirlenmiştir. Buna göre,

“entegre rapor veya yıllık entegre rapor” adının kullanıldığı, raporların yaklaşık, 300 sayfa olduğu, UERÇ içerik öğeleri ve diğer nitel özelliklerin, finansal raporlarla birlikte veya sürdürülebilirlik raporlarıyla birlikte sunulduğu tespit edilmiş olup, ayrıca “değer yaratma”, “performans” ve “sermaye öğeleri” konusuna yönelik ortak bir anlayışın olmadığı belirlenmiştir.

Lee ve Yeo (2016), Güney Afrika'da Borsa'da listelenen işletmelerden örnek kullanarak, ER yapan işletmelerin, bu raporlamayı yaptıktan sonraki dönemdeki işletme değerleri arasındaki ilişki incelenmiştir. TobinQ işletme değeri ölçütü kullanılarak, çok değişkenli regresyon analizi kullanılmıştır. ER skoru hesaplanmış bu değer regresyon modelinde birçok finansal ve finansal olmayan gösterge ile birlikte açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, işletme değerlemesinin ER açıklamaları ile pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiş olup, yüksek maddi varlıklara sahip olmayan işletmelerde de ER'nin bilgi ortamını iyileştirdiği görülmüştür. Ayrıca, daha yüksek dış finansman ihtiyacı olan işletmelerde ER skorunun daha yüksek olduğu, ER skoru yüksek işletmelerin borsa ve muhasebe performansı açısından daha iyi performans gösterdiği tespit edilmiştir.

Lozano ve Valencia (2016), Çalışmanın amacı sürdürülebilir bir ekonomi için sanayi işletmelerinin UERÇ'nin rehber ilkelerine ne ölçüde uymakta olduğunu tespit edilmesi olarak belirlenmiştir. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamına alınan işletmelerin rehber ilkeleri ele alma çabalarına rağmen, özellikle “kısıklık” ilkesi ile ilgili olarak daha fazla çalışma yapmaları gerektiği ifade edilmiştir.

Needles, vd. (2016), Finansal performansı yüksek olan işletmelerin entegre raporlama ve sürdürülebilirlik raporlamasında yüksek bir performans gösterip göstermediği araştırılmıştır. Yöntem olarak, Compustat Veri tabanından UERÇ'ye göre raporlama yapan işletmeler, Küresel Raporlama Girişimine (KRG) göre raporlama yapan işletmeleri ve Yüksek Performanslı İşletmeler (YPI) arasında matrisler aracılığıyla karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda UERÇ işletmeleri ve KRG işletmelerinin genellikle YPI'nin sahip olduğu yüksek finansal performans ölçütlerini karşılamadığına ulaşılmıştır. Entegre raporlama ve sürdürülebilirlik raporlama matrisine dayanarak, YPI'nin sürdürülebilirlik ve entegre raporlama uygulamalarında KRG işletmelerine kıyasla eşit performans sergilediğini, ancak hem YPI hem de KRG'nin bu uygulamalarda UERÇ işletmelerinden daha düşük olduğu gösterilmiştir. Ayrıca, ABD işletmelerinin ABD dışındaki işletmelere kıyasla sürdürülebilirlik raporlarında ve entegre raporlarda daha az bilgi açıklandığı ifade edilmiştir. Genel olarak, her üç grupta da entegre raporlama ve sürdürülebilirlik raporlaması standartlarına tam olarak uyulmadığı görülmüştür.

Akyüz ve Yeşil (2017), Borsa İstanbul sürdürülebilirlik endeksine kayıtlı üretim sektöründe faaliyet gösteren 19 İşletmenin 2011-2015 yıllarına ait verileri analiz edilip, finansal performansları incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda, SPK'dan yetkili derecelendirme kuruluşlarının kurumsal yönetim uyum notları dikkate alınmış ve en yüksek not sahip işletmenin Aksa Akriyel Kimya Sanayi A.Ş., en düşük not sahip olan ise İhlas Ev Aletleri San.Tic.A.Ş.'ye ait olduğu tespit edilmiştir. İhlas Ev Aletleri işletmesinin oran analizine göre finansal performansı ise diğer işletmelere göre nispeten olumsuz olarak hesaplanmıştır.

Dereköy (2018), Entegre raporlama içerikleri, UERÇ uygunluğunu analiz etmek ve entegre raporlamanın geliştirilmesine yönelik öneriler getirilmiştir. Çalışmada örnek olay yöntemiyle ÇİMSA A.Ş. entegre raporu incelenmiştir. Çalışmada entegre raporlamaya uygunluğu tespit edilirken içerik analizi kullanılmıştır. Çimsa AŞ'nin düzenlediği entegre rapor UERÇ bağlamında analiz edilmiştir. Buna göre, sunulan bilgilerin, büyük oranda UERÇ kapsamında içerik öğeleri ile uyumlu olduğu ancak, raporun standart bir şekle sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanında, entegre rapor uygulamalarında en az bilgi verilen içerik öğesi

unsurunun değer yaratma sürecinin sermaye öğeleriyle ilişkilendirilerek açıklanması, olduğu görülmüştür.

Düzer ve Önce (2017), Sürdürülebilirlik raporu yayınlayan ve yayınlamayan işletmelerin finansal performansına etkisini ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmada gruplar arasındaki farkı tespit etmek için Bağımsız iki örnek t-testi, Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre aktif karlılığın ve özkaynak karlılığının, sürdürülebilirlik raporu yayınlayan işletmelere oranla daha yüksek çıktığı, F/K (fiyat /kazanç) oranında ise tam tersi durum söz konusu olduğu görülmüştür. PD/DD (piyasa değeri/defter değeri) oranlarında ise anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Yüksel ve Aracı (2017), Hizmet işletmelerine ait raporların entegre raporlama ilkeleri ile uyumunu, yasal sistem ve sürdürülebilir rekabet endeksi ülke sıralamasının entegre rapor hazırlama eğilimi üzerindeki etkisini incelemek, analiz sonuçlarının endüstri işletmelerine ait analiz sonuçları ile karşılaştırılması hedeflemiştir. Çalışmada içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda örneklem içindeki raporların büyük çoğunluğunun UERÇ açıklanan içerik öğelerine uygun olarak hazırlandığını, ancak yasal sistem ve sürdürülebilir rekabet endeksi ülke sıralamasının işletmelerin entegre rapor hazırlama eğilimi üzerinde bir etkisi olmadığına ulaşılmıştır.

Wen ve Heong (2017), Malezya’da 2012-2015 yılları arasında halka açık ilk 50 işletmenin, entegre raporlama uygulamasının finansal performansına potansiyel katkısı araştırılmaya çalışılmıştır. Çalışma IIRC çerçevesindeki sekiz (8) içerik öğesi unsuru finansal performans ile ilgili olarak ER benimsenme oranını tahmin etmek amacıyla incelenmiş olup, yöntem olarak 0-1 şeklinde kodlanan içerik analizi, korelasyon ve çok değişkenli regresyon analizi kullanılmıştır. Yapılan istatistiksel analize göre, sekiz (8) içerik öğesinden dördü (4), “yönetişim, iş modeli, riskler-fırsatlar ve performans açıklamasının” finansal performanslar üzerinde önemli olumlu etkileri olduğunu gösterdiği sonucuna varılmıştır. Çalışmanın bulgusu olarak, entegre raporlamanın işletmelere dalgalı bir piyasada iş dayanıklılığının ve rekabet gücünün korunmasına olan katkısı vurgulanmıştır.

Albetairi, vd. (2018), Sigorta işletmesinin entegre rapor uyumu ve finansal performans arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada Bahreyn borsasında işlem gören 5 sigorta işletmesinin 2012-2015 yıllarına ait verilerini kullanarak entegre rapor uyumu ve finansal performans arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda entegre raporlama içerik öğelerinden olan iş modeli, strateji ve kaynak tahsisine dair açıklamalar ile finansal performans arasında pozitif bir ilişki, entegre raporlama içerik öğelerinden olan risk ve fırsatlara dair açıklamalar ile finansal performans arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Arslan, ve Özkan (2018), BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan işletmeler açısından ER uygulamalarına ait durum tespitinin yapılması amaçlanmıştır. Çalışmada anket yöntemiyle veri toplanmış ve değerlendirme yapılmıştır. Bu doğrultuda BİST Sürdürülebilirlik Endeksi içinde yer alan 29 işletmeye anket uygulaması yapılmıştır. İşletmelerin ER ile ilgili dünya genelinde gerçekleştirilen gelişmeleri takip ettikleri ve ER uygulamasının kendileri için sağlayacağı faydaların farkında oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Kılıç (2018), Entegre rapor yayınlayan işletmelerin entegre raporları ve sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmelerin 2016 yılı faaliyet raporları UERÇ kapsamında incelenmiştir. Çalışmada, içerik analizi kullanılmış olup, ER’nin UERÇ ile uyumlu hazırlanmakla birlikte içerik öğeleri açısından eksiklikler olduğu faaliyet raporlarının ise entegre raporlama ilkelerini tam olarak kapsamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu raporların içeriğinde GRI G4 sürdürülebilirlik raporlaması kılavuzuna da paralellik sağlanarak sürdürülebilirlik

raporlamasını kapsar şekilde hazırlanmıştır. Ayrıca bazı entegre raporların finansal durum açıklamalarını, bağımsız denetim raporlarını ve özet bir şekilde de olsa sürdürülebilirlik raporlarını kapsadığı görülmüştür.

Yüksel (2018a), BİST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan işletmelerin 2016 yılına ait yıllık faaliyet raporları UERÇ'ye göre raporlamaya uygunluğu tespit edilmeye, hesaplanan entegre raporlama skoru ve içerik öğeleri skorları ile kurumsal yönetim derecelendirme notları karşılaştırılarak kurumsal yönetim ilkeleri ile entegre raporlama ilkeleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada yöntem olarak 0-1-2 kodlanan içerik analizi ve sonrasında korelasyon analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, entegre rapor skoru ile kurumsal yönetim derecelendirme, hisse sahipleri derecelendirme, kamu aydınlatma derecelendirme, menfaat sahipleri derecelendirme, yönetim kurulu derecelendirme notları arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Yüksel (2018b), Çalışmanın amacı, Katılım Bankalarının entegre raporlama skorları arasında farklılık olup olmadığını, katılım bankalarının entegre raporlama skorları ile çeşitli finansal oranlar arasındaki ilişkiyi incelemek olarak belirlenmiştir. Türkiye ve Güney Afrika'da faaliyet gösteren katılım bankalarının entegre raporlama skorları ile işletme büyüklükleri, varlık devir hızları, net kar/satış oranları, özkaynak karlılıkları, aktif karlılıkları, finansal kaldıraç oranları ve borç/özkaynak oranları arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Yöntem olarak, içerik analizi ve korelasyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda entegre raporlamada Türkiye ve Güney Afrika arasında farklılık olduğu, 2015 ve 2016 yıllarında işletmelerin ER skorları ile işletme büyüklükleri arasında, 2016 yılında entegre raporlama skorları ile varlık devir hızları arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık, entegre raporlama skorları ile karlılık oranları ve finansal yapı oranları arasında herhangi bir ilişkiye rastlanamamıştır.

Şahin (2018), Çalışmada ER yayınlamanın işletmelerin karlılığına ve yatırımcı davranışlarına etkisinin olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada işletmelerin rapor öncesi ve rapor sonrası dönemlerin karşılaştırıldığı iki örnek t-testi yapılmıştır. Araştırmada yapılan analizler sonucunda karlılık ve getiri oranları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Türkiye'deki işletmelerin ER konusuna gereken önemi vermediği, ER konusunda teşviklerin sağlanması, yaptırımların belirlenmesi ve konuyla ilgili farkındalığı arttırmaya yönelik çalışmaların sayıca fazlalaşmasıyla ER sayılarının artacağı, böylece karlılığı ve yatırımcı davranışlarını da zamanla olumlu yönde etkileyeceği tahmin edildiği ifade edilmiştir.

Öztürk (2019), ER yaklaşımı hakkında bilgi verilerek, mevcut gelişmeler ortaya koyulmuştur. Çalışmada yöntem olarak Garanti Bankası'nın 2017 yılı ER incelenmiştir. Garanti Bankası'nın 2017 yılına ait ilk entegre faaliyet raporu IIRC tarafından yayımlanan UERÇ'siyle uyumlu olduğu belirlenmiştir. Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de ER gelişme aşamasında olup, ER'ya geçişin sağlanmasına yönelik çalışmalar devam ettiği vurgulanmıştır.

Eskin (2019), Borsa İstanbul'da Ulaşım Endeksinde yer alan işletmelerinin faaliyet raporlarının ER'ye uygunluğu araştırılmıştır. Çalışmada "içerik öğeleri" açısından analiz yapılmış olup, sonuçta işletmelerin iş modeli öğesinin değer yaratma sürecini tam olarak ifade etmediği, performans öğesinin sermaye unsurlarının bütününe kapsamadığı, hazırlık ve sunum öğesinin içeriğine yönelik bilginin nasıl elde edilip sunulduğu konusunda yeterli bilgi olmadığı, diğer beş içerik öğesi hakkında yeterli bilgi olduğu tespit edilmiştir.

Mio, vd. (2020), İtalya'da listelenen en önemli işletmelerden biri olan Generali'nin ER'yi nasıl uygulandığı araştırılmıştır. Çalışmada örnek olay yöntemiyle ER yaklaşımının Sürdürülebilirlik Raporlaması (SR)'dan farklı olup olmadığını içerik analiziyle incelenmiştir. ER yaklaşımı altında farklı konuların önemliliğini ölçmeyi sağlayan içerik analizi temelinde

yenilikçi bir metodolojik yaklaşım önermekte olduğu, ER ve SR'nin önemlilik yaklaşımlarının doğası gereği farklı olduğunu ifade edilmiştir.

Marrone ve Oliva (2020), Güney Afrika'daki 65 işletmenin düzenledikleri ER'ın UERÇ uygunluk düzeylerini araştırılmıştır. Çalışmada çok değişkenli regresyon ve korelasyon analizi kullanılmıştır. Sonuçlara göre Güney Afrikalı işletmelerin UERÇ'ye yüksek düzeyde uyum sağlayan ER sunduğunu görülmüştür. İkinci olarak, belirleyicilerin analizi, işletme büyüklüğü, işletme karlılığı ve finansal kaldıracın ER'ın IIRC gerekliliklerine uygunluk seviyesini nasıl olumlu etkilediğini gösterilmiştir.

Yüksel ve Kayalı (2020), BİST Banka Endeksinde entegre raporlama ilkelerine uygun raporlama yapan ve yapmayan işletmelerin finansal performansları incelenmiştir. Çalışmada TOPSİS yöntemi kullanılmıştır. 2017 yılında entegre rapor hazırlamış olan Türkiye Garanti Bankası A.Ş.'nin beşinci sırada, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'nin yedinci sırada; 2018 yılında ise entegre rapor hazırlayan Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'nin ilk sırada, Türkiye Garanti Bankası A.Ş.'nin ikinci sırada, Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.'nın üçüncü sırada yer aldığı görülmüştür.

Entegre Raporlama ve Finansal Performans Arasındaki İlişki Üzerine yayınlanan 4 adet Doktora çalışmasının değerlendirilmesi ise şöyledir:

Küçükgergerli (2016), Uluslararası düzeyde kullanılacak entegre performansın ölçümüne ilişkin bir entegre raporlama endeksi oluşturmak ve işletmelerin hisse senedi değeri ile entegre performansı arasındaki ilişkiyi ölçmek amaçlanmıştır. Çalışmada BİST Ulusal 100 Endeksi'nde işlem gören imalat işletmeleri ile payları BİST'te işlem gören bankalar ve özel finans kurumlarına yönelik olarak 2010-2014 yıllarını kapsayan 5 yıllık bir dönem için entegre raporlama endeks notları oluşturulmuştur. Çalışmada, entegre raporlama notları ile işletmelerin hisse senedi değeri ile panel veri analizine tabi tutulmuş ve anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

Yüksel (2017), Entegre raporlama ve entegre raporun incelenmesi, dünya çapında entegre raporlamanın en iyi örneklerinden seçilen entegre raporların analizi, ülkemizde entegre raporlamanın mevcut durumunun tespit edilmesi çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. Çalışmada yöntem olarak UERÇ Database'den alınan entegre raporlama örnekleri üzerinde içerik analizi yapılmıştır. Entegre raporlamanın dünya çapında hızla kabul gördüğü; Güney Afrika, Fransa, Danimarka'da entegre rapor düzenlemenin zorunlu kılındığı gözlemlenmiş; Ülkemizde BİST Kurumsal Yönetim Endeksi'ndeki işletmelerin %48'inin yıllık faaliyet raporunun entegre raporlama ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Düzer (2018), Çalışmada sürdürülebilirlik performans göstergelerine ilişkin açıklamaların Finansal performans üzerine etkisi araştırılmıştır. Çalışmada, 2008-2014 yılları arasında BİST'te yer alan Küresel raporlama girişimi raporlama ilkelerine göre sürdürülebilirlik raporu yayınlayan 30 işletme incelenmiştir. Çok değişkenli regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, çevresel performansa yönelik açıklanan bilgi seviyesinin varlık kârlılığı ve öz sermaye kârlılığı; sosyal performansa yönelik açıklanan bilgi seviyesinin de varlık kârlılığı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ekonomik, çevresel ve sosyal performansa yönelik açıklanan bilgi düzeyinin; piyasa temelli ölçüler olan piyasa değeri/defter değeri (PD/DD) oranı ve fiyat/kazanç (F/K) oranı üzerinde ise genel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çelik (2019), Entegre raporlamanın işletmelerin finansal performansları üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Çalışmada entegre raporlamaya uygunluk için 0-1-2 şeklinde kodlanan içerik analizi uygulanmış olup, işletmelerin sosyal, çevresel ve ekonomik performanslarını ifade eden teorik bir model üzerinden yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır.

Entegre raporlamanın işletmelerin finansal performansları üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna varılmıştır

Entegre Raporlama ve Finansal Performans Arasındaki İlişki Üzerine yayınlanan 13 adet Yüksek Lisans Tezlerinin değerlendirilmesi ise şöyledir:

Uşar (2017), Kurumsal sürdürülebilirlik ve kurumsal finansal performans arasındaki ilişkiyi ortaya koymak hedeflenmiştir. Yöntem olarak lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, ilk defa sürdürülebilirliğe yatırım yapacak işletmeler için sürdürülebilirlik yatırımlarının daha maliyetli olduğuna işaret etmektedir. İşletmelerin sürdürülebilirlik kararlarını stratejik kararlar olarak görüp, rakip işletmelerin sürdürülebilirlik kararlarını da dikkate aldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Çelebier (2018), Türkiye’de BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer alan işletmelerin entegre raporlarda yer verilmesi istenen konular ve uygun bir entegre rapor örneğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada veri toplamada anket yöntemi kullanılmış olup, analiz yöntemi olarak parametrik olmayan Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis H testi uygulanmıştır. Çalışmada sonuç olarak Türkiye’de entegre raporlarda yer alabilecek konuların ve bu konularla birlikte uygun bir entegre raporun nasıl olabileceği konusunda öneriler sunulmuştur.

Koç (2018), Çalışmada kurumsal sürdürülebilirliğin finansal performans üzerinde etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de BİST-100 endeksinde işlem gören ve sürdürülebilirlik raporu yayınlamış olan 18 işletme ele alınmıştır. İşletmelerin sürdürülebilirlik raporu yayınlamadan önceki 3 yıllık dönem finansal oranları ile sürdürülebilirlik raporu yayınladıktan sonraki 3 yıllık dönem finansal oranları hesaplanarak bağımlı örneklem t-Test istatistik tekniği kullanılmıştır. Çalışmada yapılan analizler sonucunda kurumsal sürdürülebilirlik davranışının finansal performans üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Menekşe (2018), Çalışmada kurumsal sürdürülebilirlik inovasyon ve finansal performans arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. 2017 yılında BİST’de işlem gören işletmelerin verileri lojistik regresyon yöntemiyle analiz edilerek söz konusu etkinin ne yönde ve nasıl olduğu incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, BİST’de işlem gören işletmelerin inovasyon ve finansal performanslarının, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer almaları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu, sektör değişkeninin ise etkisinin bulunmadığı görülmüştür.

Şimşek (2018), Entegre raporlamanın teorik olarak incelenmiş olup, Türkiye’de entegre raporlamanın mevcut durumunun tespit edilmiştir. Çalışmada, Türkiye’de 2016 yılına ait entegre rapor yayımlayan beş kuruluş bulunmakta olup, bu beş kuruluşün entegre raporları UERÇ içerik öğelerine uygunluğu açısından değerlendirilmiştir. Çalışmada yapılan analiz sonucu kuruluşların faaliyet gösterdikleri sektöre bağlı olarak sermaye öğelerinin ve iş modelinin farklılık gösterdiği görülmüştür. İncelenen tüm entegre raporların UERÇ içerik öğeleriyle ilgili sunulma noktasında eksiklikler olduğu tespit edilmiştir.

Acay (2019), Çalışmada entegre raporlamaya yönelik işletmenin sürdürülebilirliği üzerindeki etkisine yönelik Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin (SMMM) bakış açısını ve algısını ortaya koymaktır. Kars, Ardahan, Iğdır ve Erzurum illerinde Kars SMMM Odası ve Erzurum SMMM Odası’na bağlı olarak faaliyetlerini devam ettiren 202 SMMM’ye anket uygulanmış ve entegre raporlamaya ilişkin algı düzeyleri lojistik regresyon yoluyla ölçülmüştür. Çalışmanın sonucunda, Katılımcıların entegre raporlama konusunda yeterli farkındalık oluşturulmasının faydalı olacağına ve entegre raporlarında çevresel performansın etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aghayeva (2019), Kurumsal sürdürülebilirlik düzeyinin işletmelerin finansal performans göstergeleri üzerinde etkisini araştırılmıştır. Çalışmada veri toplamak için anket yöntemi kullanılmıştır. 175 kişiye anket uygulanarak Akbank, Anadolu Efes, Akçansa, Arçelik, Bilim İlaç, Çimsa, Eczacıbaşı, Garanti Bankası, Turkcell ve Zorlu Holding üzerinde kurumsal sürdürülebilirlik analizleri yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda, Arçelik ve Eczacıbaşı ile Kurumsal Sürdürülebilirlik arasında kuvvetli bir ilişki mevcut olduğu görülmüştür. Ayrıca Arçelik ile Marka Algısı arasında da kuvvetli bir ilişki bulunmuştur.

Eldemir (2019), Türkiye’de yayınlanan entegre raporların teorik olarak incelenmesi ve entegre raporlamanın Türkiye’deki uygulanmasına ilişkin UERÇ’ne uygunluğu açısından incelenmiştir. Çalışmada, entegre raporlarının UERÇ içerik öğeleri açısından içerik analizine tabi tutulmuştur. Türkiye’de 2016-2017 yılında entegre rapor yayınlayan 10 adet işletme ve kurumların raporları incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, her işletmenin, içerik öğelerinde yer alan maddeleri anlama şekilleri farklı olup bu doğrultuda verilen bilgilerin de içeriği işletmeler arasında farklılıklara neden olmuştur. İşletmeler, dış çevrelerini açıklama konusunda genel anlamda yetersiz kaldıkları ve özellikle siyasi ortam konusu ile ilgili yalnızca bir işletmenin açıklama yaptığı görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Hamrah (2019), Türkiye’deki Kurumsal Yönetimde öncü olan ve BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan işletmelerin faaliyet raporlarının UERÇ içerik öğelerine uygunluğunu belirlemek istenmiştir. BİST Kurumsal yönetim endeksindeki işletmelerin 2017 yılı faaliyet raporlarının, UERÇ uygunluk derecesini belirlemek için 0-1-2 şeklinde kodlanan içerik analizi kullanılmış olup, ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi uygulanmıştır. Entegre Rapor İçerik Öğeleri ve Kurumsal Yönetim ilkeleri arasındaki ilişkinin zayıf pozitif korelasyon ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Karaburun (2019), Çalışmada muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama konusundaki farkındalığını ortaya koymaktır. Çalışmada veriler İzmir ilinde muhasebe meslek mensuplarına yönelik anket tekniği uygulanarak elde edilmiştir. Bağımsız iki örnek t-testi kullanılmıştır. Çalışma sonucu, muhasebeciler entegre raporlama hakkında farkındalığa sahip olduğu ER, uygulandığı zaman olumlu sonuçları olacağına inandıklarını ifade etmişlerdir. T-testi sonuçlarına göre entegre raporlama farkındalığı, muhasebe kültürü değerlerine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini belirtmişlerdir.

Kaymak (2019), Çalışmanın amacı, faaliyet raporlarının entegre raporlamaya uygunluğunu belirlemektir. Çalışmada BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer alan işletmeler ele alınmış olup, yöntem olarak 0-1-2 şeklinde kodlanan içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, endekste yer alan 38 İşletmenin entegre raporlama ilkelerine uygun raporlama yaptığı belirlenmiştir. Bu kapsamda Coca Cola İçecek faaliyet raporu entegre raporlamaya uygunluğu en yüksek rapor olarak bulunmuş olup, en düşük olan raporun ise Türk Hava Yolları’na ait olduğu belirlenmiştir.

Kutaylı (2019), Entegre raporlamanın işletme performansına etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmada 2016 yılında Türkiye’de Entegre Raporlama yapan ÇİMSA San.Tic.AŞ. Raporu üzerinden oran analizi ve diğer analiz teknikleri kullanılarak performansı analiz edilmiştir. Çalışmada yapılan analizler neticesinde ÇİMSA’nın entegre rapor yayınlamaya geçtikten sonra ekonomisinde olumlu yönde bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Tepedelen (2019), Çalışmada entegre raporlama kavramı teorik olarak açıklandıktan sonra Garanti Bankası ve Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası’nın yayınladıkları 2016 ve 2017 yıllarına ilişkin entegre raporlar nitel analiz yöntemlerinden içerik analizine tabi tutulmuştur. Garanti Bankası ve TSKB’nin entegre raporunda UERÇ içerik öğeleri açısından tam bir uyum

içerisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her iki raporun “Değer yaratma modeline” uygun bilgilere yer verdiği ifade edilmiştir.

Türkiye’de Entegre raporlamayla ilgili çalışmaların bir kısmı örnek olay yöntemiyle bankacılık sektörüne yönelik iken, büyük bir kısmı entegre raporlamaya uygunluk tespiti üzerinedir. Entegre raporlama çalışmalarının yaygınlaşmasına bağlı olarak da finansal performansla ilgili araştırmalarda yapılmaya başlanmıştır. Türkiye’deki entegre raporlama yönelik çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde aşağıdaki hususlar söylenebilir:

- Yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu Borsa İstanbul’da yer alan işletmeler üzerinedir. BİST’te entegre raporlama isteğe bağlı olduğu için, “entegre raporlamaya” uygunluk çalışmaları sayıca fazladır. Bu çalışmalarda “içerik analizi” yöntemi kullanılmış olup birçok işletmenin faaliyet raporunun yüksek entegre raporlama uygunluk skoru aldığı belirlenmiştir (Kaymak, 2019, Çelik, 2019).
- Türkiye’de entegre raporlamayla ilgili diğer önemli çalışmalarda gönüllü olarak entegre raporlama yapan işletmeler üzerine yapılan örnek olay çalışmalarıdır. Bu örnek olay çalışmaları “iyi uygulama örnekleri” üzerinedir. Örnek olay kapsamında ele alınan işletmeler, Çimsa AŞ, Garanti Bankası, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası BİST işletmeleridir. Bu işletmelerin entegre raporları incelenmiş ve hem rehber ilkeler açısından hem de içerik öğeleri açısından UERÇ’ye uygun raporlama yaptığı belirlenmiştir (Kılıç, 2018, Eldemir, 2019).
- Türkiye’de zaman ilerledikçe entegre raporlamayla ilgili raporlama yapan işletmelerin artacağı ve Borsa İstanbul’da 2020’li yıllarla birlikte Entegre raporlamaya geçişin artacağı ve bu konuda bir zorunluluğun gelebileceği söylenebilir (Altay, 2019, Acay, 2019).

4.SONUÇ

Günümüz sermaye piyasaları yeni bir döneme doğru gitmektedir. Bu yeni dönem, finansal raporlamanın sunduğu bilgilerin, işletmelerin performanslarının, yarattığı değerlerin ve sürdürülebilir olup olmadığının değerlendirilmesinde yetersiz kalabildiği bir dönemdir. Bu yetersizlik durumuna, işletme paydaşlarının ve yönetiminin işletmenin geleceğiyle ilgili değerlendirmelerinde finansal olmayan bilgilere olan talebinin artması neden olmuştur. Bu soruna çözüm olarak entegre raporlama kavramı doğmuştur.

Entegre raporlamanın yaklaşık 10 yıllık bir geçmişi olmasına rağmen birçok ülkede akademik çalışmaların merkezini oluşturmaya başlamıştır. Entegre raporlama birkaç ülke hariç dünya genelinde zorunlu bir raporlama olmadığından, bu konuyla ilgili bir geçiş süreci yaşanmaktadır. Dolayısıyla güncel olan bu konu araştırmacılar tarafından birçok farklı açıdan ele alınmaya başlamıştır. Bu konuların başında entegre raporlamanın finansal performans ile olan ilişkisi gelmektedir. Son yıllarda bu konuyla ilgili ampirik çalışmalarda bir artış gözlenmektedir.

Çalışmada entegre raporlama ve finansal performans arasındaki ilişki üzerindeki akademik çalışmalara yönelik literatür taraması sonucunda bazı tespitler yapılmıştır. Bu tespitler üç başlık halinde maddeler şeklinde özetlenebilir.

Entegre Raporlamaya Uygunlukla İlgili Çalışmaların Değerlendirilmesi

- Entegre raporlamaya uygunluk ile ilgili çalışmalar özellikle UERÇ’nin yayınlanmasından sonra arttığı görülmüştür. Bu çalışmaların büyük bir

bölümünde UERÇ’de yer alan rehber ilkeler ve içerik öğeleri ölçüt olarak kullanılmıştır.

- Entegre raporlamaya uygunluğun belirlenmesinde ulusal ve uluslararası çalışmalarında neredeyse tamamında nitel araştırma yöntemlerinden “içerik analizinin” kullanıldığı, bazı çalışmalarda ise örnek olay yönteminin kullanıldığı (Nova İşletmesi, Çimsa, Garanti Bankası örnekleri) tespit edilmiştir.
- Entegre raporlamayla ilgili yapılan diğer çalışmalarda temel olarak kullanılmak üzere “entegre raporlamaya uygunluk” tespitlerinin yapıldığı görülmüş olup (Lipunga, 2015; Wen and Heong, 2017; Marrone ve Oliva, 2020; Çelik, 2019; Kaymak, 2019); elde edilen entegre raporlama uygunluk skorlarına göre esas araştırmanın yapıldığı görülmüştür.

Entegre Raporlama ve Finansal Performansla İlgili Çalışmaların Değerlendirilmesi

- Entegre raporlamanın temelinde kurumsal sürdürülebilirlik, kurumsal sosyal sorumluluk kavramı yattığı için entegre raporlama ve finansal performans konusu ilk olarak bu başlıklarda ele alınmaya başlanmıştır. Bu çalışmaların bir kısmında finansal performansla olumlu yönde ilişki bulunmuşken (Artiach vd, 2010; Barth vd. 2016; Nwobu, 2015) bir kısmında da herhangi bir ilişki bulunamamıştır (Özçelik vd. 2014).
- Entegre raporlama ile finansal performans arasındaki ilişki İşletmelerin yüksek kar elde etmesinin topluma fayda sunma isteği ve kabiliyeti artırıp, elde edilen yüksek karlar, sosyal ve toplumsal faaliyetleri (finansal olmayan faaliyetleri) destekleyebilir. Bu durumda dolaylı bir şekilde işletme tarafından topluma rapor sunulmak istenebilir. Bu durum entegre raporlamayı beraberinde getirecektir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar, entegre raporlama yapan işletmeler grubu ile entegre raporlama yapmayan işletmeler grubu arasındaki finansal oranlar (performans göstergelerinin) açısından istatistiksel olarak farkların araştırıldığı çalışmaların yanında (Aceituno vd, 2014; Düzer ve Önce, 2017) ER öncesi ve ER sonrası durumun karşılaştırıldığı çalışmalarda yapılmıştır (Şahin, 2018).
- Genel olarak entegre raporlama ve finansal performans arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalarda çoğunlukla muhasebe temelli performans ölçütleri kullanılmasına (Albetairi vd, 2018; Churet ve Eccles, 2014; Çelik, 2019) rağmen, piyasa temelli ölçütlerin kullanıldığı çalışmalarda (Barth vd., 2016; Turturea, 2015; Lee ve Yeo, 2016; Küçükgergerli, 2016) azımsanmayacak bir ölçüdedir.
- Çalışmaların çoğunda finansal performansla entegre raporlama arasında pozitif yönde bir ilişki (Aceituno, vd. 2014; Wen ve Heong, 2017; Turturea, 2015; Nwobu, 2015; Albetairi, vd. 2018; Menekşe, 2018) bulunmuştur.
- Çalışmaların bazılarında finansal performansla entegre raporlama arasında herhangi bir ilişki (Churet, ve Eccles, 2014; Yüksel, 2018b) bulunamamıştır.

Sonuç olarak, entegre raporlama ve finansal performans arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalarda öncelikle entegre raporlamaya uygunluk tespitinin yapıldığı, bu çalışmalarda entegre raporlamaya uygunluğun belirlenmesinde nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Entegre raporlama ve finansal performans arasındaki ilişkinin analizinde çoğunlukla muhasebe temelli performans ölçütlerinden olan aktif karlılık oranı, öz sermaye karlılık

oranının kullanıldığı ve entegre raporlama ve finansal performans arasında genelde pozitif yönde bir ilişki görüldüğü tespit edilmiştir.

Diğer taraftan Entegre raporlama ve finansal performans arasındaki ilişkinin analizinde piyasa temelli TobinQ, hisse başına kar gibi ölçütlerinde kullanıldığı ve bu çalışmalarda zayıf da olsa pozitif yönde bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Herhangi bir ilişkiye rastlanmayan çalışmalar sayıca çok azdır. Son olarak ampirik çalışmaların çoğunda çok değişkenli regresyon modeli, lojistik regresyon analizi ve korelasyon analizleri kullanılmıştır. Bu ampirik çalışmalarda kurulan regresyon modellerinde, entegre raporlamaya uygunluk skoru veya entegre rapor hazırlama kriterinin genellikle bağımsız değişken olarak yer almıştır. Bir başka ifadeyle bu çalışmaların çoğunluğu entegre raporlama skorunun veya entegre raporlama hazırlama kriterinin, finansal performansa etkisinin incelendiği modellerdir. Bunun yanında finansal performansın isteğe bağlı entegre raporlamaya etkisi üzerine yapılan çalışmaların azlığı bu konunun sonraki dönemlerde ele alınabilecek çalışmalar içerisinde olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Acay, T. (2019). *Entegre Raporlamanın İşletmenin Sürdürülebilirliği Üzerine Etkisi: Kars, Ardahan, Iğdır ve Erzurum İllerinde Faaliyet Gösteren SMMM'lerin Algı Düzeyleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Aceituno, J. V., Ariza, R.L. and Sánchez, G.I. M. (2014). Explanatory Factors Of Integrated Sustainability And Financial Reporting. *Business Strategy And The Environment*, 23(1), 56-72.
- Aghayeva, R. (2019). *Kurumsal Sürdürülebilirlik Düzeyinin İşletmelerin Finansal Performans*, Yüksek Lisans Tezi, Göstergeleri Üzerinde Etkisi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Akdoğan, N.ve Tenker, N. (1998). *Finansal Tablolar Ve Mali Analiz Teknikleri*, (6.Basım) Gazi Kitabevi.
- Akgüç, Ö. (1995). *Mali Tablolar Analizi*.(6.Basım), Arayış Basım ve Yayıncılık.
- Akyüz, F. ve Yeşil, T. (2017). BİST Sürdürülebilirlik Endeksine Kayıtlı Üretim Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performanslarının İncelenmesi. *Akademik Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 9(16), 61-78.
- Alagöz, A., Allahverdi, M. ve Ortakarpuz, M. (2018). Entegre Raporlamada İçerik Analizi: Ödüllü Raporlar Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe Ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(3), 425-462.
- Albetairi, H. T. A., Kukreja, G. ve Hamdan, A. (2018). Integrated Reporting and Financial Performance: Empirical Evidences From Bahraini Listed Insurance Companies. *Accounting And Finance Research*, 7(3), 102-110.
- Altay, D. (2019). Kurumsal Sürdürülebilirlik Açısından Entegre Raporlamanın İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Aras, G. ve Sarıoğlu, G. U. (2015). Kurumsal Raporlamada Yeni Dönem: Entegre Raporlama. *TÜSİAD*, 16-59.
- Aras G., Çalışkan A., Esen, E. ve Furtuna Ö. (2019). Türkiye’de Entegre Raporlama Mevcut Durum, Paydaşların Algı ve Beklentileri, *KPMG, ACCA Rapor*. 1-3.
- Arslan, C. M. ve Özkan, O. (2018). Entegre Raporlamaya Evrilme Süreci Ve Durum Tespiti-Bist Örneği. *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis*, 148-162.
- Artiach, T., Lee, D. and Walker, J. (2010). The Determinants Of Corporate Sustainability Performance. *Accounting And Finance*, 50, 31-51.
- Başar, B. (2014). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Raporlaması Ve Finansal Performans Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul’da İşlem Gören Kimya-Petrol-Plastik Sektörü İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim Ve Ekonomi*, 21(2), 59-72.
- Barth, M. E., Cahan, S. F., Chen, L. and Venter, E. R. (2016). The Economic Consequences Associated With Integrated Integrated Reportquality: Early Evidence From A Mandatory, *Setting, University Of Pretoria, Unpublished Workingpaper*, 1-45.
- Bernardi, C. and Stark, A. W. (2016). Environmental, Socialand Governance Disclosure, Integrated Reporting, And The Accuracy Of Analyst Forecasts. *The British Accounting Review*, 50(1), 16-31.

- Büdeyri, T. ve Kısa A. (2016). Entegre Raporlama (ER): Literatür Araştırması, *3rd International Conference On Education, Social Sciences And Humanities -SOCIOINT, 23-26 May 2016, İstanbul.*
- Churet, C. and Eccles, R. G. (2014). Integrated Reporting, Quality Of Management, And Financial Performance. *JournalOf Applied Corporate Finance, 26(1), 56-64.*
- Clayton, A. F., Rogerson, J. M. And Rampedi, I. (2015). Integrated Reporting Vs. Sustainability Reporting For Corporate Responsibility In South Africa. *Bulletin Of Geography. Socio-Economic Series, 29(29), 7-17.*
- Çabuk, A. ve Lazol, İ. (2011). *Mali Tablolar Analizi, (4.Basım), Ekin Basım Yayın Dağıtım.*
- Çelebier, M. (2018), *Türkiye’de Entegre Raporlamada Kullanılan Göstergelerin Belirlenmesine Yönelik Araştırma Ve Uygulama Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.*
- Çelebier, M. ve Çankaya, F. (2019). Entegre Raporlama İle İlgili Yapılan Çalışmalar: Literatür Taraması. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 5(2), 179-196.*
- Çelik, L. (2019). *Entegre Raporlamanın İşletmelerin Finansal Performansları Üzerindeki Etkisinin Yapısal Eşitlik Modeli İle Ölçülmesi, Doktora Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ.*
- Dereköy, F. (2018). Entegre Raporlama Uygulamalarının Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Journal of Administrative Sciences/Yonetim Bilimleri Dergisi, 16, 32-45.*
- Dumitru, M., Glăvan, M. E., Gorgan, C. and Dumitru, F.V. (2013). International Integrated Reporting Framework: A Case Study In The Software Industry. *Annales Universitatis Apulensis-Series Oeconomica, 15(1), 24-39.*
- Düzer, M. ve Önce, S. (2017). Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlaması Ve Finansal Performans: BİST’te İşlem Gören İşletmeler İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(2), 637-648.*
- Düzer, M. (2018). *Sürdürülebilirlik Performans Göstergelerine İlişkin Açıklamaların Finansal Performans Üzerine Etkisi, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.*
- Eldemir, E. (2019). *Entegre Raporlama Ve Türk İşletmelerinde Uygulanmasına İlişkin Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.*
- Eskin, İ. (2019). Entegre Raporlama ve Entegre Raporlama Bileşenlerinin Borsa İstanbul Ulaşım Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Yıllık Faaliyet Raporlarında İncelenmesi, *VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 12-13 Aralık 2019, İstanbul*
- Gençoğlu, Ü. ve Aytaç, A. (2016). Kurumsal Sürdürülebilirlik Açısından Entegre Raporlamanın Önemi ve BİST Uygulamaları. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi, 51-66.*
- Hamrah, Y. (2019). *Entegre Raporlama İçerik Öğeleri İle Kurumsal Yönetim İlkeleri Arasındaki İlişki, Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul*
- IIRC, The International Integrated Reporting Framework, International Integrated Reporting Committee (IIRC), <https://integratedreporting.org/resource/international-ir-framework/> (20.06.2020)

- Karaburun, G. (2019). *Muhasebe Kültürü ve Entegre Raporlama İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir.
- Kaya, P. (2015). Entegre Raporlamanın Ortaya Çıkış Sebepleri Ve İşletmelere Sağladığı Faydalar. *Muhasebe Ve Denetim Bakış*, 15(45), 113-130.
- Kaya, U., Aygün, D. ve Yazan, Ö. (2016). Yeni Bir Kurumsal Raporlama Yaklaşımı Olarak Entegre Raporlama ve Dünyadaki Uygulama Örnekleri Üzerine Bir Araştırma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 85-101.
- Kaymak, G. (2019). *Faaliyet Raporlarının Entegre Raporlamaya Uygunluğu Üzerine BİST Sürdürülebilirlik Endeksi 'nde Yer Alan İşletmelerde Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Giresun.
- Kılıç, B. (2018). Entegre Raporlama ve Türkiye'deki Gelişmeler: Entegre Rapor Hazırlayan İşletmeler Ve BİST Kurumsal Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Alan İşletmeler Açısından Bir İnceleme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(1), 28-64.
- Koç, A. (2018). *Kurumsal Sürdürülebilirlik Davranışının Finansal Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Köse, E. ve Çetinel, T. (2017). Kurumsal Ve Entegre Raporlama: Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (8), 155-181.
- Kutaylı, R.(2019). *Entegre Raporlamanın İşletme Performansına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Küçükgergerli, N. (2016). *Entegre Raporlama Endeksi Bir Model Önerisi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Lee, K. W. and Yeo, G. H. H. (2016). The Association Between Integrated Reporting And Firm Valuation. *Review Of Quantitative Finance And Accounting*, 47(4), 1221-1250.
- Lozano, R. M. and Valencia, T. P. (2016). Do Industrial Companies Respond To The Guiding Principles Of The Integrated Reporting Framework? A Preliminary Study On The First Companies Joined To The Initiative. *RevistaDe Contabilidad*, 19(2), 252-260.
- Lipunga, A. M. (2015). Integrated Reporting In Developing Countries: Evidence From Malawi. *Journal Of Management Research*, Vol. 7, No. 3, 130-156.
- Marrone, A. and Oliva, L. (2020). The Level of Integrated Reporting Alignment With The IIRC Framework: Evidence from South Africa. *International Journal of Business and Management*, 15(1), 99-108.
- Menekşe, T. (2018). *Kurumsal Sürdürülebilirlik ile İnovasyon ve Performans İlişkisi: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Şirketler Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Mio, C., Fasan, M.ve Costantini, A. (2020). Materiality In Integrated and Sustainability Reporting: A Paradigm Shift? *Business Strategyand the Environment*. 306-320.
- Needles, B. E., Frigo, M. L., Powers, M. Ve Shigaev, A. (2016). Integrated Reporting And Sustainability Reporting: An Exploratory Study Of High Performance Companies. *In Performance Measurement And Management Control: Contemporary Issues Studies in Managerial and Financial Accounting*, Volume 31,41-81, Emerald Group Publishing Limited.

- Nwobu, O. (2015). The Relationship Between Corporates Ustainability Reporting And Profitability And Shareholders Fund in Nigerian Banks. *The Journal Of Accounting And Management*, 5(3).
- Özçelik, F., Öztürk, B. A.ve Gürsakal, S. (2014). Investigating The Relationship Between Corporate Social Responsibility And Financial Performance in Turkey. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 189-203
- Öztürk, S. (2019). Geleceğin Kurumsal Raporlama Yaklaşımı Olarak Entegre Raporlama: Garanti Bankası Örneği. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (81), 1-20.
- Öztürk, B. M. (2004). Finansal Performansın Ölçülmesinde Alternatif Bir Yöntem "Ekonomik Katma Değer, *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(3-4), 351-368.
- Solak, B., Gönen, S. Ve Rasgen, M. (2017). Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlamaya İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(1), 166-188.
- Şahin, Z. (2018). Entegre Raporların İşletme Karlılığına Ve Yatırımcı Davranışına Etkisi, *SETSCI Conference Indexing System*, Volume 3, 631-635.
- Şenol, Z. ve Ulutaş, A. (2018). Muhasebe Temelli Performans Ölçümleri İle Piyasa Temelli Performans Ölçümlerinin CRITIC Ve ARAS Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 55(641), 87-90
- Şimşek, A. (2018). *Raporlama Kavramı ve Entegre Raporlamanın Türkiye'deki Uygulama Örnekleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Tepedelen, A. (2019). *Entegre Raporlama ve Entegre Raporlamanın Türk Bankacılık Sektöründeki Uygulamasına Yönelik Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Topcu, M. K. ve Korkmaz, G. (2015). Entegre Raporlama: Kavramsal Bir İnceleme. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 1-22.
- Turturea, M. (2015). Integrated Reporting Into Practice-A Ten Year Experience. *SEA: Practical Application Of Science*, 3(1), 565-572
- Türk Dil Kurumu, www.tdk.gov.tr (Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi, 20.05.2020)
- Uşar, D. (2017). *Kurumsal Sürdürülebilirlik Etkileşimleri Ve Kurumsal Finansal Performans*, Yüksek Lisans Tezi, Özyeğin Üniversitesi, İstanbul.
- Wen, L. P. and Heong, A. Y. K. (2017). Integrated Reporting And Financial Performance. *Management And Accounting Review (MAR)*, 16(2), 101-130.
- Yüksel, F. (2017). *Entegre Raporlama, Türk İşletmelerinin Entegre Raporlamaya Bakışı Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Yüksel, F. (2018a). Kurumsal Yönetim Ve Entegre Raporlama İlişkisi: BİST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde Yer Alan İşletmeler Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe Ve Vergi Uygulamaları Dergisi (Özel Sayı)*, 188-207.

- Yüksel, F. (2018b).Entegre Raporlama Ve Finansal Performans İlişkisi: Türkiye Ve Güney Afrika Katılım Bankaları Üzerinde Bir Araştırma. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 1-17.
- Yüksel, F. ve Aracı, H. (2017). Hizmet İşletmelerine Ait Raporların Entegre Raporlama İlkeleri Açısından İncelenmesi. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, 729-748.
- Yüksel, F. ve Kayalı, C. A. (2020). Entegre Raporlama İlkelerinin Finansal Performansa Etkisi: BİST Banka Endeksi Üzerinde Bir Araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 65-85.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

ANKARA MİLLİ KÜTÜPHANESİ NEVŞEHİRLİ DAMAD İBRAHİM PAŞA KOLEKSİYONUNDAKİ 50-DAMAD-7 ENVANTER NUMARALI KURAN-I KERİMİN TEZHİP SANATI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof. Dr. Bilal SEZER* Ömer Ali TOPRAK**

Öz

Adnan Ötüken tarafından Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak 1946 yılında kurulan Milli Kütüphane, günümüzde birçok eser barındırmaktadır. Milli Kütüphane bünyesinde bulunan yazma eserlerden 50-DAMAD-7 Envanter numaralı Kur'an-ı Kerim tezyinatı bakımından incelenmek için seçilmiştir. Yapılan bu çalışmada Millî Kütüphane' de diğer yazmalar bölümünde Damad İbrahim Paşa Koleksiyonu'nda bulunan yazma eserler, tarama yöntemi ile tespit edilmiş ve bu eser tezhip ve üslup özellikleri açısından değerlendirilerek eserin künye bilgilerinin yanı sıra, tezyinat özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Millî Kütüphane'de el yazmaları bölümünde 27.121 adet eser mevcut olup, Damad koleksiyonunda bulunan 592 yazma eserlerden envanter numarası 50-DAMAD-7, olan Kur'an-ı Kerim'in, zahriye, serlevha, sure başı, duraklar, güller, koltuk tezhibi ve hatime sayfalarının tezyinatı, motif, desen ve üslup özellikleri detaylı incelenerek, desen ve üslup bakımından dönemine aidiyeti hakkında yorum yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Kütüphane, Yazma eser, Damad İbrahim Paşa, Tezhip

ANKARA MİLLİ KÜTÜPHANESİ NEVŞEHİRLİ DAMAD İBRAHİM PAŞA KOLEKSİYONUNDAKİ 50-DAMAD-7 ENVANTER NUMARALI KURAN-I KERİMİN TEZHİP SANATI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Abstract

The National Library, founded in 1946 by Adnan Ötüken under the Ministry of National Education, today has many artworks. The manuscripts in the National Library, 50-damad-7 inventory number was selected for examination in terms of the Qur'an. In this study, the manuscripts in the Damad Ibrahim Paşa collection in the other manuscripts section of the National Library were determined by scanning method and this work was evaluated in terms of illumination and stylistic features and information was given about the characteristics of the work as well as the imprintin formation. The manuscripts section of the National Library has 27,121 works and the inventory number of 592 manuscripts in the Damad collection is 50-DAMAD-7; the Qur'an, zahriye, serlevha, head of Sura,

* Prof. Dr. Uşak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları, sezerbilal@gmail.com

** Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi
OmerAliTprak@gmail.com

pauses, page edgeroses, koltuk illumination and hatime pages are examined in detail and their, and the yare commented on their belonging to the period in terms of pattern and style.

Keywords: National Library, manuscripts , Damad Ibrahim Pasha, Illumination

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze Türk tarihi incelendiğinde yazma eserlerin özellikle Türk kültür ve sanatı üzerinde önemli yer tuttuğu belirlenmiştir. Bunun en önemli kanıtı Türk kültüründe geçmiş tarihe dayanan ve ona paralel olarak gelişen sanata verilen önemin yanı sıra kitaplara gösterilen ehemmiyetten kaynaklanmaktadır. Başta kitaba gösterilen önem Kur'ân-ı Kerîm vb. dini eserlerle sınırlı olsa da daha sonraları yavaş yavaş tüm kitaplara yansımıştır. Bunun sonucunda Türk hükümdarlarının saraylarda nakkaşhane bulundurma ihtiyacı hissetmeleri ile çeşitli konular içeren el yazmalarının hızla çoğalmasının ve yazma eserlerin bezenmesi üzerinde büyük tesiri olmuştur.(TANINDI 2006:331-332) El yazması denilince ilk akla gelen kitaptır. Matbaanın icadından önce kitaplar elle yazılırdı. Bir kitap müellifi tarafından ya da müstensihler tarafından yazılırdı, işte böyle eserlere el yazması denir. (YILMAZ 2004:85) Kalem ve mürekkeple yazılan el yazması eserlerin çoğu Türkçe, Arapça, Farsça ve Osmanlıcadır. (ÖZÖNDER 2003:44) El yazmaları kâğıdın kullanılmaya başlanması ile birlikte şekillenmiş, kitaba verilen önem ile de gelişme göstermiştir ve kitap sanatları oluşmaya başlamıştır. Kültür tarihimizde geniş yer tutan kütüphanelerimizdeki bilim ve sanatı bir arada götüren zengin kitaplar, kitap zevki ve okuma isteği uyandırması açısından da çok güçlü etki yaparak yeni bir kültür hizmeti haline gelmiştir. Kitaba karşı gösterilen bu derin sevgi ve saygı çağlar boyu onun en güzel hatlarla yazılmasına ve süslenmesine sebep olmuş.(ERSOY 1988:10)

Kitap sanatlarımızdan birisi olan tezhip sanatı uzun ve köklü bir geçmişe sahiptir. Tezhip Arapça bir kelime olup ‘‘zehep’’ fiilinin mastarıdır. Altınlamak yaldızlamak anlamına gelir. Eskiden el yazması kitapların ve hüsn-ü hat levhalarının fırça ile sürülebilecek hale getirilen altının ve mutelif renklerin kullanılmasıyla stilize edilmiş bitki, hayvan ve bulut motifleri kullanılarak gerçekleştirilen bir bezeme sanatıdır. Tezhip yapan erkek sanatkâra müzehhib bayan sanatkâra ise müzehhibe denilir. Tezhiplenmiş bir esere ise müzehhep adı verilir. (ERSOY 1988 s.12) Hat ve cilt sanatlarını tamamlayan tezhip sanatı devlet büyüklerinin ve önemli kişilerin, (DERMAN 2000) kitapseverlerin kütüphaneleri için yazılan başta dini kitaplar olmak üzere divan, mesnevi, tarihi, ilmi, edebi gibi konularda yazılmış el yazması kitapları, levhaları, murakkaları, tuğra ve fermanları süsler. (DERMAN 1999:108 YILMAZ 2004:342) Tezhip sanatı en çok Kur'ân-ı Kerîmlerde öne çıkar ve süslemenin yapıldığı yerlere göre isimlendirilmektedir. El Yazması Kur'ân-ı Kerîmlere bakıldığında ilk dikkati çeken zahriye ve serlevha sayfasının yoğun tezhipleridir. Daha sonra sure başı, güller ve hatime sayfası dikkat çekmektedir. Bu çalışmamızda Ankara Milli Kütüphanesinde yer alan diğer yazmalar bölümündeki Damad İbrahim Paşa Koleksiyonunda bulunan 50-DAMAD-7 Envanter numaralı Kur'ân-ı Kerîm incelenmiş ve tezhip analizi yapılmıştır. Amacımız kütüphanelerimizde bulunan geleceğe ışık tutacak el yazması eserlerin araştırmacıların hizmetine sunabilmektir.

YÖNTEM

Ankara Milli Kütüphanesinde El Yazmaları bölümündeki Damad Koleksiyonunda bulunan envanter numarası 50-DAMAD-7 olan Kur'ân-ı Kerîm araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Eserler hakkında bilgilere ulaşmak için Milli Kütüphaneye gidilip araştırma yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda Kuran-ı Kerimin envanter numaralarına ulaşılmıştır. Daha sonra araştırmanın konusu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Kuran-ı Kerimin bezeme yapılan sayfaları tespit edilmiş ve eser incelenmiştir. Eserin zahriye, serlevha, sure başı, güller,

koltuk tezhibi ve hatime sayfalarının tezyinatı motif ve desen bakımından analizi yapılmıştır.

ANKARA MİLLİ KÜTÜPHANE

Kütüphane köken olarak, Arapça ve Farsça iki sözcüğün yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Arapça “kütüp” sözcüğü kitaplar, Farsça “hane” sözcüğü ise ev anlamındadır. Türkçe karşılık olarak “kütüphane” sözcüğü yerine “kitaplık” sözcüğü önerilmektedir. Ancak bu sözcük tamamen Türkçe değildir. Kökeni Arapça, eki Türkçedir. (ERSOY 1961:2-3) Kitap ve Kütüphanecilik, Türk toplumunda köklü bir geçmişe dayanmaktadır. İstanbul’un fethi ile birlikte önce medrese, tekke ve camilerde kitap dolapları, sonra kitaplıklar kurulmuş, devamında vakıf kütüphaneleri devreye girmiştir. II. Meşrutiyet Döneminde, bir Milli Kütüphaneye olan gereksinim vurgulanmaya başlanmış ve halk için kütüphaneler kurulması yönündeki girişimler yoğunlaşmaya başlamıştır. 1911’den itibaren Milli Kütüphane kurma önerileri gündeme getirilmeye başlamıştır. 1920 yılında TBMM’nin açılmasının ardından Maarif vekâleti içinde Hars Dairesi kurulmuş ve kütüphaneler bu daireye bağlanmıştır. 1926 yılında Hars Dairesi kaldırılarak Maarif vekâleti içinde Kütüphaneler, Müzeler ve Güzel Sanatlar olmak üzere üç ayrı müdürlük kurulmuştur.(Geçmişten Günümüze Köprü Milli Kütüphane 2011:17-19)

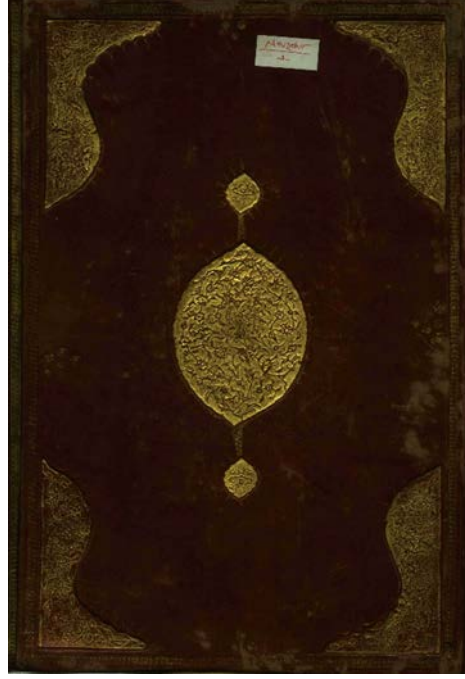
15 Nisan 1946 tarihinde Maarif Vekâleti Yayın Müdürlüğünde çalışanların katıldığı mütevazı bir törenle, bir kitap dolabının raflarına Mehmet Emin Yurdakul’un iki kitabını koyarak Milli Kütüphane kurma çalışmalarını fiilen başlatmıştır. Adnan Ötüken, bu büroya gayri resmi olarak Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu adını vermiştir. Milli Kütüphane kurma idealini gerçekleştiren Adnan Ötüken, daha sonra Milli Kütüphane’nin yasal bir kimlik kazanması için girişimlere başlamıştır. Büyük bir özveriyle bilim, kültür, sanat ve siyaset çevrelerinde sürdürdüğü çalışmalar sonucunda, 23 Mart 1950 tarihinde 5632 sayılı Milli Kütüphane Kuruluşu Hakkında Kanunun çıkarılmasını sağlamıştır. 1965 yılında mevcut binanın gelecekte gereksinimleri karşılayamayacağı düşünülerek yeni bir bina inşa edilmesi düşünülmüş, 1973 yılına dek süren planlama aşamasını takiben başlayan inşa 1982 yılında tamamlanmış ve günümüzde kullanılan Millî Kütüphane binası 5 Ağustos 1983 günü hizmet vermeye başlamıştır. (mkutup.gov.tr) Kültür varlıklarının uzun süreli korunmasına yönelik çalışmalar kapsamında, el yazması ve nadir eserlerin dijital ortamda arşivlenmesine 2004 yılında başlamıştır. Çalışmalar 2008 yılında tamamlanarak koleksiyon internet üzerinden araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

50-DAMAD-07 Envanter Numaralı Kur’an-ı Kerim’in İncelenmesi

Envanter No	:	50-Damad-7
Adı	:	Kur’ân-ı Kerîm
Boyutu (Dış-İç)	:	340x320-219x140 mm
Bulunduğu Yer	:	Ankara Milli Kütüphanesi
Cildi	:	Sal bek şemseli ve köşebentli bordo deri kaplı cilt
Dili	:	Arapça
İstinsah Tarihi:	:	-
İstinsah Yeri	:	-
Kağıt Türü	:	Abâdi
Koleksiyon	:	Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi
Müstensih	:	-
Satır	:	15
Teknikler	:	Çift Tahrir (Negatif-Havalı), Zemini Boyalı Klasik Tezhip, Zer-ender-zer Tekniği.
Vakfeden	:	-

Varak Adeti : 566+11
Yazı Türü : Nesih

KİTAP KAPAĞI:

340x320 mm ölçülerinde olan Kur'ân-ı Kerîm alt ve üst kapak, sırt ve miklepten oluşan bordo renk deri cilde sahiptir. Sal beklı şemse, köşebentler ve dış pervaz kompozisyonundan oluşan Kur'ân-ı Kerîm'in kitap kapağı beyzi formdaki şemse soğuk şemse tekniği ile doğrudan cild kapağının üzerine basılarak oluşturulmuştur. Şemse içerisinde kıvrımlı ince helezonlar üzerine bitkisel motifler ve kıvrımlı hançeri yapraklardan oluşan serbest kompozisyon uygulanmıştır. Sal bek kısmında ise kıvrık ince helezonlar üzerinde kıvrımlı hançeri yapraklar bulunmaktadır. Cild kapağının dört köşesine yapılan köşebentler ise kıvrımlı helezonlar üzerine bitkisel motifler ve kıvrımlı hançeri yapraklardan oluşan serbest kompozisyon uygulanmış olup miklep kısmında aynı bezemeler görülmektedir. Beyzi formdaki sal beklı şemse köşebentler ve miklep kısmındaki şemse dendanlı olup dış pervazı iki çizgi halinde bitirilmiştir.

2-Varak 2b-3a Serlevha Tezhibi

TEZHİP ÖZELLİKLERİ:

Nohudi renk aharlı abadi kağıt üzerine düzgün bir hatla yazılmış, Kur'ân-ı Kerîm'in kitap kabından sonraki sayfası olan zahriye sayfası bezemesiz olup mürekkep planlı serlevha tezhibi metnin yazılı olduğu kısım ve bunu çevreleyen yoğun tezhipten oluşmaktadır. Fâtiha ve Bakara sûrelerinin başlangıcının bulunduğu dikdörtgen yazı alanında ilk iki satır âyet siyah is mürekkeple ve nesih hat çeşidi kullanılarak yazılmış olup üçüncü satır altın mürekkep ile sülüs hat çeşidi ile yazılmıştır. Diğer iki satır ise ilk iki satırda olduğu gibi siyah is mürekkebi kullanılarak nesih hattı ile yazılmıştır. Yazı sahası yeşil cetvel ile çevrelenerek içe doğru 1 mm havalı boşluk bırakılarak ince siyah kuzu çekilmiştir. Satır aralarına lacivert zemin üzerine bitkisel motifler ile işlemeli rûmî çeşidiyle beynessutur tezhibi yapılmış olup motifler stilize edilerek küçültülmüş ve formları bozulmuştur. Altın dallar üzerinde kırmızı, mavi, sarı renklerde motifler kullanılmıştır. İşlemeli rûmî ve yazı arasında kalan boşluk, dendanlarla çevrilerek birbirine paralel aynı zamanda birbirini kesen altın çizgiler çizilmiştir.

Yazının her iki yanında bulunan dikey dikdörtgen formundaki koltuk tezhibi zemini boyalı klasik tezhip ve zer-ender-zer tekniğine göre rûmî ve bitkisel motifler kullanılarak 1/4 kompozisyon oluşturulmuş olup beyaz renk dendanlar ile altın zemin ve rûmî motifleriyle lacivert, siyah, turuncu renginde zemin ayrımı yapılmıştır. Motifler beynessuturdaki işlemeli rûmîlere bakarak altın dallar üzerine biraz daha büyük işlenerek ayrıntılanmıştır. Sarı, beyaz ve kırmızı renkler kullanılmıştır. Koltuk tezhibi siyah tahrirli altın kuzu ile yeşil cetvel ile sonlandırılarak alt ve üstte simetrik olarak sûre başı yapılmıştır.

Sûre başını altın zemin üzerine siyah is mürekkebi ile yapılmış anahtarlı zencerek çevrelemekte olup siyah tahrirli altın kuzu ile çevrelenmiştir. Zencereğin bitiminden altın kuzu ve lacivert cetvel tekrar altın kuzu çekilerek beyaz renk cetvel eklenmiştir. Beyaz renkli cetvele (+)-(:) şeklinde kurtçuklar yapılarak siyah tahrirli altın kuzu ile bitirilmiştir. Yatay dikdörtgen alan beyaz renkli dendanlarla altın zemine rûmîler ile lacivert, siyah, turuncu renkte zemin ayrımı yapılarak altın dallar üzerine bitkisel motifler ve rûmî motifleri kullanılarak 1/4 raport (uluma) tekniği ile kompozisyon yapılarak altın zemin üzerine yapılan rûmîler ile zer-ender-zer

teknîği uygulanmıştır. Yatay dikdörtgen alanın ortasında bulunan beyaz dendanlarla çevrili altın zeminin üzerine beyaz renk üstübeç mürekkebi ile Fatıha suresinin ‘Sûretül Fatıha Mekkiyyetün ve hiyeseb’a âyet “ Bakara sûresinin de “ Sûretül Bakara Medeniyyetün ve hiyemietani “ yazılarak surenin ismini, nerede nazil olduğunu ve ayet sayısını belirtmiştir. Yazının arkasında kalacak şekilde ince siyah dallar üzerine bitkisel kaynaklı motifler kullanılarak çift tahrir (negatif-havalı) tekniği ile altın üzerine siyah is mürekkebi ile serbest kompozisyon şeklinde yapılmıştır.

Yazı sahası, koltuk tezhibi ve sure başlarını çevreleyen siyah ince tahrirli altın kuzular ile çevrili yeşil cetvelin ardından siyah tahrirli altın kuzu ile çevrili turuncu cetvel çekilerek yazı sahasını çevreleyen ve sırt cetvelinde sona eren siyah tahrirli altın kuzu ile çevrilmiş mor cetvel bulunmaktadır. Bu cetvel (+)-(:) şeklinde kurtçuklar ile bezenmiştir. Yazı sahasını üç taraftan çevrelemekte olan siyah tahrirli altın kuzu ile çevrili siyah zemin üzerine üç iplik raport (uluma) kompozisyon ve altın dallar üzerine kırmızı, sarı, mavi, beyaz ve yeşil renklerden oluşan bitkisel motifli ara suyu çevrelemektedir. Yazı sahası ve ara suyunu çevreleyerek sırt cetvelinde biten siyah tahrirli altın kuzu ile çevrili yeşil cetvelle birlikte sırt cetveliyle birleşen siyah tahrirli altın kuzu ile çevrili turuncu cetvel bulunmaktadır.

Dış pervaz ve ara suyunu ayıran altın zemin üzerine siyah is mürekkebi ile zikzaklı (saç örgüsü – geçme) zencerek yapılarak siyah tahrirli altın kuzu ile mavi zemin üzerine (+)-(:) şeklinde kurtçuk bezemeleri olan cetvel çevrelemektedir. Mürekkep planlı serlevhanın dış pervazının uzun kenarı tek kubbeli olup siyah tahrirli altın kuzu ile çevrili klasik tezhip tekniği ile 1/2 raport (uluma) kompozisyon yapılarak altın rûmî ve beyaz renk dendanlar ile lacivert, altın turuncu ve siyah renkleri ile zemin ayrımı yapılmıştır. Altın dallar üzerine beyaz, kırmızı sarı ve yeşil renkte bitkisel motifler yapılarak rûmî motifleri ile zer-ender-zer tekniğiyle altın zemin üzerine işlenerek uzun kenardaki kubbe tezhibinde bitirilmiştir.

Dış pervazın uzun kenarında bulunan kubbe tezhibi 1/2 dendanlı kompozisyon olup rumî motifleri ve dendanlar ile zemin ayrımı yapılmıştır. Dendanlar ile altın zemin ayrımı yapılan kubbe tezhibinde altın dallardan oluşan mavi, kırmızı, beyaz ve sarı renklerde bitkisel kaynaklı motif kullanılarak ara pervazın bitiminden başlayarak yukarı doğru 1/2 simetrik tasarım yapılmış. En alt kısmında bulunan beyaz dencalar ile ayrılmış lacivert renk zemin paftada altın dallar üzerine beyaz, kırmızı ve mavi renkleri kullanarak bitkisel motifler ve rumî motifleri ile 1/2 simetrik tasarım oluşturulmuştur. Buradaki rumî motifleri ve bitkisel motifler beyaz renk dendanlar ile oluşturulan kubbe tezhibindeki paftaların dışına taşarak altın zemin üzerine uzanarak tasarım sonlandırılmıştır. Dış pervazda bulunan raport (uluma) kompozisyonlu kubbeli klasik tezhibi üç taraftan çevreleyen altın zemin üzerine turuncu renk ile münhani motiflerini andıran bezemeler yapıp en dışa lacivert renk cetvel çekilerek zeminde boşluk bırakılıp tığ cetveli yapılmıştır. Tığ cetveli üzerine belli aralıklarla uzun kısa ve nokta halinde sayfanın tamamını kapsayacak şekilde çift tahrir (negatif- havalı) tekniği ile lacivert renkte dönemin zevk ve anlayışına uygun tığlar yapılmıştır.

Serlevhanın sırt cetveli ise yazıdan sonra siyah tahrirli altın kuzu daha sonra siyah tahrirli turuncu cetvel bulunmaktadır. 1 mm boşluk bırakılıp siyah tahrirli altın cetvel çekildikten sonra tekrar 1mm boşluk bırakılmıştır. Boşluğun ardından siyah ince kuzu çekilip biraz boşluk bırakılıp lacivert renk kuzu çekilerek mürekkep planlı serlevhanın sırt cetveli sonlandırılmıştır.

1-Varak 3b

Kurân-ı Kerîm'in mürekkep planlı serlevhanın hemen ardından Bakara sûresinin devam ettiği sayfa 15 satırdan oluşup siyah tahrirli altın kuzunun ardından kuzudan biraz daha kalın olacak şekilde lacivert, turuncu ve yeşil renkte cetvel çekilerek siyah tahrirli kalın altın cetvel eklenerek, boşluk bırakılıp kuzudan biraz daha kalın olacak şekilde lacivert renk cetvel çekilmiştir. Sayfa siyah, turuncu renk ve altın cetvel ile üç ana gövdeden baş orta ve son olmak üzere yatay dikdörtgen şeklinde bölünmüştür. Bu yatay dikdörtgen alanlara sülüs hat ile altın mürekkeple ayetlerin bir kısmı yazılmış. Baş, orta ve sondaki yatay dikdörtgen alanların kenar köşelerine dikey dikdörtgen şekilde bir sayfada 4 adet koltuk tezhibi alanı olacak şekilde hizalanıp bu alanların içerisine 1/4 kompozisyonda, beyzi formda sal beklî şemse yapılmıştır.

Dendanları lacivert renk ve zemini altın ile kaplayıp üzerine turuncu, yeşil renklerden oluşan tirfiller yapılarak siyah tahrirli turkuaz renkte pafta yapılmıştır. Lacivert renk dendanın ardından küçük tığlar eklenip desenin kağıt zeminle bütünleşmesi sağlanmıştır. Kurân-ı Kerîm'in serlevha sayfasının ardından başlayarak hatime sayfasına kadar her sayfada dört adet olmak üzere koltuk tezhibi yapılmıştır. Eserde yeni bir sayfa tertibi kullanılmamıştır. Bazı koltuk tezhibinin bulunduğu boş alanlara ve yazı sahasında bulunan ayetlerin üzerine düzeltmeler yapılmıştır.

Sayfa kenarlarında bulunan güllerin altına kırmızı lal mürekkebi kullanılarak nesih hat çeşidi ile 'vakıftır, vakıf' yazmaktadır. Ayetlerin sonuna yuvarlak biçimde altın zemin üzerine, kenarına lacivert renk kalın kuzu çekilerek kenarlarına küçük beş nokta konulmuş olup

içe doğru altın zemin üzerine siyah is mürekkebi ile zencereği andıran birbirine gecen mücevher durak yapılmıştır. Mücevher durak çeşidi Fâtiha sûresinden başlayıp Nas sûresine kadar tüm ayetlerin sonunda ve başlangıcında kullanılmış olup sonda 281a-280b ve 282a-281b varâğa yazılan Esmâ-i Hüsnâ'da altın zemin üzerine fırçanın ortadan başlayarak kenarlara doru bir helezon hareketi yaparak helezoni durak kullanılmıştır

2-Varak 3a

3-Varak 281a

Kurân-ı Kerîmlerde serlevha tezhibinden sonra surelerin başına ‘‘Sûre başı tezhibi’’ yapılmıştır. Sûre başı tezhibi sûrenin ismi ve nerede nazil olduğu, ayet sayısını açıklayan bir ya da iki satır kalınlığındaki alan içerisine yapılmış bezemedir. (DERMAN C.46:4) Genellikle altın kuzu ve cetvelle sınırlandırılan yatay dikdörtgen alan içerisindeki klasik tezhip yapılmıştır. Sûre başlarının hepsinde sûre isimleri nesih hat çeşidi kullanılarak beyaz renk üstübeç mürekkebi ile yazılmış, etrafı dendanlarla çevrilerek lacivert zeminli alandan ayrılmıştır. Yatay dikdörtgen formdaki sûre başları çeşitlilik göstererek mushafın geneline hakim olan renk ve motif birliğinin olduğu bazı örneklerde ise motif, renk ve formların değişerek kompozisyonun tekrarlandığı görülmektedir.

Bütün sûre başı tezhipleri 1/4 simetrik kompozisyona göre tasarlanmış olup motifler çok fazla stilize edilerek anatomisinde ve formunda bozulmalara uğratılıp siyah tahrirli ince altın dallar ile altın, siyah, lacivert ve turuncu renkte zemin ayrımı yapılmıştır. Siyah ince tahrirli altın kuzu ile çevrili cetveller ve bazı sure başlarında cetvelden sonra kurtçuklar ve geçme zencerek yapılarak zemini boyalı klasik tezhip tekniği ve altın zemindeki çift tahrir (negatif- havalı) tekniği kullanılarak sûre başı tezhibi yapılmıştır.

4- Sûrebaşı Tezhibi (Ali İmran Sûresi)

Ali İmran sûresinin üst kısmına yapılan sûre başı tezhibi iki altın zeminli pafta olarak beyaz renk dendanlar ile ayrılmış olup ortadaki iç kısımda bulunan altın zemin üzerine beyaz renk üstübeç mürekkebi ile surenin ismi nerede nazil olduğu yazılmıştır. İçte kalan alana altın zemin üzerine yazının arkasında kalacak şekilde siyah is mürekkebi ile serbest helezonlar çizilerek çift tahrir (negatif-havalı) tekniği ile stilize edilmiş yaprak motifleri yapılmıştır. Beyaz dendanların dış kısmında ise lacivert renk zemin üzerine 1/4 simetrik kompozisyon kullanılarak ince siyah tahrirli altın dallar ile sûre başı tezhibinin uzun kenarında, üst ve altta siyah sûre başı tezhibinin kısa kenarında orta alanda ise birisi altın diğeri turuncu renk ile zemin ayrımı yapılmıştır. İnce siyah tahrirli altın dallar üzerine beyaz, kırmızı ve sarı renkte stilize edilmiş motifler kullanılarak simetrik tasarım bitirilerek beyaz ince kuzu ile çevrelenmiştir. Siyah tahrirli altın kuzu ile çevrili turuncu dış cetvel ile beyaz renkteki kuzunun arasında kalan altın zemin üzerine siyah is mürekkebi ile zikzak (saç örgüsü-geçme) zencerek yapılmış olup motiflerin anatomisi ve formu bozulmuştur. Mushafın diğer sayfalarında bulunan Mülk, Bürüç,

Duha ve Nas sûrelerinin sûre başı tezhibi tasarım olarak Ali İmran sûresi ile aynı olup dış ve iç cetvel renklerinde yeşil, lacivert renk farklılığı vardır.

5- Sûrebaşı Tezhibi (Nisa Sûresi)

Nisa sûresinin üst kısmına yapılan sure başı tezhibi iki altın zeminli pafta olarak beyaz renk dendanlar ile ayrılmış olup ortadaki iç kısımda bulunan altın zemin üzerine beyaz renk üstübeç mürekkebi ile surenin ismi nerede nazil olduğu yazılmıştır. İçte kalan alana altın zemin üzerine yazının arkasında kalacak şekilde siyah is mürekkebi ile serbest helezonlar çizilerek çift tahrir (negatif-havalı) tekniği ile stilize edilmiş yaprak motifleri yapılmıştır. Beyaz dendanların dış kısmında ise lacivert renk zemin üzerine 1/4 simetrik kompozisyon kullanılarak ince siyah tahrirli altın dallar ile sûre başı tezhibinin uzun kenarında, üst ve altta turuncu, sûre başı tezhibinin kısa kenarında orta alanda ise birisi altın diğeri siyah renk ile zemin ayrımı yapılmıştır. İnce siyah tahrirli altın dallar üzerine beyaz, kırmızı ve sarı renkte stilize edilmiş motifler kullanılarak simetrik tasarım bitirilerek, orta kısımda bulunan altın zemine lacivert zeminle birleşen lacivert renk kuzu çekildikten sonra siyah tahrirli altın kuzu ile çevrili turuncu cetvelle çevrelenmiştir. Siyah tahrirli altın kuzu ile çevrili siyah tahrirli yeşil renk dış cetvelle siyah tahrirli turuncu iç cetvel arasında kalan altın zemin üzerine turuncu ve yeşil renkli münhaniye benzer motiflerle bezeme yapılarak motiflerin anatomisi ve formu bozulmuştur. Kurân-ı Kerîmin diğer sayfalarında bulunan Maide, Furkan, Rum, Secde, Ahzab, Fatır, Tur, Necm, Cuma, Fussilet, Tarık ve İhlas sûrelerinin sure başı tezhibi tasarım olarak Nisa sûresinin tasarımı ile aynı olup dış ve iç cetvel renklerinde beyaz ve turkuaz renk farklılığı vardır.

6- Sûrebaşı Tezhibi (Enam Sûresi)

Enam sûresinin üst kısmına yapılan sure başı tezhibi iki altın zeminli pafta olarak siyah renk dendanlar ile ayrılmış olup ortadaki iç kısımda bulunan altın zemin üzerine beyaz renk üstübeç mürekkebi ile sûrenin ismi nerede nazil olduğu yazılmıştır. İçte kalan alana altın zemin üzerine yazının arkasında kalacak şekilde siyah is mürekkebi ile serbest helezonlar çizilerek çift tahrir (negatif-havalı) tekniği ile stilize edilmiş yaprak motifleri yapılmıştır. Siyah dendanların dış kısmında ise lacivert renk zemin üzerine 1/4 simetrik kompozisyon kullanılarak ince siyah tahrirli altın dallar ile sure başı tezhibinin uzun kenarında üstte ve altta turuncu sûre başı tezhibinin kısa kenarında orta alanda ise birisi altın diğeri siyah renk ile zemin ayrımı yapılmıştır. Lacivert zemin üzerine siyah tahrirli altın dallar üzerine beyaz, kırmızı ve sarı renkte stilize edilmiş motifler kullanılmıştır. Simetrik tasarım bitirilerek iç kısımda bulunan altın zeminin üst ve alt kısmına ince lacivert renk kuzu çekilerek siyah tahrirli altın kuzular ile çevrili turuncu dış cetvel çekilmiş olup motiflerin form ve anatomisi bozulmuştur. Enam sûre başı tezhibinin tasarımı Kehf, Taha, Muminun, Nur, Şura, Kasas, Yasin, Zümer, Mumin, Zuruh, Casiye, Muhammed, Hurucat, Vakıa, Hadid, Mücadele, Mümtehine, Saff, Hakka, Meariç, Müzzellim, Müddesir, Nebe, Abese, İnşikak, Ala, Fecr, Şems, İnşirah, Tin, Kadr, Zilzal, Kaira,

Hümeze, Kevser, Nas, Araf, Tevbe, Yusuf, Rad, Enfal, Yunus, İbrahim, Hiçr, Nahl, Meryem, Enbiya, Haç, Neml, Ankebut, Sebe, Saffat, Sad, Şura, Feth, Zariyat, Kamer, Haşr, Münafikun, Teğabun, Talak, Tahrir, Kalem, Nuh, Cin, Kıyame, Mürselat, Naziyat, Tekvir, İnfitar, Mütaffifin, Gaşiye, Beled, Leyl, Alak, Beyyine, Adiyat, Tekasür, Asr, Fil, Maun, Kevser, Tebbet, Felak, Lokman, İnsan, Kafirun sûrelerinin sûre başı tezhibi ile aynı olup iç kısımda bulunan dendanın, uzun ve kısa kenarda bulunan zemin ayrımlarındaki renkler ve dış cetvelde altın, yeşil ve lacivert renk farklılığı vardır.

7- Sûrebaşı Tezhibi (Hud Sûresi)

Hud sûresinin üst kısmına yapılan sûre başı tezhibi iki altın zeminli pafta olarak siyah renk dendanlar ile ayrılmış olup ortadaki iç kısımda bulunan altın zemin üzerine beyaz renk üstübeç mürekkebi ile sûrenin ismi nerede nazil olduğu yazılmıştır. İçte kalan alana altın zemin üzerine yazının arkasında kalacak şekilde siyah is mürekkebi ile serbest helezonlar çizilerek çift tahrir (negatif-havalı) tekniği ile stilize edilmiş yaprak motifleri yapılmıştır. Siyah dendanların dış kısmında ise lacivert renk zemin üzerine 1/4 simetrik kompozisyon kullanılarak ince siyah tahrirli altın dallar ile sure başı tezhibinin kısa kenarında orta alanda ise birisi altın diğeri turuncu renk ile zemin ayrımı yapılmıştır. Lacivert zemin üzerine siyah tahrirli altın dallar üzerine beyaz, kırmızı ve sarı renkte stilize edilmiş motifler kullanılarak simetrik tasarım bitirilmiştir. Siyah tahrirli altın kuzular ile çevrili turuncu renk cetvel çekilmiş olup motiflerin form ve anatomisi bozulmuştur. İsrâ ve Duhan sûrelerinin sûre başı tezhibi Hud sûresinin tasarımı ile aynı olup ortada bulunan zemin ayrımı ve dış cetvelde yeşil ve siyah renk farklılığı vardır.

8- Sûrebaşı Tezhibi (Akaf Sûresi)

Ahkaf sûresinin üst kısmına yapılan sure başı tezhibi iki altın zeminli pafta olarak beyaz renk dendanlar ile ayrılmıştır. Ortadaki iç kısımda bulunan altın zemin üzerine beyaz renk üstübeç mürekkebi ile surenin ismi nerede nazil olduğu yazılmış ve içte kalan alana altın zemin üzerine yazının arkasında kalacak şekilde siyah is mürekkebi ile serbest helezonlar çizilerek çift tahrir (negatif-havalı) tekniği ile stilize edilmiş yaprak motifleri yapılmıştır. Beyaz dendanların dış kısmında ise lacivert renk zemin üzerine 1/4 simetrik kompozisyon kullanılarak ince siyah tahrirli altın dallar ile sure başı tezhibinin kısa kenarında orta alanda ise birisi altın diğeri siyah renk ile zemin ayrımı yapılarak beyaz dendanlar ile ayrılmıştır. Altın zemin üzerine çift tahrir (negatif-havalı) tekniği kullanılarak stilize edilmiş motiflerle bezeme yapılmıştır. Lacivert zemin üzerine siyah tahrirli altın dallar üzerine kırmızı ve sarı renkte stilize edilmiş motifler ve beyaz renk ile çintemani motifi kullanılarak simetrik tasarım bitirilmiştir. Siyah tahrirli altın kuzu ile çevrili yeşil renk cetvelle tahrirli altın kuzularla çevrili lacivert renk dış cetvelin arasında kalan altın zemin üzerine turuncu, yeşil ve siyah renkler kullanılarak birbirini takip eden spiral şekilde helezonlar çizilerek motiflerin anatomisi ve formu bozulmuştur.

9- Sürebaşı Tezhibi (Kaf Sûresi)

Kaf sûresinin üst kısmına yapılan sure başı tezhibi iki altın zeminli pafta olarak beyaz renk dendanlar ile ayrılmış olup ortadaki iç kısımda bulunan altın zemin üzerine beyaz renk üstübeç mürekkebi ile sûrenin ismi nerede nazil olduğu yazılmıştır. İçte kalan alana altın zemin üzerine yazının arkasında kalacak şekilde siyah is mürekkebi ile serbest helezonlar çizilerek çift tahrir (negatif-havalı) tekniği ile stilize edilmiş yaprak motifleri yapılmıştır. Beyaz dendanların dış kısmında ise lacivert renk zemin üzerine 1/4 simetrik kompozisyon kullanılmıştır. İnce siyah tahrirli altın dallar ile sure başı tezhibinin uzun kenarında üstte ve altta turuncu, sûre başı tezhibinin kısa kenarında orta alanda ise birisi altın diğeri siyah renk ile zemin ayrımı yapılarak altın zemin üzerine çift tahrir (negatif-havalı) tekniği kullanılarak stilize edilmiş motiflerle bezeme yapılmıştır. Lacivert zemin üzerine siyah tahrirli altın dallar üzerine beyaz, kırmızı ve sarı renkte stilize edilmiş motifler kullanılarak simetrik tasarım bitirilmiştir. Siyah tahrirli altın kuzu ile çevrili yeşil renk cetvelle tahrirli altın kuzularla çevrili turuncu renk dış cetvelin arasında kalan altın zemin üzerine birbirini takip eden turuncu, yeşil ve siyah renkler kullanılarak spiral şekilde helezonlar çizilerek motiflerin anatomisi ve formu bozulmuştur.

10- Sürebaşı Tezhibi (Rahman Sûresi)

Rahman sûresinin üst kısmında bulunan sure başı tezhibi iki altın zeminli pafta olarak beyaz renk dendanlar ile ayrılmış olup ortadaki iç kısımda bulunan altın zemin üzerine beyaz renk üstübeç mürekkebi ile sûrenin ismi nerede nazil olduğu yazılmıştır. İçte kalan alana altın zemin üzerine yazının arkasında kalacak şekilde siyah is mürekkebi ile serbest helezonlar çizilerek çift tahrir (negatif-havalı) tekniği ile stilize edilmiş yaprak motifleri yapılmıştır. Beyaz dendanların dış kısmında ise lacivert renk zemin üzerine 1/4 simetrik kompozisyon kullanılarak ince siyah tahrirli altın dallar ile sure başı tezhibinin uzun kenarında üstte ve altta turuncu, sure başı tezhibinin kısa kenarında orta alanda ise birisi altın diğeri siyah renk ile zemin ayrımı yapılmıştır.

Altın zemin üzerine çift tahrir (negatif-havalı) tekniği kullanılarak stilize edilmiş motiflerle bezeme yapılmıştır. Lacivert zemin üzerine siyah tahrirli altın dallar üzerine beyaz, kırmızı ve sarı renkte stilize edilmiş motifler kullanılarak simetrik tasarım bitirilerek siyah tahrirli altın kuzu ile çevrili yeşil renk cetvel ile dıştaki siyah tahrirli altın kuzular ile çevrilmiştir. Dış cetvel arasında kalan altın zemin siyah is mürekkebi ile küçük kare paftalara bölünmüş ve içerisine yeşil ve turuncu renkte dairelerle bezenmiş olup motiflerin anatomisi ve formu bozulmuştur.

Siyah tahrirli altın cetvelin dışında bulunan alanın her sayfasına güller yapılmış olup eserde 567 adet Aşr gülü 59 adet hizip gülü 29 adet cüz gülü 30 adet nısıf gülü 12 adet secde gülü yapılmıştır. Aşr, (aşere) gülü Arapça'da on, onluk manasında olup (AYVERDİ 2005:79)

Kurân-ı Kerîmlerin her on ayetinde bir tane sayfa kenarına konan tezhipli tıgılı ya da tıgsız madalyonlara aşere gülü denir.(DERMAN 2002:289-299)

11-Varak 4a 1.Aşr Gülü

50-DAMAD-7 envanter numaralı Kurân-ı Kerîm’de 567 adet aşere gülü 2 çeşit olup 4a-3b, 11b ve 279a sayfalarında toplam 4 tane altın zemin üzerine beyaz renk üstübeç mürekkebi ile ‘‘Aşr’’ yazılmış ve diğer sayfalarda bulunan 563 tanesi lacivert renk zemin üzerine ‘‘Aşr’’ yazılı güllerdir. Lacivert renk zeminli aşere gülü yuvarlak tıgılı madalyon şeklinde olup en dışta lacivert renkte yuvarlak cetvel çekilerek siyah tahrirli altın kuzular ile çevrili kalın yeşil cetvel arası tamamen altın zemin olup üzerine turuncu renk ile münhani motiflerini andıran motifler çizilmiş ve yeşil renkle kademe atılmıştır. Lacivert zeminin bulunduğu orta kısmın üzerine beyaz renk üstübeç mürekkebiyle kufi hat çeşidi kullanılarak yazılan Aşr yazısının arkasında birisi büyük diğeri küçük olacak şekilde birbirinin içine gecen iki yuvarlak helezon çizilerek turuncu renkte rûmîler yapılarak uzun, kısa ve nokta şeklinde tığlar ile bitirilmiştir.

12-Varak 4a 2.Aşr Gülü

Diğeri Aşr gülü ise altın zeminli Aşr gülü olup yuvarlak tıgılı madalyon şeklindedir. En dışta lacivert renk yuvarlak cetvel çevreleyerek siyah tahrirli altın kuzular ile çevrili altın lacivert cetvel arası tamamen altın zemin olup üzerine turuncu renk ile münhani motiflerini andıran motifler çizilmiş ve yeşil renk ile kademe atılmıştır. Altın zeminin orta kısmın üzerinde beyaz renk üstübeç mürekkep ile Aşr yazıldığı düşünülen yazı silinmiş ve tahrip olmuş olup arkasında birisi büyük diğeri küçük olacak şekilde birbirinin içerisine gecen iki yuvarlak helezon çizilerek siyah renk rûmîler yapılmış olup uzun, kısa ve nokta şeklinde tığlar ile bitirilmiştir.

15-Varak 81a 1. Secde Gülü

16-Varak 131b 2. Secde Gülü

17-Varak 151b 3. Secde Gülü

Secde gülü Kurân-ı Kerîmlerde secde âyetlerinin yanına sayfanın haşîye kısmına tığlı ya da tığsız yapılan tezhipli madalyonlardır.(PAKALIN 1971:139) Secde âyeti okuyanın ve dinleyenin secde etmesini gerektiren ayetlerden her biridir. (AYVERDİ C.3:2703) 50-Damad-7 Envanter numaralı Kurân-ı Kerîm’ de 12 adet secde gülü olup üç farklı şekilde tezyin edilmiştir. Secde gülleri dendanlı armudi formdadır. En dıştaki ince lacivert dendan ile ortada bulunan siyah kalın lacivert zeminde (+)-(:) şeklinde kurtçuklar bulunan dendanın arasında kalan altın zemin üzerine turuncu renk ile münhaniye benzer motifler çizilmiş olup yeşil renkte kademe atılmıştır. Kurtçuklu lacivert zeminli dendanın iç kısmında kalan orta alan tamamen altın zemin olup bezemeleri ve yazı renklerinde farklılık görülmektedir. Birinci örnekteki secde gülü zemini sadece altın zemin olarak bırakılarak üzerine beyaz renk üstübeç mürekkebi ile nesih hat çeşidi kullanılarak “Secde” yazılmıştır. İkinci örnekteki secde gülü birinci secde gülü ile aynı bezemeye sahip olup altın zemin üzerine kırmızı lal mürekkebi ile nesih hat çeşidi kullanılarak secde yazılmış olup lacivert dış dendanlarla birleşen uzun, kısa ve nokta şeklindeki tığlar ile sonlandırılmıştır. Üçüncü secde güllü zemini altın ile boyanarak tığların yeri belirtilmiş olup bezeme yapılmadan bırakılmıştır.

18-Varak 5a 1. Hizip Gülü

Hizip gülü, Arapça bir kelime olup Kurân-ı Kerîm’in otuz cüzden her birinin dörtte biri demektir. Bu ayırım yerlerin başına konan tezhipli motiflere hizip gülü denir. (AYVERDİ C.2:1280) Eserde 59 adet hizip gülü olmakla beraber her biri dendanlı beyzi formdaki şemse şeklindedir. En dışta bulunan ince lacivert dendan ve altın kuzu ile çevrili altın zemini ayıran kalın lacivert zemin üzerinde (+)-(:) şeklinde kurtçuklar bulunan dendanın arasında kalan altın zemin üzerine turuncu renk mürekkep ile münhaniye benzer motiflerle bezenmiş olup yeşil renk

ile kademe atılmıştır. Ortada bulunan altın zemin üzerine siyah is mürekkebi kullanılarak ince dallar üzerine stilize edilmiş bitkisel motifler çift tahrir (havalı-negatif) tekniği kullanılarak serbest kompozisyon şeklinde tasarım tasarlanarak bezemesi yapılmıştır. Altın zemin üzerine beyaz renk üstübeç mürekkep kullanılarak nesih hattı ile “Hizib” yazılmış olup en dıştaki lacivert dendanla birleşen uzun, kısa ve nokta şeklindeki tığlar ile bitirilmiştir.

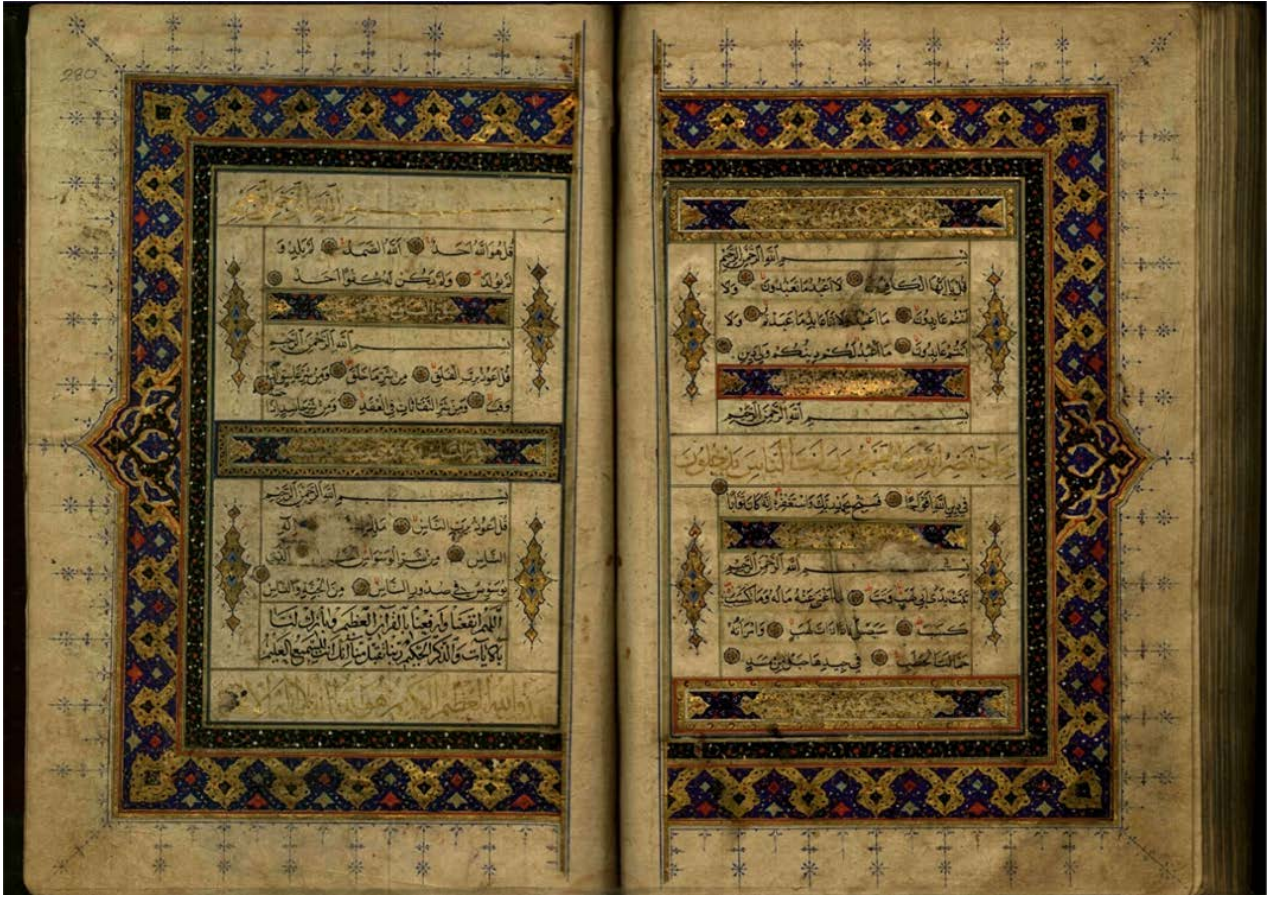
19-Varak 7b 1. Nısf Gülü

Nısf gülü Arapça bir kelime olup yarı, yarım manasındadır. Nısf gülü cüzün ortasını gösteren tezhipli madalyondur. (AYVERDİ C.2:2345) Nısf gülü yarım cüzün göstergesi olarak yatay ve dikey aks üzerine yarıdan bölünmüş cüz gülü ile ifade edilebilir. 50-Damad-7 Envanter numaralı Kurân-ı Kerîmde 30 adet nısf gülü bulunmakta olup cüz gülleri ile aynı bezme özelliklerine sahiptir. Yatay aks üzerinde kesilerek altın zemin üzerine beyaz renk üstübeç mürekkebi kullanılarak nesih hat çeşidi ile “Nısf” yazılmış olup tığlarla bitirilmiştir.

20-Varak 4a 1. Cüz Gülü

Cüz gülü Kurân-ı Kerîmin 30 eşit parçaya bölünmesiyle oluşan cüzün başladığı yeri belli etmek için yapılan tezhipli madalyonlara cüz gülü adı verilir. Kurân-ı Kerîmde cüz sayısı 30 olmakla birlikte 29 adet cüz gülü bulunur. Bunun nedeni birinci cüzün ilk suresi ve ikinci suresinin ilk ayetlerinin serlevha sayfasında tezhiplenmesindedir. (SERİN 2006:248-254) 50-Damad-7 Envanter numaralı Kurân-ı Kerîm de 29 adet cüz gülü bulunup her biri aynı şekildedir. Dendanlı beyzi formdaki şemseyi andıran küçük formda olup en dıştaki ince lacivert dendan ile içteki turuncu dendan arasında kalan altın zemin alanının üzerine turuncu mürekkep ile münhani motiflerine benzer motifler yapıp yeşil renk ile kademe atılmıştır. Turuncu kalın dendanın altına siyah tahrirli altın kuzu çekilerek ortada bulunan zeminli pafta ile birleştirilip aralara 1/4 simetrik kompozisyon ile lacivert zemin üzerine stilize edilmiş motifler kullanılarak altın dallar üzerine klasik tezhip yapılmıştır. Ortada bulunan altın zeminli paftaya beyaz renk üstübeç mürekkeple nesih hat çeşidi kullanılarak “Cüz” yazılıp zemine siyah ince dallar üzerine stilize edilmiş bitkisel motifler kullanılarak çift tahrir (negatif- havalı) tekniği ile serbest kompozisyonlu bezeme yapılmıştır.

21-Varak 279b-280a Hatime Sayfası

Hatime sayfası hattat açısından Kurân-ı Kerîm’de son sure olan Nas sûresinin devamında hatim duasıyla birlikte hattat imzasını içeren cümleyi, kitabın yazılış tarihini ve nerede yazıldığını belirtir. Müzehhip açısından ise tezyinatın sona erdiğini ifade eden sayfadır. 50-Damad-7 envanter numaralı Kurân-ı Kerîm’in hatime sayfası mürekkep planlı serlevha tezhibine benzer şekilde karşılıklı iki sayfa olarak mürekkep formda olup 279b-280a’da bulunur. Hatime duası Nas sûresinden sonra 3 satır halinde karşılıklı iki koltuk tezhibin arasında 2 satırı siyah is mürekkeple tevki hat ile yazılmış olup 3. Satır sayfanın sonundaki siyah tahrirli altın cetvelle çevrili yatay dikdörtgen alana sülüs hat çeşidi ile altın mürekkep ile yazılmıştır. Kurân-ı Kerîm’in iç bölümlerinde kullanılan Ali İmran, Enam, Kaf, sûre başı tezhiplerinin aynısı hatime sayfasında da kullanılmıştır. Sûre başı ve koltuk tezhiplerini çevreleyen turkuaz ve yeşil renk ince kuzular ile çevrili siyah cetvelin üzerine siyah altın kuzular ile çevrili yeşil cetvel arasında siyah renk zemin üzerine serbest kompozisyon ile üç iplik altın dallar üzerine stilize edilmiş motifler yapılmış olup motiflerin anatomisi ve formu bozulmuştur. Ara suyunun yeşil cetvel bitiminin hemen ardından siyah ince tahrirli altın kuzular ile çevrili turuncu renk cetvel çekilerek dış pervaz tezhibi yapılmıştır. Dış pervaz tezhibi lacivert ve altın zemin üzerine çevrilmiş olup motiflerin form ve anatomisi bozulmuştur.

Kubbeli dış pervazı üç taraftan çevreleyip sırt cetveli ile birleşen ince tahrirli kalın altın cetvel çekilerek dış pervazın ve sırt cetvelinin dış tarafında kalacak şekilde ince siyah kuzu çekilmiştir. Hatime sayfasının sırt cetveline lacivert renk cetvel çekilerek sonlandırılmış ve dış pervazın en dışına kağıt zemin ile dış pervaz tezhibi arasındaki geçişi yumuşatmak için ince lacivert renk tığ cetveli çekilerek kısa, uzun ve nokta şeklinde dönemin zevk ve anlayışına uygun tığlar yapılmıştır. Sonda 566b-IIb’de en iç tarafta ince siyah tahrirli altın kuzu çekildikten

sonra tahrirli yeşil ve turuncu renk kuzular eklenerek siyah tahrirli havalı kalın altın cetvel çekilip etrafını lacivert kuzu ile çevreleyen cetvel yapılmıştır. İçinde altın yıldız, kırmızı, mavi ve siyah renk mürekkep kullanılarak nesih hat ile helezon-i durakların arasına yazılmış Esmâ'u'l-Hüsna vardır.

SONUÇ VE BULGULAR

Ankara Milli Kütüphane bünyesinde bulunan el yazması eserlerin arasında yapılan araştırma sonucu bulunan tezyinatlı Kur'ân-ı Kerîmlerin Damad İbrahim Paşa koleksiyonuna ait 50_DAMAD_7 envanter numaralı Kur'ân-ı Kerîmin tezyini durumu renk, desen, kompozisyon özellikleri ve kitap sanatları bakımından ele alınarak incelenmiştir.

Ankara Milli Kütüphanesi Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Koleksiyonundaki 50_DAMAD_7 envanter numaralı Kur'ân-ı Kerîmin tezhip sanatı açısından değerlendirilmesi adlı çalışmamızda, eser içerisinde bulunan tezhipli sayfalar incelenmiş üslup özellikleri bakımından değerlendirilmiştir. Bu Kur'ân-ı Kerîm sûre başları ve hatime duası tevki hat çeşidi, ayetler nesih hat çeşidi ve sayfanın üst, orta, son satırda bulunan yatay dikdörtgen alana sülüs hat çeşidi kullanılarak yazılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm 282 varaktan meydana gelerek mürekkep planlı serlevha sayfasından başlayıp hatime sayfasına kadar sayfa kenarı gülleri ve koltuk tezhipleri ile bezenmiş olup hatime duasından sonra 566b-IIb'de en iç tarafta ince siyah tahrirli altın kuzu çekildikten sonra tahrirli yeşil ve turuncu renk kuzular eklenerek siyah tahrirli havalı kalın altın cetvel çekilip etrafını lacivert kuzu ile çevreleyen cetvel içinde altın yıldız, kırmızı, mavi ve siyah renk mürekkep kullanılarak nesih hat ile yazılmış Esmâ'ül-Hüsna vardır. Eserin müellifi bilinmemektedir. Kur'ân-ı Kerîmin incelenen sayfalarında serlevha, sûre başı, koltuk tezhibi, duraklar, sayfa kenarı gülleri, hatime sayfasının bezenmiş olduğu görülmüştür. Tezhipli alanlarda altın ve lacivert renklerin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîmin mürekkep planlı serlevha tezhibinde motif ve kompozisyon olarak klasik dönem özellikleri görülmektedir. Serlevha kısmının üst ve alt kısmında yatay dikdörtgen formda paftalar ve bu paftaların içerisindeki yazı alanı altınla sıvanmıştır. Ayetlerin yazılı olduğu alan ise beynessutur tekniği ile bezenmiştir. Sayfa kenarı gülleri Kur'ân-ı Kerîmin serlevha sayfasının hemen ardından başlayıp hatime sayfasına kadar görülen güller toplamda 567 adet aşr gülü, 59 adet hizip gülü, 29 adet cüz gülü, 30 adet nisf gülü ve 12 adet secde gülü bulunmaktadır. Sayfa kenarında bulunan güller daire ve dandanlı beyzi form içerisinde bitkisel ve rûmî motifleri kullanılarak bezenmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm tevki, nesih, sülüs hat çeşitlerinin bir arada kullanılarak yazılmış olup gayet düzgün ve güzeldir. Mürekkep planlı serlevha sayfasındaki Fatıha ve Bakara suresinin başlangıç ayetleri bezemenin ağırlığı altında ezilip adeta yazı kaybolmuş olup motifler stilize edilerek küçültülüp anatomisi ve formu bozulmuştur. Bu Kur'ân-ı Kerîmin müellifi ve müstensihî belli olmamakla beraber tezhip özelliklerine bakılarak 17. Asrın ilk yarısının tezhip özelliklerini taşıdığı düşünülmektedir. 17. Asır tezhiplerinde Kur'ân-ı Kerîmlerin sayfa düzeni ve tasarımı, desen bilgisi 16. Asrın klasik anlayışının devam ettirdiği görülür. 17. Asrın sonlarına doğru motiflerdeki çeşitlilik azalarak renklerde canlılık ortaya çıkar. Bordo, siyah, turkuaz ve yeşil gibi renkler daha fazla kullanılmaya başlanıp 16. Asırdaki işçilik hassasiyeti görülmemektedir. Bu Kur'ân-ı Kerîmin bezemelerinde olduğu gibi altın ve lacivert renginin dengeli kullanımı, hatayi ve rûmî motifleriyle hazırlanan desenler zer-ender-zer, beynessutur, zemini boyalı klasik tezhip ve çift tahrir (negatif-havalı) teknik uygulamaları titiz bir işçilikle geleneğin devam ettiren eser olarak öne çıkar.

Kaynakça

- "Millî Kütüphane Kuruluşu hakkında Kanun" . tbbm.gov.tr.
- AYVERDİ, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (Cilt 3). İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- AYVERDİ, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (Cilt 2). İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- DERMAN, F. Ç. (1999). *Osmanlı Asırlarında Üslup ve Sanatlarıyla Tezhip sanatı*. Ankara: Osmanlı Yeni Türkiye Yayınları.
- DERMAN, F. Ç. (2002). *Türk Tezhip Sanatının Asırlar İçinde Değişimi* (Cilt 12). Ankara: Türkler Ansiklopedisi YTY.
- DERMAN, F. Ç. Tarihimizde Musaf Bezemesi. *Diyanet İlim Dergisi*, 46.
- DERMAN, U. (2000). *65 Yaş Armağanı*. İstanbul: Ed. Irvin Cemil Schih S.Ü. Yay.
- ERSOY, A. (1988). *Türk Tezhip Sanatı*. İstanbul: Hilal Matbaacılık.
- ERSOY, O. (1961). *Kütüphanelerin Çağımızdaki Önemi*. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni.
- Geçmişten Geleceğe Köprü Milli Kütüphane*. (2011). Ankara: T.C. KÜLTÜR TURİZM BAKANLIĞI MİLLİ KÜTÜPHANE BAŞKANLIĞI.
- ÖZÖNDER, H. (2003). *Ansiklopedik Hat Ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*. Konya: Sebat Ofet Matbaacılık.
- PAKALIN, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Cilt 3). İstanbul: M.E.B.
- SERİN, M. (2006). *Mushaf* (Cilt 3). İstanbul: DİA.
- TANINDI, Z. (2006). *Nakkaşhane* (Cilt 32). İstanbul: DİA.
- YILMAZ, A. (2004). *Türk Kitap Sanatları Tabir Ve İstihlaları*. İstanbul: Damla Yayınevi.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

THE IMPACT OF INPUT FORM IN THE TEACHING OF MODIFIERS IN ENGLISH*

İsmet TOKSÖZ**

Abstract

This study aims to explore whether learning modifiers via audio-visual input results in more extensive knowledge of modifiers than learning modifiers via written input. Fifty-four compulsory preparatory students participated in the study. In the study, mixed-method research design was adopted. Quantitative data were collected through the pre-test and post-test results of the control group and the experimental group. Qualitative data were collected through a semi-structured interview conducted with 54 students. Data were analyzed with Independent Samples T-tests, Paired Samples T-tests, and descriptive and frequency analysis. The results revealed that the students in the experimental group were more successful than the students in the control group who were only subject to written input in learning modifiers that they encountered during the treatments. Moreover, qualitative results were consistent with quantitative results indicating that the student in the experimental group used more modifiers than the students in the control group during the interviews.

Keywords: audio-visual input, input form, modifiers in English, vocabulary knowledge, written input.

İNGİLİZCEDE NİTELEYİCİLERİN ÖĞRETİMİNDE GİRDİ BİÇİMİNİN ETKİSİ

Öz

Bu çalışma belirteçlerin görsel-ışitsel girdi yoluyla öğretilmesinin yazılı girdi yoluyla öğretilmesinden daha başarılı sonuçlar doğurup doğurmadığını araştırmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmaya bölümü İngilizce Öğretmenliği ve İngiliz Dili ve Edebiyatı olan 54 hazırlık sınıfı öğrencisi katılmıştır. Çalışmada hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır; başka bir deyişle, karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın nicel sonuçları hem kontrol hem de deney grubuna uygulanan ön test ve son test puanlarından elde edilmiştir. Araştırmanın nitel verileri ise araştırmacı tarafından oluşturulmuş yarı-yapılandırılmış görüşmelerden elde edilmiştir. Veriler Bağımsız Örneklem T-Testi, Bağımlı Örneklem T-Testi, betimleyici ve sıklık analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar göstermiştir ki hem yazılı girdi olan roman hem de görsel-ışitsel girdi olan film kullanılan deney grubu öğrencileri sadece yazılı girdi olarak roman kullanılan kontrol grubu öğrencilerinden belirteç öğrenimi konusunda daha başarılı olmuşlardır. Ayrıca, çalışmanın nitel sonuçları deney grubu öğrencilerinin görüşmeler sırasında kontrol grubu öğrencilerinde daha fazla belirteç kullandığını göstermiştir ve bu bağlamda nitel sonuçlar nicel sonuçlarla örtüşmektedir.

Anahtar Kelimeler: girdi biçimi, görsel-ışitsel girdi, İngilizcede belirteçler, kelime bilgisi, yazılı girdi.

* This article is based on the author's MA thesis under the supervision of Prof. Dr. Mehmet ÖZCAN at Burdur Mehmet Akif Ersoy University

** Instructor, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, School of Foreign Languages, itoksoz@mehmetakif.edu.tr

Introduction

Teaching modifiers is a crucial issue and might be challenging for a language teacher since vocabulary teaching has some challenges as well. However, vocabulary instruction was not found essential in pre-service, in-service, and graduate courses for years (Manzo, Manzo & Thomas, 2006). This claim was also valid for the Turkish EFL context where teachers had tendency to teach mostly grammar rather than vocabulary in classes (Balcı & Çakır, 2012). Ignoring the fact that one cannot speak or write properly without the knowledge of vocabulary; teachers gave importance to grammar teaching. Recently, this idea has changed and the focus has become the equal amount of teaching both vocabulary and grammar. In order to find alternative ways to teach vocabulary and modifiers as a subset of vocabulary teachers could make use of the written input and audio-visual input together. The purpose of this study is to give an overview to the question of how effective it is to use these two inputs (written and audio-visual) together in the teaching practice of modifiers.

As they are authentic materials, novels have valuable input for students to learn new vocabulary. Al-Bajalan (2017) states that in the first stages of EFL learning, students are exposed to novels in order to comprehend and remember new vocabulary and sentence structures easily. Using novels in ELT context has many advantages in terms of providing students with the necessary motivation to learn the target language. First, reading novels provides students with a unique way of learning reading by making students involved in and excited about the reading process. In addition, while reading a novel students' imagination develop and their oral and written language skills improve. Al-Bajalan (2017) claims that "reading novels and acquiring vocabulary have a significant effect on learning the second language, as it leads to an improved reading comprehension" (p. 19).

Through films language could be taught in a context, which is an important framework where the meaning of vocabulary could be comprehended. There are some advantages of using films in language classrooms. The major advantage of films in ELT is that they present a large amount of audio-visual input that learners wish to use and through films learners are also motivated to see many forms of language variations (Chapple & Curtis, 2000; King, 2002). Films are authentic materials improve learners' motivation and confidence in classrooms. Authentic materials build discussions and motivate learners to think and speak for themselves (Krashen, 1981). Moreover, film versions of stories and novels motivate students to read the books themselves. Films which are the simplest ways to serve as authentic materials turn out to be comprehensible input for foreign language students (Krashen, 1981). Lastly, films present learners the spoken language that is mostly unavailable in language classrooms. As audio-visual input, films provide learners clear and accurate language, draw students' interest, and lead to an increase in vocabulary learning as Raman (2016) also claims "materials which provide visual and aural input such as movies may be conducive to incidental vocabulary learning" (p. 172). Learning vocabulary through films, students could also experience the language varieties such as British and American English. Students become exposed to native speakers with their own slang, reduced speech, stress, accents, and dialects (King, 2002). Accordingly, films could also be used in language classrooms to teach varieties of a foreign language and create a discussion atmosphere about stress, intonation, and pronunciation in a non-threatening learning atmosphere. Moreover, learning through films provides background information to activate prior knowledge of students, which is beneficial for improving the four skills in language classrooms.

When literature is reviewed, it is concluded that there has been very little research on incidental vocabulary learning through novels (Hişmanoğlu, 2005; Öz & Efecioglu, 2015; Başal, et al. 2016) or films (Kale, 2010; Karakaş & Sarıçoban, 2012; Bal-Gezegin, 2014) in Turkey. In order to fill this existing gap, the present study aims to investigate whether learning and teaching modifiers such as adjectives and adverbs via audio-visually enriched written input

result in more extensive knowledge of modifiers than learning modifiers via written input. Thereby, the researcher aims to find out whether there is a significant difference between learning modifiers via only written input (novel) and written and audio-visual input (film) together. In addition, the researcher compares these two inputs in terms of their usefulness and effectuality in language classrooms.

The study also targets to explore whether the students both in the control and experimental group are able to use the modifiers they have encountered in the written input. Thereby, the researcher asks participants semi-structured and somehow guided questions to lead them to use the modifiers. Finally, the study aims to find out whether there is a consistency or discrepancy between the results of the statistical analysis of the data gathered from the pre-test and post-test and the results of the qualitative analysis of the data gathered from the interview. In that way, the researcher might have the chance to triangulate the data and thereby add more depth to the study.

In order to reach these aims, the study investigates the following research questions:

1-Are there any significant differences between learning modifiers when they are encountered in the form of only written input and audio-visually enriched written input?

2-Are the students in the control group able to use the modifiers which they have encountered in the written input?

3-Are the students in the experimental group able to use the modifiers which they have encountered both in the written and audio-visually enriched written input?

4-Is there a consistency or discrepancy between the results of the statistical analysis of the data gathered from the pre-test and post-test and the results of the qualitative analysis of the data gathered from the interview?

With all the ideas and recent studies in mind it could be claimed that although some studies have shown the upsides or benefits of using novels (Pitts et al. 1989; Horst et al. 1998; Pellicer-Sánchez & Schmitt, 2010; Al-Bajalan, 2017) or films (Kale, 2010; Bahrani & Sim, 2012; İsmaili, 2013; Bal-Gezegin, 2014; Raman, 2016; Amalia et al. 2017) while teaching vocabulary; there has been very little research on incidental vocabulary learning through novels in Turkey (Hişmanoğlu, 2005; Öz & Efecioglu, 2015). This indicates a need to understand the possible results of an experimental study investigating the effect of the input type (namely written and audio-visually enriched written) on the learning and use of modifiers in English. The main aim of this study has therefore been to explore whether there is a significant difference between learning modifiers via only written input (novel), and written (novel) and audio-visual (film) input together.

Methodology

The conducted study adopts a mixed-method research design aiming to find out whether the type of input, namely written and audio-visually enriched written, has an impact on learning modifiers or not. Mixed-method designs aid the researcher to benefit from the strengths of one method and to overcome the weaker points of other data while each method is gaining depth from each other (Dörnyei, 2007). The control and the experimental groups of the study were appointed randomly by the researcher. Actually, they were already appointed as Class A, and Class B by School of Foreign Languages, MAKU (Mehmet Akif Ersoy University); however, the researcher randomly appointed Class A as the experimental group and Class B as the control group.

Participants and Data Collection Process

The study was carried out with 54 pre-service English teachers studying at MAKU whose departments were English Language Teaching and English Language and Literature. Since they had failed the English proficiency exam prepared by the School of Foreign Languages at the beginning of the fall term, they had to be included in the Compulsory Preparatory Program of the university. The students were assigned into two classes by School

of Foreign Languages; therefore, the researcher used these classes without any modifications as one being the control group and the other one as the experimental group of the study. Thereby, 26 of the students were in the control group and 28 students were in the experimental group. The participants were the researcher's own students from two separate classes whom the researcher was teaching Reading and Writing Course for 6 hours in a week. Other than Reading and Writing Course, the students were also taking 10 hours of Main Course, 4 hours of Grammar, and 4 hours of Listening and Speaking in their weekly schedule.

In advance of carrying out the study, the necessary permission was secured from the principal of the School of Foreign Languages of MAKU. In the 1st week of the study, a pre-test assessing students' knowledge of English modifiers was applied to both groups in order to collect quantitative data for the study. In the 2nd week oral discussions about the assigned novel *The Green Mile* were done with both groups. In the 3rd week, while the control group was set free the experimental group was made to watch the movie adaptation of the novel. They watched the film as a whole with subtitles during the class hours after they had read the novel. In the 4th week a post-test assessing students' knowledge of English modifiers was applied to both groups in order to collect more quantitative data for the study. In the 5th week, the students in both groups were interviewed by the researcher to complete the qualitative design for the data triangulation of the study. The interviews were done in English, and 5 semi-structured questions about the content of the novel were asked. During the interviews the participants were expected to use the modifiers available in the text. Although the researcher did not obviously ask the participants to use these modifiers, he somehow stimulated them to use the modifiers used in the novel by asking them to talk about the plot and the main characters. The researcher interviewed 54 students in total; 28 students from the experimental and 26 students from the control group. The interviews were done at the researcher's office and lasted for 4 minutes on average for each student. The qualitative data collected were first audio-recorded after taking the consent of the participants and later transcribed by the researcher. Then, the researcher had these transcriptions checked by an English instructor working at the same university. The transcriptions were first subject to descriptive analysis and then they were subject to frequency analysis.

Instruments

The novel *The Green Mile* by Stephen King and the movie *The Green Mile* by Frank Darabont were used as discussion tools for the present study. The researcher made discussions about the novel in both groups using the modifiers used in the novel. However, only the experimental group watched the movie adaptation of the novel. As the movie was a complete adaptation of the novel, the modifiers used in the movie were almost the same modifiers used in the novel. Accordingly, the researcher made the students in the experimental group watch the movie adaptation with captions.

Quantitative data were collected through the pre-test and post-test results of the control group and experimental group. Both tests were prepared by the researcher himself and proofread by two experts in the field. The tests were aimed to assess 25 modifiers; each test had 25 multiple choice questions with four options assessing 7 adverbs, and 18 adjectives. The modifiers asked in both tests were the same, and they were randomly chosen from the novel by the researcher. The participants were given 20 minutes to complete each test. The pre-test was conducted at the beginning of the spring term of 2018-2019 academic years without presenting the students any input. The post-test was conducted in the 4th week of the study after presenting the written input to both groups, and the audio-visually enriched written input to only the experimental group. These two tests were different in terms of question roots; that is due to the fact that the researcher did not want the participants to remember the question roots in the pre-test. The post-test had to assess the learning process; in other words, it did not have to be a remembrance test for the participants. Qualitative data were collected through a semi-structured

interview conducted with 54 students. In the interview, the interviewees were subject to 5 questions about the content of the novel and also asked to discuss about the characters in the novel. The participants were supposed to use the modifiers in the text while giving answers to the questions in order to assess how much they had learnt these modifiers. 54 compulsory preparatory school students participated in the interview who had taken pre-test and post-test before. Twenty-six 37 of the interviewees were from the control group, and 28 of the interviewees were from the experimental group. The interviews were done one by one at the researcher's office after the course hours of the 5th week. After gaining participants' consent, the researcher audio-recorded the interviews and transcribed them.

Data Analysis

Before the quantitative data were analyzed, the results of the participants not taking either one of the pre-test or the post-test were eliminated to prevent misleading data. After the elimination process, all the test results were analyzed through the statistics program IBM SPSS Version 20. Paired Samples T-test and Independent Samples T-test were used in order to compare the values of the means for the analysis of the quantitative data.

In order to do a descriptive analysis, the researcher presented some sentence samples from the novel and compared these samples with the students' own sentences from the interviews in which they used modifiers. These modifiers used were later presented with their frequencies of usage according to the Corpus of Contemporary American English (COCA). COCA is admitted to be the most widely-used corpus of English. Then, COCA frequencies and students' frequencies of modifier-usage in the interviews were compared and discussed in this context. Later, the infrequently used modifiers according to COCA were determined and subject to descriptive analysis. Moreover, the frequencies of used modifiers in the control group and the experimental group were compared in order to see whether the treatment of the study was effective. For those infrequently used modifiers, some sentence samples from the novel and some sentence samples from the interviews were presented. Lastly, the low-frequently-used modifiers (according to COCA) asked in the pre-test and post-test were determined, and the questions asking these modifiers were subject to descriptive analysis in order to see whether there was a significant difference in terms of giving correct answers to these questions between the control and the experimental group.

Findings

The Results of the Pre-tests of the Control Group and the Experimental Group

In this section, the results of the pre-tests for both control group and experimental group were compared to see whether these two groups were homogenous at the very beginning of the study. Since the parametric test assumptions were justified, Independent Samples T-test was used to compare the pre-test results of the groups before the treatment.

The T-test results of pre-tests of the groups were given in Table 1.

Table 1. T-test Results of Pre-tests of the Control and the Experimental Group

Groups	N	\bar{x}	Sd	Df	t	p
Experimental	28	61.42	18.0	52	1.570	.122
Control	26	54.30	15.01			

Table 1 shows that there is no significant difference ($p=.122$) between the pre-test results of the control group and the experimental group ($p\leq.05$). This means that the groups were homogenous at the beginning of the study. Therefore, any difference or improvement between the post-test results of these groups might be attributed to the treatment.

The results of the Post-tests of the Control Group and the Experimental Group

In this section, post-test results of both control group and experimental group were compared to see whether there is a significant difference between learning modifiers via only

written input (novel) and written and audio-visual input (film) together. Independent Samples T-test was used to compare the post-test results of the groups after the treatment.

The T-test results of the post-tests of the groups were given in Table 2.

Table 2. T-test Results of Post-tests of the Control and the Experimental Group

Groups	N	\bar{x}	Sd	Df	t	p
Experimental	28	69.14	10.37	52	3.023	.004
Control	26	58.92	14.29			

Table 2 shows that there is a significant difference ($p=.004$) between the post-test results of the control group and the experimental group ($p\leq.05$). The magnitude of the differences in the means was found to be large effect ($\eta^2=.37$) according to Cohen (1988). The effect-size calculations were done through Dr. Lee A. Becker's website (<https://www.uccs.edu/lbecker/>) named UCCS (University of Colorado, Colorado Springs). The table above displayed that learning modifiers such as adjectives and adverbs via both written and audio-visually enriched written input resulted in more extensive knowledge of modifiers than learning modifiers via only written input. Since the effect size is large (.37), it might be claimed that the significant difference did not occur by chance. Hence the difference in the means is the effect of the treatment (watching film adaptation of the novel).

The Results of the Pre-test and Post-test of the Control Group

In this section, pre-test results and post-test results of the control group were compared to see whether reading the novel (written input) has an impact on learning modifiers such as adjectives and adverbs. Paired Samples T-test was used to compare the pre-test results and post-test results of the control group.

The T-test results of the pre-test and post-test of the control group were given in Table 3.

Table 3. T-test Results of Pre-test and Post-test of the Control Group

Groups	N	\bar{x}	Sd	df	t	p
Pre-test	26	54.30	15.01	25	-1.05	.301
Post-test	26	58.92	14.29			

Table 3 shows that there is no significant difference ($p=.301$) between the pre-test results and post-test results of the control group ($p\leq.05$). However, the mean of the post-test is slightly higher than the mean of the pre-test. That means, being subject to only written input (novel) did not yield a significant improvement on students' learning of modifiers (adjectives and adverbs).

The results of the Pre-test and Post-test of the Experimental Group

In this section, pre-test results and post-test results of the experimental group were compared to see whether both reading the novel (written input) and watching the film adaptation of the novel (audio-visual input) have a significant impact on learning modifiers such as adjectives and adverbs. Paired Samples T-test was used to compare the pre-test results and post-test results of the experimental group.

The T-test results of the pre-test and post-test of the experimental group were given in Table 4.

Table 4. T-test Results of Pre-test and Post-test of the Experimental Group

Groups	N	\bar{x}	Sd	df	t	p
Pre-test	28	61.42	18.02	27	-2.061	.049
Post-test	28	69.14	10.37			

Table 4 shows that there is a significant difference ($p=.049$) between the pre-test results and post- test results of the experimental group ($p\leq.05$). The magnitude of the differences in the means was found to be medium effect ($\eta^2=.25$) according to Cohen (1988). The effect-size calculations were done through Dr. Lee A. Becker's website named UCCS (University of Colorado, Colorado Springs). The table above meant that the students learned the modifiers (adjectives and adverbs) significantly better when they were presented written input and audio-visually written input together.

The Frequency Analysis of the Modifiers Used in the Interviews of the Control Group

In this section, the results of the semi-structured interview conducted with 26 students in the control group were reported. The frequencies of the modifiers that the students in the control group used during the interviews and the frequencies of usage of these modifiers according to Corpus of Contemporary American English (COCA) were given in the Table 5.

Table 5. Frequencies of the Use of Modifiers in the Control Group and Their Frequencies of Usage According to COCA(FoC)

Modifier	FoC	f(N=26)	Modifier	FoC	f(N=26)
innocent	15825	22	supernatural	2809	3
wet	21716	16	loyal	7104	3
huge	61425	11	especially	107955	3
sensitive	17923	9	pure	17722	3
giant	26233	8	upset	19084	3
emotional	32268	6	directly	47708	3
helpful	14826	6	last	441130	2
afraid	37330	6	real	174606	2
muscular	4091	6	magical	5988	2
long	339087	5	intelligent	9688	2
black	216065	5	merciful	723	2
short	90547	4	massive	26476	2
actually	161470	4	intellectual	19500	2
firstly	528	4	important	200570	2
clever	6747	4	nice	64739	2
physically	12817	4	worried	31316	2
non-Violent	480	4	reliable	11870	2
tall	29890	4	super	21324	2
different	236402	4	childish	1609	2
kind	235471	4	evil	19968	2
small	218756	3	happy	69697	2
strong	93096	3	scared	18841	2
negro	4122	3			

Table 5 shows that the modifier 'innocent' was used by 85% of the participants, determined to be the most used modifier in the control group. Secondly, 'wet' was used by 62% of the participants. Moreover, 'huge' was used by 42% of the participants; 'sensitive' was used by 35% of the participants; and 'giant' was used by 31% of the participants. Since these modifiers were available in the novel, students might have come across them frequently during the reading process.

The reason why the adjectives 'innocent', 'wet' and 'huge' are mostly-used modifiers could be that these modifiers are frequently used in the novel as well. The word 'innocent' is used for 11 times, the word 'wet' is used for 33 times, and the word 'huge' is used for 21 times in the novel. It seems that there is parallelism between the frequencies of the use of these

modifiers in the novel and the participants' frequencies of the use of these modifiers in the interviews.

Table 5 also indicates that some modifiers whose frequencies of usage are low according to COCA were used frequently in the interviews of the control group. These modifiers are 'muscular', 'helpful' and 'non-violent'. This finding indicates that reading the novel (written input) stimulated the students to recall some infrequently used modifiers; thereby, the participants used these infrequently used modifiers during their interviews.

The Frequency Analysis of the Modifiers Used in the Interviews of the Experimental Group

In this section, the results of the semi-structured interview conducted with 28 students in the experimental group were reported. The frequencies of the modifiers that the students in the experimental group used during the interviews and the frequencies of usage of these modifiers according to Corpus of Contemporary American English (COCA) were given in the Table 6.

Table 6. Frequencies of Use of Modifiers in the Experimental Group and Their Frequencies of Usage According to COCA(FoC)

Modifier	FoC	f(N=28)	Modifier	FoC	f(N=28)
huge	61425	22	dark	84962	4
innocent	15825	18	tall	29890	4
long	339087	12	muscular	4091	4
emotional	32268	9	enormous	22902	3
sensitive	17923	9	serious	68940	3
wet	21716	9	cold-blooded	716	3
clever	6747	8	strong	93096	3
physically	12817	8	negro	4122	3
short	90547	7	characteristically	905	3
magical	5988	7	only	683027	3
merciful	723	7	real	174606	2
intelligent	9688	7	cute	9433	2
last	441130	6	gigantic	3184	2
talented	9147	6	non-violent	480	2
actually	161470	5	massive	26476	2
small	218756	5	independent	45560	2
helpful	14826	5	bald	4725	2
afraid	37330	5	mentally	8194	2
black	216065	5	scary	9246	2
firstly	528	4	divine	9803	2
sad	22177	4			

Table 6 shows that the modifier 'huge' was used by 79% of the participants, determined to be the most frequently used modifier in the experimental group. Secondly, 'innocent' was used by 64% of the participants. Moreover, 'long' was used by 43% of the participants, 'emotional' was used by 32% of the participants; and 'sensitive' and 'wet' were used by 32% of the participants. As these modifiers were available both in the novel and in the film students seem to have come across them both in the reading and in the watching process.

Similar to the table of the frequencies of the use of modifiers in the control group, the adjectives 'huge', 'innocent' and 'long' are most frequently used modifiers in the interviews of the experimental group as well. The reason why these modifiers are most frequently used could be that they are frequently used both in the novel and in the film adaptation of the novel as well. The word 'huge' is used for 21 times, the word 'innocent' is used for 11 times, and the word

'long' is used for 124 times in the novel. However, it should be underlined that these modifiers are not used in the film adaptation as frequently as they are used in the novel. Nevertheless, it seems that there is parallelism between the frequencies of the use of the modifiers in the novel and the frequencies of the participants' use of the same modifiers in the interviews. In this context, the film adaptation of the novel appears to function as a reinforce in the present study.

Table 6 also indicates that some modifiers whose frequencies of usage are low according to COCA were used frequently in the interviews of the experimental group. These modifiers are 'clever', 'magical', 'merciful', 'intelligent', 'talented', 'firstly' and 'muscular'. In addition, some other infrequently used (according to COCA) modifiers were also used in the interviews of the experimental group. This finding indicates that reading the novel (written input) and watching the film adaptation of the novel (audio-visual input) together uncovered more infrequently used modifiers in the participants' minds than only reading the novel did in the control group. In other words, coming across these modifiers both in the novel and while watching the film seem to have improved the experimental group students' frequencies of use of modifiers in practice.

All in all, since the students in the control group used 195 frequent modifiers while the students in the experimental group used 221 frequent modifiers in total it could be claimed that the treatment (having the participants watch the film adaptation of the novel) was significantly efficient in terms of students' use of modifiers in English.

Frequency Analysis of Low-Frequently-Used Modifiers Asked in the Pre-Test and Post-Test Applied to the Control and the Experimental Group

The experimental (n=28) and the control (n=26) groups were subject to a pre-test and a post-test in order to collect quantitative data for the study. After the analysis of both tests it was determined that the control group did not show any significant success in terms of the knowledge of the modifiers asked, especially the infrequently used ones (according to COCA). It was also found out that the experimental group students have excelled the control group students in terms of the knowledge of modifiers after the treatment. In addition, the experimental group students seem to have increased their knowledge of modifiers, particularly the infrequently used ones. They displayed high success in the knowledge of the modifiers whose COCA frequency were actually low. Table 7 below shows the success of the experimental group students in terms of the knowledge of modifiers and the COCA frequencies of the modifiers asked in both tests.

Table 7.The Number of the Experimental Group Students (n=28) Giving Correct Answers for Low-Frequently-Used Modifiers in the Pre-test and the Post-test and Coca Frequencies of the Modifiers Asked in These Questions

Q.N.	Modifier	FoC	Pre-Test	Post-Test
9	mEEK	904	11	20
12	strapped	3238	12	17
14	clamped	1520	11	13
15	sheer	8507	10	21
16	tender	10544	13	18
17	dogged	1401	4	16
18	briskly	1542	9	17

Table 7 displays the question number, the modifier asked in the relevant question, COCA frequency of the asked modifier, and the number of the participants giving correct answers to the relevant question. It could be claimed from the table that the treatment of the study has increased students' knowledge of some infrequently used modifiers, which also

proved that the treatment of the study was effective.

For instance, the adjective ‘dogged’ was an infrequently used modifier (FoC=1401) and in the pre-test only 4 of 28 students seem to have known this word. However, after the treatment 18 students in total appear to have known this adjective, which was proven in the post-test. Another infrequently used modifier was ‘briskly’ (FoC=1542) which was known by only 9 students in total. The same adverb was known by 17 students in the post-test applied after the treatment. Thus, these samples seem to indicate that the treatment of the study was effective in terms of teaching modifiers to students.

Discussion and Conclusion

The purpose of the present study was to investigate whether learning and use of modifiers such as adjectives and adverbs via audio-visually enriched written input resulted in more extensive knowledge of modifiers than learning modifiers via only written input.

Differences between learning modifiers when they are encountered in the form of only written input and audio-visually enriched written input

The results of the Independent Samples T-test showed that there was a significant difference ($p=.004$) between the post-test results of the experimental group and post-test results of the control group ($p\leq 0.05$). However, there was not a significant difference ($p=.122$) between the pre-test results of the control group and the experimental group. Therefore, the results implied that the students in the experimental group who were subject to audio-visual input (film) in addition to written input (novel) learned the modifiers better than the students in the control group who were only subject to written input (novel). The significant difference between the post-test results of the group might be attributed to the type of the input since the groups were considered to be equal on their pre-test results.

The results of the study were in tandem with Raman’s (2016) who found that combination of novel and film highly motivated students to learn new vocabulary. That can be valid for the experimental group students of the study who were more successful in the post-tests due to being subject to both the novel and the film adaptation of the novel. The results were also in line with those of Bahrani and Sim (2012) who found out that watching film motivated students to absorb new input in the target language. That might be one of the reasons of high success of the experimental group students who watched the film adaptation of the novel while the control group students only read the novel. Moreover, the results support the findings of Bal-Gezegin (2014) and Amalia et. al. (2017) who found that the use of videos or movies improved students’ vocabulary learning and teaching through movies made the learning process more enjoyable and fun.

In light of the quantitative data, it can also be concluded that students learned the modifiers better while watching the film adaptation. Therefore, teachers should integrate more audio-visual materials such as films, short movies or video clips in their teaching plans or schedules. Similarly, in İsmaili’s (2013) study most students stated that films should be integrated in syllabus design and curriculum. Including these kinds of materials in their teaching philosophy, teachers can motivate students more easily to learn vocabulary. As audio-visual tools are favored by the students, films can change the atmosphere of the class and facilitate the vocabulary learning process. These ideas can be associated with Kale’s (2010) study who found that students had positive attitudes towards learning vocabulary through watching films. Similarly, in Raman’s (2016) study students remarked that they had learned many new words and expressions through watching films. If the students can have a saying or a small role in designing of the teaching process, they can easily internalize the learning process and try to do their best.

The primary concern for teachers should be trying to engage the students in more meaningful contexts such as movies and thereby increase their motivation to learn. Here, it needs to be noted that, if teachers lack training about how to integrate audio-visual materials in their classrooms they might get training. However, some teachers might have personal interest on these materials and might be more enthusiastic about including videos or films in their teaching process.

Control group students' usage of modifiers that they have encountered when exposed to only written input

During the interviews the students in the control group used 82 different adjectives and 13 different adverbs, 95 modifiers in total. It was found out from the study that 77 of these 95 modifiers were learned and the rest 18 modifiers were produced by the students. The number of the learned modifiers indicates the number of the modifiers which were not only available in the novel but also used by the students in the interview process of the study. The number of the produced modifiers indicates the number of the modifiers which were not available in the novel, rather they were produced by the students and used in the interview process of the study.

The frequency analysis of the semi-structured interview conducted with the students in the control group showed that the most frequent modifiers that the students in the control group used were “innocent”, “wet”, “huge”, “sensitive” and “giant”. The control group used 195 frequent modifiers in total. These were the modifiers available in the novel. Therefore, it could be suggested that students had acquired the modifiers above and the other non-frequent modifiers while reading the novel and they used these modifiers in the interview process of the study. Participants seem to have been involved in an incidental learning of modifiers as a result of coming across with the same words for several times in the process of reading the novel and this might have helped the students remember new vocabulary easily (Al-Bajalan, 2017).

Experimental group students' usage of modifiers that they have encountered when exposed to both written and audio-visually enriched written input

During the interviews the students in the experimental group used 82 different adjectives and 15 different adverbs, 97 modifiers in total. It was found out from the study that 76 of these 97 modifiers were learned and the rest 21 modifiers were produced by the students. The number of the learned modifiers indicates the number of the modifiers which were not only available in the novel and the film adaptation of the novel but also used by the students in the interview process of the study. The number of the produced modifiers indicates the number of the modifiers that were not available in the novel and the film adaptation of the novel, rather they were produced by the students and used in the interview process of the study. Since the students in the experimental group produced more modifiers than the students in the control group it could be claimed that presenting students audio-visual input (the film adaptation of the novel) besides written input (the novel) significantly increased students' creativity in terms of producing and using new vocabulary.

The frequency analysis of the semi-structured interview conducted with the students in the experimental group showed that the most frequent modifiers that the students in the experimental group used were “huge”, “innocent”, “long”, “emotional”, “sensitive” and “wet”. The experimental group used 221 frequent modifiers in total. Therefore, it could be claimed that students had acquired these modifiers and the other non-frequent modifiers while reading the novel and watching the film adaptation of the novel; consequently, they used these modifiers in the interview process of the study. Both qualitative and quantitative findings of the present study show similarities with Kale (2010), Bahrani and Sim (2012), İsmaili (2013) and Bal-Gezegin's (2014) studies which displayed that watching films in ELT context increased

students' success in vocabulary learning.

Proved to be more successful than the control group, the experimental group seems to have benefited from being subject to both the novel and its film adaptation in terms of using modifiers in English. It might be maintained that after coming across the new vocabulary in the novel hearing them while watching the film adaptation seems to intensify students' acquisition of these words. It is obvious that, film adaptation was utilized as a booster to foster the learning of modifiers. It might be recommended to teachers to provide students a film adaptation of the novel (if available) as a post-reading activity. In that way, the combination of written input and audio-visual input may result in a better learning of vocabulary and help the students enjoy the learning process as well.

Consistency or discrepancy between the results of the statistical analysis of the data gathered from the pre-test and post-test and the results of the qualitative analysis of the data gathered from the interview

When both the qualitative and quantitative data were analyzed, it was seen that there was a consistency between the data. The T-test results showed that the students in the experimental group were more successful in the post-tests conducted after the treatment. Similarly, the qualitative analysis of the interviews also showed that the students in the experimental group used more modifiers than the students in the control group. Therefore, it could be stated that the statistical analysis and qualitative analysis of the study were parallel to each other.

That kind of triangulation and transformation of the data obtained through both quantitative and qualitative designs can make the results more reliable and generalizable to larger groups or similar contexts. Moreover, the parallel results attained from the data were hoped to promote a more comprehensive understanding of the effect of the input type on the learning and the use of modifiers and add depth to the study.

To conclude, the current study tried to propose an alternative way to teach and learn modifiers, which was watching a film adaptation (audio-visual input) of a novel (written input). However, the study has some limitations and further research is required to compensate these limitations. The current study was limited to 54 pre-service English teachers in English Language Teaching and English Language and Literature programs. A similar study could be conducted with students from different departments in terms of using stories in vocabulary learning. Moreover, reading stories and watching short-movie adaptations of those stories could be compared in ELT context in terms of learning modifiers.

A methodological limitation of the present study was that the duration of the treatment was a little short. The treatment of the study lasted for five weeks. A similar study could be conducted by spending more time with the participants and having longer breaks between the stages of the procedure.

In addition, this study investigated preparatory students' acquisition of modifiers in English. A similar study could investigate preparatory students' acquisition of other word types such as nouns, verbs, conjunctions and so on.

In practice, it may be recommended to teachers to combine more than one material in classrooms in order to get better results in terms of teaching modifiers. However, these materials should appeal to more than one human sense. It could be better if they also appeal to more than one language learning skill. This study is a proper example of these recommendations in that two different materials (the novel and the film) appealing to two different senses (hearing and reading) and also covering two different language learning skills (reading and listening) were

utilized and positive results were obtained in terms of the academic success of the preparatory students.

The findings of the present study could also prove that audio-visual input could be used by language teachers in order to teach vocabulary. Instead of classical course books and worksheets teachers could use movies, clips and short films in order to attract students' attention and present the vocabulary in authentic context to students. As it could be concluded from the findings of the present study this audio-visually enriched written input could be given to students as an additional input in order to complete the vocabulary acquisition process of the students.

References

- Al-Bajalan, N. F. G. (2017). *The effect of reading novels on Iraqi EFL learners, vocabulary knowledge and reading comprehension ability*. Unpublished master's thesis. İstanbul Aydın University, Turkey.
- Amalia, L., Suparman, U., & Mahpul, M. (2017). Teaching vocabulary through movies to improve students' vocabulary mastery. *UNILA Journal of English Teaching*, 6(6), 1-6. Retrieved from <http://jurnal.fkip.unila.ac.id/index.php/123/article/viewFile/13492/pdf>
- Bahrani, T., & Sim, T. S. (2012). Audiovisual news, cartoons, and films as sources of authentic language input and language proficiency enhancement. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 11(4), 56-64. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ989255.pdf>
- Balcı, Ö., & Çakır, A. (2012). Teaching vocabulary through collocations in EFL Classes: The case of Turkey. *International Journal of Research Studies in Language Learning*, 1(1), 21-32. doi:10.5861/ijrsl.2012.v1i1.31.
- Bal-Gezegin, B. (2014). An investigation of using video vs. audio for teaching vocabulary. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 143, 450-457. doi:10.1016/j.sbspro.2014.07.516.
- Başal, A., Aytan, T., & Demir, I. (2016). Teaching vocabulary with graphic novels. *English Language Teaching*, 9(9), 95. doi: 10.5539/elt.v9n9p95.
- Becker, L. (2019). *Home | Effect Size Calculators | University of Colorado Colorado Springs*. [online] Uccs.edu. Available at: <https://www.uccs.edu/lbecker/> [Accessed 16 Nov. 2019].
- Chapple, L., & Curtis, A. (2000). Content based instruction in Hong Kong: Student responses to film. *System*, 28, 419 -433. doi: 10.1016/S0346-251X(00)00021-X.
- Cohen, J. W. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences (2nd edn)*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Dörnyei, Z. (2007). *Research methods in applied linguistics: Quantitative, qualitative, and mixed methodologies*. Oxford: Oxford University Press.
- Hişmanoğlu, M. (2005). Teaching English through literature. *Journal of Language and Linguistic studies*, 1(1). Retrieved from <http://www.jlls.org/index.php/jlls/article/view/6/7>
- Horst, M., Cobb, T., & Meara, P. (1998). Beyond a clockwork orange: Acquiring second language vocabulary through reading. *Reading in a Foreign Language*, 11, 207–223. Retrieved from <https://nflrc.hawaii.edu/rfl/PastIssues/rfl112horst.pdf>
- İsmaili, M. (2013). The effectiveness of using movies in the EFL classroom—a study conducted at South East European University. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(4), 121. Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/ca3b/d6ad8744b905b7786cbe0e85c9df23162130.pdf>
- Kale, N. G. (2010). *Using authentic video in teaching vocabulary in Turkish secondary level EFL classrooms*. (Unpublished Master's Thesis). MuğlaSıtkıKoçman University, Turkey.
- Karakaş, A., & Sarıçoban, A. (2012). The impact of watching subtitled animated cartoons on incidental vocabulary learning of ELT students. *Teaching English with Technology*,

- 12(4), 3-15. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1144953.pdf>
- King, J. (2002). Using DVD feature films in the EFL classroom. *Computer Assisted Language Learning*, 15, 509 - 23. Retrieved from http://www.moviesgrowenglish.com/PDF/CATESOL/Films_for_EFL,%20J.King.pdf
- Krashen, S. D. (1981). *Second language acquisition and second language learning*. Oxford: Oxford University Press.
- Manzo, A. V., Manzo, U. C., & Thomas, M. M. (2006). Rationale for systematic vocabulary development: Antidote for state mandates. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 49(7), 610-619. doi:10.1598/JAAL.49.7.6.
- Ningling, W. (2015). An empirical study on the projection of specificity in the usage of modifiers in Chinese college EFL writing. *English Language Teaching*, 8(11), 207-2015. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1080290.pdf>
- Öz, H., & Efecioglu, E. (2015). Graphic Novels: An Alternative Approach to Teach English as a Foreign Language. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 11(1), 75-90. Retrieved from <https://www.jlls.org/index.php/jlls/article/view/364/212>
- Pellicer-Sánchez, A., & Schmitt, N. (2010). Incidental Vocabulary Acquisition from an Authentic Novel: Do "Things Fall Apart"? *Reading in a Foreign Language*, 22(1), 31-55. Retrieved from <https://nflrc.hawaii.edu/rfl/April2010/articles/pellicersanchez.pdf>
- Pitts, M., White, H., & Krashen, S. (1989). Acquiring second language vocabulary through reading: A replication of the clockwork orange study using second language acquirers. *Reading in a Foreign Language*, 5, 271-275. Retrieved from <https://nflrc.hawaii.edu/rfl/PastIssues/rfl52pitts.pdf>
- Raman, M. G. (2016). Reading through films. *Advances in Language and Literary Studies*, 7(1), 168-174. Retrieved from https://pdfs.semanticscholar.org/7652/d5543602d563aacb76fe2f441226f15f93a0.pdf?_ga=2.151766906.252597165.1571339588-1286976555.1571339588

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ALGILARI*

Kamil UYGUN** Özlem ÖNSAN***

Öz

Toplumsal cinsiyet algısı, biyolojik farklılıkların temel alındığı ancak kişinin biyolojik oluşumundan ziyade toplumun üretmiş olduğu kadın-erkek anlayışını içeren kalıp yargılar hakkındaki düşüncelerin ifadesidir. Cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi ve sorunun çözümlenebilmesi için eğitim ve öğretmenler önemlidir. Bu nedenle, araştırmada bireylerin cinsiyet algısını etkileyen önemli kurumlardan biri olan eğitim kurumu içerisinde, eşitlik kazanımının ve değerinin aktarıcısı olan sosyal bilgiler öğretmenleri ele alınmıştır. Araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algılarını incelemektir. Araştırma, tarama modeliyle tasarlanmış ve nicel yöntemle dayalı olarak veriler betimlenmiştir. Araştırmanın örneklemini Balıkesir ilindeki kamu ve özel ortaokullarda görev yapan 144 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Katılımcılar, uygun örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Katılımcılara Altınova ve Duyan'ın (2013) geliştirdiği "Toplumsal Cinsiyet Algı Ölçeği" kullanılmıştır. Çalışmadaki "Kişisel Bilgi Formu" araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Veriler yüzde, ortalama, t-testi ve ANOVA ile analiz edilmiştir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algılarının ortalamasının $\bar{x}=101,06$ olduğu saptanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algılarında cinsiyet, aylık gelir, yetiştiği aile yapısı ve yetiştiği aile yönetim biçiminin etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Toplumsal cinsiyet algısı, sosyal bilgiler öğretmenleri, eşitlik, cinsiyetçilik.

SOCIAL GENDER PERCEPTIONS OF SOCIAL STUDIES TEACHERS

Abstract

The perception of social gender is an expression of thoughts on the communal woman and man stereotypes rather than biological formation. Preventing and resolving gender discrimination education and teachers are significant. Therefore, in the study addressed to social studies teachers who are the transferor of the acquisition and value of equality, which is a part of the educational institution, one of the important institutions that affect the perception of gender of individuals. The study's aim is to analyze social studies teachers' perceptions of social gender. The research was surveyed with the general survey model and the data were described based on the quantitative method. The sample of the study consists of 144 social studies teachers who are working in public and private schools in the province of Balıkesir. Participants were determined with the appropriate sample method. The "Gender Perception Scale" developed by Altınova and Duyan (2013) and the "Personal Information Form" developed by the researchers were used for the participants. The data were analyzed with percentage, average, t-test, and ANOVA. It has been determined that the average of social studies teachers' social gender perceptions is $\bar{x} = 101,06$. According to the results of the study, it was revealed that gender, monthly income, family

*Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülen "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Toplumsal Cinsiyet Algıları" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, kamil.uygun@usak.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8971-328X>

***Yüksek Lisans öğrencisi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ozlem.onsan45@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8429-746X>

structure, and family management style are impressive on the gender perception of social studies teachers.

Keywords: Social gender perception, social studies teachers, equality, sexism.

GİRİŞ

Cinsiyet, kadın ve erkek olma durumudur. Bu kavramlar kişinin biyolojik, fizyolojik ve genetik özelliklerine gönderimde bulunur (Timurturkan, 2016). Yani kadın ve erkek cinsiyetinin ayrı ayrı kromozom farklarına ve bu farklardan kaynaklı fiziksel görünüme atıfta bulunan bir kavram olmuştur. Türk Dil Kurumuna (1998: 411) göre cinsiyet; “bireye üreme işinde ayrı bir rol veren ve erkekle dişi ayırt ettiren öze bir yaratılış, eşey, cinslik, seks” olarak tanımlanmıştır. Delaney (2014) eserinde; erkeğin tohum, kadının toprak olduğu benzetmesini ele almıştır. Kadında bulunan XX kromozomundan fetüse gidecek kromozom X’dir. O halde cinsiyeti, erkekte bulunan XY kromozomundan fetüse giden belirleyecektir. Dolayısıyla erkek tohumdur; kadının toprağında (vücudunda) besleyip büyüteceği cinsiyetin belirleyicisidir. Kadın ve erkek terimi, günlük yaşamda yaygın olarak kullanılan anlamıyla biyolojik açıdan dişi ve er; toplumsal anlamda bireyin rolü açısından kadın veya erkek oluşu ifade eden terimlerdir (Vatandaş, 2011). Kadın-erkek, er-dişi dışında toplumun sunduğu roller sistemi dahilinde anne-baba anlamlarına sahiptir. Babalık vücuda getirmek demektir ve oluşturucu role sahiptir. Annelik ise her ne kadar soyun sürebilmesi için gerekli olduğu kabul edilse de destekleyici roledir (Delaney, 2014).

Fiziksel farklılıklar, vücudun dışarıdan görünümüyle ilgilidir. Kromozom farklılıkları, bir bütün olarak vücudun içsel dengesini kurar. Bu anlayışa göre insanlık, iki farklı varlığa bölünmüş ve insanların üreyip soyunu sürdürme amacına dikkat çekilmiştir (Direk, 2012). Kadın ve erkek, fiziki olarak ve üreme fonksiyonları açısından farklıdır fakat bu farklılık kadın ve erkeğin sahip olabileceği haklarla veya yapabilecekleri eylemlerle ilişkilendirmek mümkün değildir (Demirel, 2010). Butler (2014) bu kavramlara biyolojik cinsiyet ve kültürel olarak kurulmuş cinsiyet yani toplumsal cinsiyet demiştir.

Biyolojik farklılıklar, toplumların tümünde kültürel anlamda değerlendirilip yorumlanmaktadır (Şahin, 2019). Toplumun sahip olduğu örf, adet, gelenek, görenekler çerçevesinde biyolojik farklılıklar toplumdan topluma yorumsal değişimler gösterirken; aynı kültürel toplum içerisindeki cinsiyetlere aynı veya benzer yorumlar yapılmaktadır. Cinsiyete bağlı farklılık biyolojik yani fizikidir lakin toplumsal cinsiyet, bir kültürün kadına ve erkeğe yüklediği tüm nitelikleri kapsamaktadır (Özdemir Yılmaz, 2019). Bu inşayı gerçekleştiren toplumdur ve toplumun cinsiyetler üzerinde ki yorumları bir kültürel birikimdir. Her toplum, kendisini oluşturan ve şekillendiren kurumlarıyla birlikte kendine özgü düzene sahiptir (Ertan, 2016).

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet zaman zaman birbiri yerine kullanılan iki ayrı kavramdır. Cinsiyet doğuştan, doğal ve biyolojik olan bir kavramı ifade ederken, toplumsal cinsiyet sosyokültürel bir çevrede yapılandırılan, eril ve dişil niteliklere, davranış modellerine, rollere ve sorumluluklara işaret eder (Yağan Güder, 2014). Toplum, iki cinsiyeti biyolojik mana dışında ayrı özellikler ile birbirinden ayırmaya çabalamıştır. Toplumsal cinsiyet, en basit haliyle kadın ve erkeğin sadece biyolojik cins ve sınıflama değil toplumsal cins ve sınıflama ya da yapılar olduğunu açıklayan bir kavramdır (Bhasin, 2003).

Toplumsal cinsiyet, toplumun bireye verdiği rolleri, görevleri, sorumlulukları ve toplumun bireyden beklentilerini ifade eden bir kavramdır (Seçgin ve Kurnaz, 2015). Bu beklentiler kişinin, cinsiyetine göre toplum içerisindeki konumunu belirlemektedir. Kültürel olarak erkeğe, evin ve kadının bakımını sağlama, kadını koruma gücü atfedilmiştir. Kadın ise korunacak nesne ve erkeği hoş etme görevindedir (Kancı, 2015). Dolayısıyla kültürel olarak ikinci planda yer alan kadın siyaset, ekonomi, eğitim ve din gibi toplumsal kurumlarda da erkeğe oranla ikinci planda olmaktadır. Aslında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kökleri

tarihsel olarak sınıf sisteminden daha derinde yatmaktadır. Hiçbir sınıfın olmadığı avcı-toplayıcı toplumlarda bile erkekler, kadınlardan önde gelmektedir (Ünal, 2016).

Bireyin dünyaya gelişiyle birlikte içinde bulunduğu ilk kurum ailedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet rollerinin ilk olarak ortaya çıktığı yer aile kurumudur (Akkoç, 2018). Kişinin toplumsal rol kalıplarının belirlenmesinde ve sosyalleşmesinde anne-baba ve öğretmen gibi unsurlar etkili olmaktadır (Seçgin ve Tural, 2011). Çocuklar, hayatını biçimlendiren yılların önemli bir bölümünü okullarda geçirmektedir. Toplumun ortak değer ile normlarının tüm bireylere okul yoluyla aktarıldığı ve benimsetildiği varsayılır (Demirel, 2010). Genel olarak eğitim-öğretim sisteminde toplumsallaşma bu işi üstlenen kişiler yani öğretmenler ve bu süreçte kullanılan araç, gereçler (ders kitapları) ile sağlanır. Ancak eğitim- öğretim faaliyetlerini sürdüren, belirleyen, doğrudan etkide bulunan, yaptıkları ve söyledikleriyle çocuklar üzerinde kalıcı izler bırakan öğretmenlerdir. O halde kişinin eğitim-öğretim hayatındaki kazanımlarında, toplumsal normların aktarıcısı olan öğretmenlerin cinsiyet kavramına ilişkin algıları önem arz etmektedir (Başaran, 2019).

Sosyal bilgiler dersi, çocukların içinde yaşadığı sosyal hayatla çok fazla ilgilidir. Çocuklar, sosyal bilgiler dersinde içinde bulunduğu sosyal çevresini, geçmişini, bugününü ve yarınını yani geleceğini yakından tanıma fırsatı bulur (Çengelci, 2013). Çünkü zaten bu dersin amacı bireylerin nitelikli sosyalleşmesini sağlamaktır. Dolayısıyla çocuk ve gençlerin, üyesi oldukları toplumun değer yargılarını, çevre-zihin ilişkilerini, devletin resmi ideolojisini öğrenmesi elzemdir (Demirel, 2010). Etkili sosyal bilgiler öğretimi, yetkin bir öğretmen ile sağlanır. Böylelikle birey, insanlığa saygı duymayı, başka insanlara ve farklılıklara karşı olumlu tutuma sahip olmayı, dolayısıyla eşitliği ve cinsiyet ayrımcılığı yapmamayı öğrenir (Seçgin ve Kurnaz, 2015). Eşitlik değeri, sosyal bilgiler programında kazandırılması öngörülen değerlerden biridir (Uygun, 2018). Sosyal bilgiler dersi ile sosyal davranışlarda adil olma, hoşgörü ve nezaket davranışları edinilir (Seçgin ve Kurnaz, 2015).

Kimlik kazanımı, sosyal bilgiler dersinde önemli bir toplumsal edinimdir (Uygun, 2019). Araştırma konumuz olan cinsiyet algısı, toplumsal kimlik muhtevası içerisinde yer almaktadır. Öğrenciler, öğretmenleri rol model alabilmektedir. Çocuklar, çoğunlukla duyduklarını değil, gördüklerini gerçekleştireceklerdir. Bu nedenle, çocukların en fazla zaman geçirdiği eğitim kurumuna yönelmek ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin algılarını incelemek gerekmektedir. Sosyal bir problem olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği/ayrımı ile ilgili sosyal bilgiler öğretmenlerinin algıları merak konusudur.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algılarını incelemektir. Bu temel amaca bağlı olarak, sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algıları ile aşağıdaki değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığına yanıt aranmıştır.

- Cinsiyet,
- Kardeş sayısı
- Kardeşlerin cinsiyet dağılımı
- Anne/baba eğitim durumu
- Anne/baba mesleği
- Aylık gelir durumu
- Yetiştikleri yerleşim durumu
- Kitap okuma alışkanlığı
- Ebeveyn yapıları
- Yetiştikleri ailenin büyüklüğü
- Yetiştikleri ailenin yönetim biçimi

YÖNTEM

Bu araştırmada, tarama modellerinden tekil tarama kullanılmıştır. Tarama modelleri, şu andaki veya geçmişteki herhangi bir durumu gerçekleştirdiği şekliyle betimlemeyi hedefleyen araştırma modelleridir. Tekil tarama modeli, değişkenlerin tek tek incelendiği, türlerin ve nicel oluşumların belirlendiği tarama modelidir. Araştırmanın konusu olan birey, nesne veya olay olduğu gibi betimlenir (Karasar, 2011).

Araştırmanın örnekleme

Araştırma örneklemini, Balıkesir ilindeki Karesi, Altıeylül, Edremit, Burhaniye ve Havran ilçelerinde görev yapan 73 erkek ve 71 kadın olmak üzere toplamda 144 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Örneklem, uygun örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin değişkenlere göre dağılımı Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1: Sosyal bilgiler öğretmenlerinin değişkenlere göre dağılımı

Değişken	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Erkek	73	50,7
	Kadın	71	49,3
Kardeş Sayısı	1 kardeş	45	31,3
	2 kardeş	45	31,3
	3 kardeş	18	12,5
	4 kardeş	9	6,3
	5 ve daha fazla	20	13,9
	Kardeşi yok	7	4,9
Kardeşlerin Cinsiyet Dağılımı	Hem erkek hem de kadın kardeş	56	38,9
	1 ve 1'den fazla kadın kardeş	44	30,6
	1 ve 1'den fazla erkek kardeş	37	25,7
	Kardeşi yok	7	4,9
Yetiştirme Yeri	Kentsel	103	71,5
	Kırsal	41	28,5
Aylık Gelir	2000 ve daha az	9	6,3
	2000-4000	27	18,8
	4000-6000	90	62,5
	6000 ve üzeri	18	12,5
Yetiştirildiği Ebeveyn Yapısı	Geleneksel	109	75,7
	Modern	35	24,3
Yetiştirildiği Ailenin Büyüklüğü	Çekirdek	117	81,3
	Geniş	24	16,7
	Parçalanmış	3	2,1
Yetiştirildiği Ailenin Yönetim Biçimi	Ataerkil	88	61,1
	Eşitlikçi	47	32,6
	Anaerkil	9	6,3
Kitap Okuma Alışkanlığı	Sıklıkla	82	56,9
	Bazen	61	42,4
	Hiçbir Zaman	1	0,7
Baba Öğrenim Durumu	Okur yazar değil	7	4,9
	İlkokul	65	45,1
	Ortaokul	25	17,4
	Lise	27	18,8
	Üniversite	20	13,9
Anne Öğrenim Durumu	Okur yazar değil	22	15,3
	İlkokul	88	61,1
	Ortaokul	16	11,1
	Lise	10	6,9
	Üniversite	8	5,6
Baba Mesleği	Kamu/hizmet	100	69,4
	Tarım	18	12,5
	Emekli	15	10,4

	Sanayi	11	7,6
Anne Mesleği	Ev hanımı	124	86,1
	Kamu/hizmet	17	11,8
	Tarım	3	2,1

Veri Toplama Araçları ve Analizi

Araştırmacılar tarafından uzman görüşü alınarak geliştirilen “Kişisel Bilgiler Formu” değişkenlere ait bilgileri içermektedir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algılarının ölçülmesi için Altınova ve Duyan (2013) tarafından geliştirilen Toplumsal Cinsiyet Algı Ölçeği (TCAÖ) kullanılmıştır. Ölçek, beşli Likert tipiyle 25 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Yapılan analizler sonucunda Cronbach Alpha katsayısı 0.872 olduğu görülmüştür (Altınova ve Duyan, 2013). Bu çalışmada, tekrarlanan Cronbach Alpha testi sonucunda güvenilirlik katsayısı 0.918 bulunmuştur.

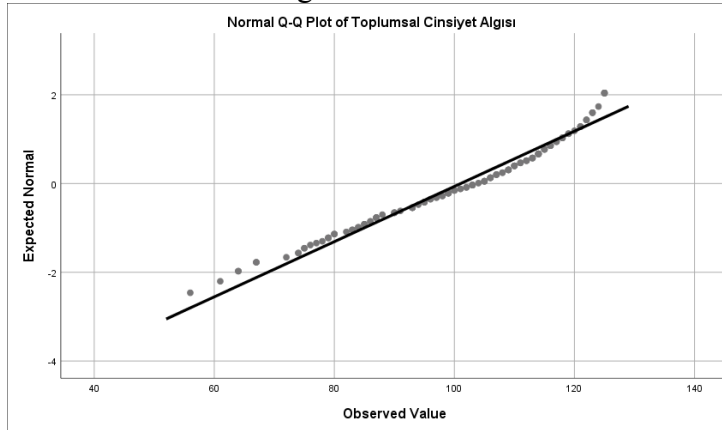
Ölçeğin yapı geçerliğini saptamak amacıyla temel bileşenler analizi uygulanmıştır. 443 (244 kadın, 199 erkek) kişiden toplanılan verilerin faktör yapısı çıkarılmıştır. Geçerli olması için oranın %50’den büyük olması beklenir (Büyüköztürk, 2012). Bu çalışmada tekrarlanan ölçeğin açıkladığı toplam varyans geçerlik oranı %59,358 olmuştur. Böylelikle geçerlik sağlanmıştır, diyebiliriz.

Tablo 2: TCAÖ geçerlik testi sonucu

Faktör	Başlangıç Öz Değerleri			Çıkarım Toplamları		
	Toplam	Varyans(%)	Kümülatif(%)	Toplam	Varyans(%)	Kümülatif(%)
1	8,973	35,890	35,890	8,973	35,890	35,890
2	1,884	7,537	43,427	1,884	7,537	43,427
3	1,557	6,230	49,657	1,557	6,230	49,657
4	1,240	4,960	54,617	1,240	4,960	54,617
5	1,185	4,741	59,358	1,185	4,741	59,358

Araştırmanın veri analizi için öğretmenlerin toplumsal cinsiyet algısının değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığını anlayabilmek için t-testi ve Anova testi uygulanmıştır. Bu testlerin yapılabilmesi için verilerin normallik dağılımına bakılmıştır. Q-Q plot normallik gösterimi grafik 1’de sunulmuştur.

Grafik 1: Normallik dağılımı

Grafikteki düz çizgi, normal dağılım çizgisidir. Genel olarak verilerin bu çizgiye paralel bir dağılım gösterdiklerini görüyoruz. Dolayısıyla verilerin normal dağıldığını söyleyebiliriz.

BULGULAR

Algı Seviyelerine İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı toplam puanları 56 ile 125 arasında değişmekte yani; en az 56 puan, en fazla 125 puan alan olmuştur. Standart sapma ise 16,07'dir. TCAÖ 'den en az 25, en fazla 125 puan alınabilir (Altınova ve Duyan, 2013). TCAÖ sonucundan çıkan genel duruma bakıldığında katılımcıların olumlu yöndeki toplumsal cinsiyet algıları görülmektedir. Öğretmenlerin bu ölçekten aldığı puan ortalamasının 101,06±16,07 olduğu saptanmıştır. Katılımcıların toplumsal cinsiyet ile ilgili algılarının yüksek düzeyde ve olumlu olduğu söylenebilir.

Tablo 3: Toplumsal cinsiyet algısı ölçeği betimsel bulguları

	N	Min.	Maks.	\bar{x}	Ss
Toplumsal Cinsiyet Algısı Ortalama Puanı	144	56,00	125,00	101,06	16,07

Cinsiyete İlişkin Bulgular

Tablo 4: Cinsiyet faktörünün sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisi

Cinsiyet	N	\bar{x}	Ss	T	Sd	p
Kadın	71	108,99	10,54	6,709	121,5	0,000
Erkek	73	93,34	16,81			

Uygulanan t-testi sonucuna göre, cinsiyetin sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu saptanmıştır ($t=6,709$; $p<0,05$; $p=0,000$). Öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre TCAÖ'den aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında, kadın öğretmenlerin ölçek puan ortalaması 108,99±10,54 olup erkek öğretmenlerden yüksektir. Buna göre kadınların toplumsal cinsiyete ilişkin algılarının, erkeklere oranla anlamlı ölçüde daha olumlu olduğu görülmektedir.

Kardeş Sayısına İlişkin Bulgular

Tablo 5: Kardeş sayısı faktörünün sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisi

Kardeş Sayısı	N	\bar{x}	Ss	Varyans	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.F	p
Kardeşi yok	7	102,14	16,45	G. Arası	618,176	5	123,635	0,470 0,798
1 kardeş	45	103,24	14,71	G. İçi	36319,379	138	263,184	
2 kardeş	45	99,82	17,27	Toplam	36937,556	143		
3 kardeş	18	102,28	11,93					
4 kardeş	9	95,56	23,90					
5 + daha fazla	20	99,90	16,31					

Kardeş sayısı değişkeninin, sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır ($F=0,470$; $p>0,05$; $p=0,798$). Yani kardeş sayısı farklı olan öğretmenler benzer bir algıya sahiptir. Böylece öğretmenlerin toplumsal cinsiyet algısının oluşumunda kardeş sayısı faktörünün etkilemediği ve dolayısıyla etkisiz bir değişken olduğu tespit edilmiştir.

Kardeş Cinsiyet Dağılımına İlişkin Bulgular

Tablo 6: Kardeş cinsiyet dağılımının sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisi

Kardeş Cins. Dağılımı	N	\bar{x}	Ss	Varyans	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	p
1 ve 1'den fazla erkek kardeş	37	104,62	14,64	G. Arası	697,010	3	232,337		
1 ve 1'den fazla kadın kardeş	44	99,11	13,98	G. İçi	36240,545	140	258,861	0,898	0,444
Hem erkek hem de kadın kardeş	56	100,09	18,33	Toplam	36937,556	143			
Kardeşi yok	7	102,14	16,45						

Kardeşlerin cinsiyet dağılımının, sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır ($F=0,898$; $p>0,05$; $p=0,444$). Öğretmenlerin sosyo-demografik özellikleri arasında yer alan kardeş cinsiyet dağılımları ile toplumsal cinsiyet algı oluşumları arasında bir etkileşim olmadığı gözlemlenmiştir.

Anne Eğitim Durumuna İlişkin Bulgular

Tablo 7: Anne eğitim durumunun sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisi

Anne Eğitim Durumu	N	\bar{x}	Ss	Varyans	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	p
Okur yazar değil	22	104,41	15,82	G. Arası	2418,194	4	604,549		
İlkokul	88	98,17	16,59	G. İçi	34519,361	139	248,341		
Ortaokul	16	103,00	13,18	Toplam	36937,556	143		2,434	0,050
Lise	10	106,80	15,27						
Üniversite	8	112,50	9,47						

Öğretmenlerin anne eğitim durumuna göre TCAÖ' den aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında, üniversite düzeyinde eğitim durumuna sahip olan öğretmenlerin ölçek puan ortalamasının diğerlerinden daha yüksek ($112,50\pm 9,47$) olduğu belirlenmiştir. Puan ortalamalarına göre, anne eğitim durumu üniversite olan öğretmenlerin toplumsal cinsiyet algısının diğer öğretmenlere oranla daha olumlu olduğu söylenebilir. Ancak öğretmenlerin ölçek puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüş, böylece anne eğitim durumunun, araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı saptanmıştır ($F=2,434$; $p>0,05$; $p=0,050$).

Baba Eğitim Durumuna İlişkin Bulgular

Tablo 8: Baba eğitim durumunun sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisi

Baba Eğitim Durumu	N	\bar{x}	Ss	Varyans	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	p
Okur yazar değil	7	90,71	19,14	G. Arası	1732,519	4	433,130	1,710	0,151
İlkokul	65	99,43	14,87	G. İçi	35205,037	139	253,274		
Ortaokul	25	104,52	15,42	Toplam	36937,556	143			
Lise	27	100,70	17,56						
Üniversite	20	106,10	16,43						

Tablo 8'e göre baba eğitim durumu üniversite düzeyinde olan öğretmenlerin ölçek puan ortalamasının diğerlerinden daha yüksek ($106,10\pm 16,43$) olduğu belirlenmiştir. Buna göre, baba eğitim durumu üniversite olan öğretmenlerin toplumsal cinsiyet algısının diğer baba eğitim düzeyine sahip öğretmenlere oranla daha olumlu olduğu söylenebilir. Ancak burada da

ölçek puan ortalamaları arasında ki farkın anlamlı olmadığı saptanmıştır. Babanın eğitim durumunun, sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır ($F=1,710$; $p>0,05$; $p=0,151$).

Anne Mesleğine İlişkin Bulgular

Tablo 9: Anne mesleğinin sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisi

Annenin Mesleği	N	\bar{x}	Ss	Varyans	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	p
Kamu/hizmet	17	108,29	12,66	G. Arası	1039,252	2	519,626	2,041	0,134
Tarım	3	97,00	17,52	G. İçi	35898,304	141	254,598		
Ev hanımı	124	100,16	16,31	Toplam	36937,556	143			

Tablo 9'a bakıldığında, anne mesleği kamu/hizmet sektörü olan öğretmenlerin ölçek puan ortalamasının diğerlerinden daha yüksek ($108,29\pm 12,66$) olduğu gözlenmektedir. Fakat istatistike baktığımızda annenin mesleğinin, sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır ($F=2,041$; $p>0,05$; $p=0,134$).

Baba Mesleğine İlişkin Bulgular

Tablo 10: Baba mesleğinin sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisi

Babanın Mesleği	N	\bar{x}	Ss	Varyans	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	p
Kamu/hizmet	100	101,79	16,13	G. Arası	203,096	3	67,699	0,258	0,856
Tarım	18	98,83	16,82	G. İçi	36734,460	140	262,389		
Sanayi	11	98,82	19,11	Toplam	36937,556	143			
Emekli	15	100,47	13,38						

Tablo 10'a göre, baba mesleği kamu/hizmet sektörü olan öğretmenlerin ölçek puan ortalamasının diğerlerinden daha yüksek ($101,79\pm 16,13$) olduğu gözlenmektedir. Fakat istatistiksel değerlere baktığımızda baba mesleğinin, sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde anlamlı bir etkisi saptanmamıştır ($F=0,258$; $p>0,05$; $p=0,856$).

Aylık Gelire İlişkin Bulgular

Tablo 11: Aylık gelirin sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisi

Aylık Gelir	N	\bar{x}	Ss	Varyans	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	p
2000 ve daha az	9	105,33	15,18	G. Arası	2041,159	3	680,386	2,730	0,046
2000-4000	27	99,59	14,11	G. İçi	34896,396	140	249,260		
4000-6000	90	102,90	16,01	Toplam	36937,556	143			
6000 ve üzeri	18	91,89	17,27						

Aylık gelirin, sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır ($F=2,730$; $p<0,05$; $p=0,046$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Tukey HSD yöntemi kullanılarak çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır.

Tablo 12: Aylık gelirin sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisine ilişkin çoklu karşılaştırma (post-hoc) bulguları

(A) Aylık Gelir	(B) Aylık Gelir	Ort. Arası Fark (A-B)	p
2000 ve daha az	2000-4000	5,74	0,781
	4000-6000	2,43	0,971
	6000 ve üzeri	13,44	0,163
2000-4000	2000 ve daha az	-5,74	0,781
	4000-6000	-3,31	0,775
	6000 ve üzeri	7,70	0,380
4000-6000	2000 ve daha az	-2,43	0,971
	2000-4000	3,31	0,775
	6000 ve üzeri	11,01	0,038
6000 ve üzeri	2000 ve daha az	-13,44	0,163
	2000-4000	-7,70	0,380
	4000-6000	-11,01	0,038

Aylık geliri 4000-6000 TL olan öğretmenler ile 6000 TL ve üzeri olan öğretmenler arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p < 0,05$; $p = 0,038$). Tablo 12’de bu iki gelir düzeyine sahip grubun puan ortalamalarına bakarsak 4000-6000 TL gelire sahip öğretmenlerin puan ortalaması 102,90; 6000 TL ve üzeri gelir düzeyine sahip öğretmenlerin puan ortalaması ise 91,89’dur. Çoklu karşılaştırma testi sonucuna göre 4000-6000 TL arası gelire sahip olan sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyete ilişkin algıları 6000 TL ve üzeri gelire sahip olan öğretmenlerden anlamlı ölçüde daha olumludur.

Yetiştirme Yerine İlişkin Bulgular

Tablo 13: Yetiştirme yerinin sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisi

Yetiştirme Yeri	N	\bar{x}	Ss	T	Sd	p
Kırsal	41	98,29	18,08	-1,305	142	0,194
Kentsel	103	102,16	15,16			

Tablo 13’e göre kentsel yetiştirme yerlerine sahip öğretmenlerin ölçek puan ortalamasının kırsal yetiştirme yerine sahip öğretmenlerden daha yüksek ($102,16 \pm 15,16$) olduğu belirlenmiştir. Buna göre, kentsel yetiştirme yerine sahip öğretmenlerin toplumsal cinsiyet algısının kırsal yetiştirme yerine sahip öğretmenlere oranla daha olumlu olduğu söylenebilir. Ancak öğretmenlerin ölçek puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Böylece öğretmenlerin yetiştirme yerlerinin, toplumsal cinsiyet algısı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı saptanmıştır ($t = -1,305$; $p > 0,00$; $p = 0,194$).

Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Bulgular

Tablo 14: Kitap okuma alışkanlığının sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisi

Okuma Alışkanlığı	N	\bar{x}	Ss	t	Sd	p
Sıklıkla	82	102,99	16,53	1,670	142	0,097
Bazen / Hiçbir Zaman	62	98,50	15,20			

Öğretmenlerin kitap okuma alışkanlıklarını belirlemek amacıyla oluşturulmuş seçeneklerden hiçbir zaman cevabını 1 kişi vermiştir. Bu durumda ANOVA yapmak yanlış olacağı için bazen ve hiçbir zaman seçenekleri birleştirilmiştir. Tablo 14’de sıklıkla kitap okuma alışkanlığına sahip öğretmenlerin ölçek puan ortalamasının bazen/hiçbir zaman kitap okuma alışkanlığına sahip öğretmenlerin ortalamasına oranla daha yüksek ($102,99 \pm 16,53$) olduğu görülmektedir. Buna göre, sıklıkla kitap okuma alışkanlığına sahip öğretmenlerin toplumsal cinsiyet algısının bazen/hiçbir zaman kitap okuma alışkanlığına sahip öğretmenlere oranla daha olumlu olduğu söylenebilir. Ancak ölçek puan ortalamaları arasındaki farkın

istatistiksel olarak anlamlı olmadığı da görülmektedir. Dolayısıyla kitap okuma alışkanlığının sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır ($t=1,670$; $p>0,05$; $p=0,097$).

Ebeveyn Yapısına İlişkin Bulgular

Tablo 15: Ebeveyn yapısının sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisi

Ebeveyn Yapısı	N	\bar{x}	Ss	T	Sd	p
Modern	35	109,69	12,89	3,821	142	0,000
Geleneksel	109	98,28	16,06			

Tablo 15'e göre ebeveyn yapısı, sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir ($t=3,821$; $p<0,05$; $p=0,000$). Ölçek puanlarına bakıldığında; modern ailelerde yetişen öğretmenlerin puan ortalamalarının, geleneksel ailelerde yetişen öğretmenlere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir ($109,69\pm 12,86$). Dolayısıyla modern ebeveyn yapısına sahip sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyete ilişkin algıları, geleneksel ailelerde yetişen sosyal bilgiler öğretmenlerinden anlamlı ölçüde daha olumlu olmaktadır.

Yetiştigi Aile Büyüklüğüne İlişkin Bulgular

Tablo 16: Yetişilen ailenin büyüklüğü faktörünün sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisi

Aile Büyüklüğü	N	\bar{x}	Ss	t	Sd	p
Çekirdek	117	100,93	16,46	-0,192	142	0,848
Geniş veya Parçalanmış	27	101,59	14,57			

Parçalanmış aile büyüklüğüne sahip sosyal bilgiler öğretmenleri yalnız 3 kişi olduğundan, daha doğru sonuç almak adına geniş aile büyüklüğüne sahip öğretmenler ile birleştirilmiştir. Netice itibarıyla aile büyüklüğünün, sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde anlamlı etkisi bulunmadığı saptanmıştır ($t=-0,192$; $p>0,05$; $p=0,848$).

Yetiştigi Aile Yönetim Biçimine İlişkin Bulgular

Tablo 17: Aile yönetim biçiminin sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisi

Yönetim Biçimi	N	\bar{x}	Ss	Varyans	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	p
Ataerkil	88	98,38	16,66	G. Arası	1676,751	2	838,375	3,352	0,038
Anaerkil	9	107,44	10,08	G. İçi	35260,805	141	250,077		
Eşitlikçi	47	104,85	14,97	Toplam	36937,556	143			

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sahip olduğu aile yönetim biçimi, toplumsal cinsiyet algıları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir ($F=3,352$; $p<0,05$; $p=0,038$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Tukey HSD yöntemi kullanılarak çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır.

Tablo 18: Ailenin yönetim biçiminin sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisine ilişkin çoklu karşılaştırma (post-hoc) bulguları

(A) Yetiştigi Ailenin Yönetim Biçimi	(B) Yetiştigi Ailenin Yönetim Biçimi	Ort. Arası Fark (A-B)	p
Ataerkil	Anaerkil	-9,07	0,103
	Eşitlikçi	-6,48	0,025
Anaerkil	Ataerkil	9,07	0,103

	Eşitlikçi	2,59	0,653
Eşitlikçi	Ataerkil	6,48	0,025
	Anaerkil	-2,59	0,653

Tablo 18'e göre; ataerkil ve eşitlikçi aile yönetim biçimine sahip sosyal bilgiler öğretmenleri arasında anlamlı bir farklılık vardır ($p= 0,025$). Bu iki grup için tablo 18'deki ortalamalara bakılırsa; eşitlikçi aile yönetim biçimine sahip öğretmenlerin puan ortalamalarının, ataerkil aile yönetim biçimine sahip öğretmenlerin puan ortalamalarına oranla daha yüksek olduğu görülmektedir ($104,85\pm 14,97$). Yani eşitlikçi ailelerde yetişen öğretmenlerin toplumsal cinsiyete ilişkin algıları ataerkil ailelerde yetişenlerden anlamlı ölçüde daha olumludur.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algılarını inceleyen araştırmada, çalışma grubundaki tüm öğretmenlerin toplumsal cinsiyet algı ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına göre sosyal bilgiler öğretmenlerinin olumlu algıya sahip oldukları görülmüştür. Ölçek puan ortalamaları dikkate alındığında kadın öğretmenlerin toplumsal cinsiyet algı puanları, erkek öğretmenlerden daha yüksek çıkmıştır. Dolayısıyla kadın sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algılarının, erkek sosyal bilgiler öğretmenlere oranla daha olumlu olduğu görülmektedir. Buna göre kadın öğretmenlerin cinsiyete yönelik düşüncelerinin daha eşitlikçi olduğu söylenebilir. Bu bulgulardan yola çıkarak kadın sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumdaki cinsiyet eşitsizliği kalıp yargılarını azaltmaya yönelik daha olumlu bir tutum sergilediği söylenebilir. Yapılan çalışmaya benzer bulgulara ulaşan çalışmaları literatürde görmek mümkündür (Akkoç, 2018; Alptekin, 2014; Çelik Bekleviç, 2013; Çelik Demirtaş, 2019; Dokudan Dinç, 2018; Esen, Siyez, Soylu ve Demirgürz, 2017; Onurluer, 2019; Öngen ve Aytaç, 2013; Seçgin, 2012; Seçgin ve Kurnaz, 2015; Yağan Güder, 2014).

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin kardeş sayısı ile mevcut toplumsal cinsiyet algıları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Kardeşi olan öğretmenler ile kardeş sahibi olmayan öğretmenler arasında veya 2 kardeşe sahip öğretmenle, 4 kardeşe sahip sosyal bilgiler öğretmenin toplumsal cinsiyet algılarında anlamlı bir fark görülmemiş olup; farklı kardeş sayısına sahip öğretmenlerin benzer algıya sahip olabilecekleri saptanmıştır. Kardeş sayısına ilişkin literatür incelemesi sonucunda, sınıf öğretmeni adaylarının toplumsal cinsiyet algılarını inceleyen Onurluer (2019), Toplumsal Cinsiyet Algı Ölçeği (TCAÖ) puan ortalamaları ile sahip olunan kız kardeş sayıları arasında anlamlı bir fark bulunmadığını ancak erkek kardeş sayısına göre toplumsal cinsiyet algısının farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. En olumlu toplumsal cinsiyet algılarına sahip öğrencilerin erkek kardeş sahibi olmadıklarını saptamıştır. Dolayısıyla çalışmada, hiç erkek kardeşe sahip olmayan öğretmen adaylarının diğerlerine oranla daha olumlu toplumsal cinsiyet algısına sahip olduğunu ifade etmiştir. Yapılan araştırmada, sahip olunan kardeş cinsiyet dağılımının, öğretmenlerin algılarına herhangi bir etkisi bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dokudan Dinç (2018) ise çalışmada kardeş sayısından ayrı bir değişken ele alarak çocuk sayısına göre bir inceleme gerçekleştirmiştir ve sonuçta; çocuk sayısı ile toplumsal cinsiyet algı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptadığını ve çocuğu olmayan ile bir çocuğu olan olguların toplumsal cinsiyet algı puanlarının, üç ve üzeri sayıda çocuğu olan olgulardan anlamlı düzeyde yüksek olduğunu belirtmiştir.

Üniversite düzeyinde eğitim durumuna sahip anne-babaların diğer eğitim düzeyine sahip ebeveynlere oranla daha olumlu olduğu görülmüş ancak ölçek puan ortalamaları arasında ki farkın anlamlı olmadığı saptanmıştır. Dolayısıyla sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algıları bu değişkenden bağımsız bulunmuştur. Literatürde anne-baba eğitim düzeyi değişkeninin toplumsal cinsiyet algısına etkisi incelendiğinde, benzer bulgulara ulaşan Onurluer (2019) de araştırmasında TCAÖ puan ortalamaları ile anne-baba eğitim düzeyi

arasında anlamlı bir fark bulunmadığını saptamıştır. İncelenen diğer çalışmalarda da bu iki araştırmaya benzer yorumlar saptanmasının yanında, ayrı olarak anlamlı bir fark da tespit edilmiştir. Anne ve baba eğitimi üniversite düzeyinde olan kişilerin ölçek puan ortalamaları diğer eğitim düzeyinde olanlara göre daha yüksek olup; anne-baba eğitim düzeyleri arttıkça çocukların daha eşitlikçi cinsiyet yaklaşımlarına sahip oldukları tespit edilmiştir (Akkoc, 2018; Çelik Demirtaş, 2019; Dokudan Dinç, 2018).

Kamu/hizmet sektöründe bulunan ebeveynlere sahip öğretmenlerin, diğerlerine oranla daha olumlu olduğu fakat ölçek puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,00$). Dokudan Dinç (2018) araştırmasında meslekten ziyade anne-babanın çalışma durumunu ele almıştır ve istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediğini saptamıştır. Anne-babası çalışan katılımcı ile anne-babası çalışmayan katılımcının algıları arasında bir fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla anne-baba çalışma durumuna göre ayrı ayrı gruplandırılmış iki farklı katılımcı, benzer toplumsal cinsiyet algısına sahip olabilmektedir. Onurluer (2019) de Dokudan Dinç'in çalışmasında olduğu gibi benzer bulgulara ulaşmış ve TCAÖ puan ortalamaları ile anne-baba çalışma durumu arasında anlamlı bir fark bulunmadığını belirtmiştir. Bunun yanında sıra ortalamalarını inceleyen Onurluer, anne ve babası çalışan öğretmen adaylarının, çalışmayanlara oranla daha olumlu toplumsal cinsiyet algısına sahip olduklarını söylemiştir. Bu bulgular, yapılan çalışmanın bulgularıyla örtüşmektedir. Yağan Güder (2014) okul öncesi dönemdeki çocukların toplumsal cinsiyet algılarını incelediği çalışmada, anne çalışma durumunun genel olarak kadın ve erkeğe ilişkin kalıp yargıları etkilemediğini, yalnızca ev içi sorumluluklar konusunda kalıp yargısal olmayan algılamaya neden olduğunu belirtmiştir. Çelik Demirtaş (2019), yapılan çalışmadan farklı sonuçlara ulaşmıştır. B iki değişken arasında, kız çocuklarında, anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiş ve anne-babaları çalışan öğrencilerin daha eşitlikçi toplumsal cinsiyet rollerini benimsediklerini söylemiştir. Benzer şekilde, Yogev (2007) araştırmasında, kalifiye bir işte çalışan babaya sahip ergenlerin; hizmet sektöründe çalışan babaya sahip olan ergenlerden daha eşitlikçi bir yaklaşıma sahip olduklarını saptamıştır. Öngen ve Aytaç (2013) ise anne iş durumunun, toplumsal cinsiyet rol tutumları üzerindeki etkisini incelemiş ve sonuç olarak; annenin çalışıyor ya da çalışmıyor olmasının, öğrencinin toplumsal cinsiyet rolleri tutumunu etkilediğine ulaşmıştır ve annesi çalışan öğrencilerin cinsiyete yönelik daha pozitif tutum sergilediği söylemiştir.

Aylık gelirin, sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunduğu görülmüştür. Aylık gelir düzeyleri arasında yapılan çoklu karşılaştırma testi sonucuna göre 4000-6000 TL arası gelire sahip olan sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyete ilişkin algıları 6000 TL ve üzeri gelire sahip olan öğretmenlerden anlamlı ölçüde daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dokudan Dinç (2018) de kişinin gelir düzeyi ile toplumsal cinsiyet algısı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğunu saptamış ve dolayısıyla bu çalışmayla benzer sonuçlara ulaşmıştır. İkili karşılaştırmalar sonucunda da geliri 1300 TL üzerinde olanların puanlarının, asgari ücret ve altında olanlardan daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Onurluer (2019) ise çalışmasında farklı bulgular saptayarak TCAÖ puan ortalamaları ile aile gelir düzeyi arasında anlamlı bir fark bulunmadığını söylemiştir.

Kentsel yetişme yerine sahip öğretmenlerin toplumsal cinsiyet algısının, kırsal yetişme yerine sahip öğretmenlere oranla daha olumlu olduğu görülmüş fakat ölçek puan ortalamaları arasındaki istatistiksel fark anlamlı bulunmamıştır. Benzer bulguya ulaşan Onurluer (2019) TCAÖ puan ortalamaları ile öğretmen adaylarının yaşamlarının uzun süresini geçirdikleri yerleşim birimi arasında anlamlı bir fark bulunmadığını saptamıştır. Yapılan çalışmaya benzer şekilde sonuçların sıra ortalamalarını incelendiğinde; şehirde yaşayan öğretmen adaylarının toplumsal cinsiyet algılarının diğer yerleşim birimlerinde yaşayan öğretmen adaylarına oranla daha olumlu olduğu yorumunda bulunmuştur. Öngen ve Aytaç (2013), şehirde doğmuş

katılımcılarının, kırsal bölgede doğmuş olanlara oranla daha eşitlikçi cinsiyet rollerini benimsedikleri tespitinde bulunmuştur.

Kitap okuma alışkanlığının, toplumsal cinsiyet algısında etki sahibi olup olmadığı incelendiğinde; sıklıkla kitap okuma alışkanlığına sahip öğretmenlerin, bazen/hiçbir zaman kitap okuma alışkanlığına sahip öğretmen algılarına oranla daha olumlu olduğu ve dolayısıyla daha eşitlikçi oldukları yorumu getirilebilir. Fakat bu iki ölçeğin puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı saptanmıştır. Dolayısıyla sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algılarının, kitap okuma alışkanlığı faktöründen bağımsız olduğu görülmüştür. Literatürde kitap okuma alışkanlığı değişkeninin toplumsal cinsiyet algısına etkisinin irdelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Ebeveyn yapısı değişkeninin, sosyal bilgiler öğretmenleri toplumsal cinsiyet algılarında anlamlı bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Geleneksel ve modern aile yapısına sahip öğretmen algılarının incelendiği bu çalışmada 35 katılımcı modern ebeveyn yapısına, 109 katılımcı öğretmen de geleneksel ebeveyn yapısına sahiptir. Ve sonuçta modern ebeveyn yapısına sahip olan öğretmenlerin, geleneksel ebeveyn yapısına sahip olan öğretmenlere oranla daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla modern ailelerde yetişmiş olan sosyal bilgiler öğretmenlerinin, diğerlerine göre daha eşitlikçi olduğu yorumu yapılabilmektedir. İlgili literatür incelemesinde bu konuyla doğrudan alakalı olmamakla birlikte, benzer bulguya rastlanmıştır. Yağan Güder (2014) okul öncesi dönemdeki çocukların toplumsal cinsiyet algılarını incelediği çalışmasında hem annesi hem de babası ev işlerinde sorumluluk alan çocukların; babası sorumluluk almayan çocuklara göre ev içi sorumluluklar konusunda daha az kalıp yargısal oldukları sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla hem anne hem de babanın sorumluluk aldığı ailelerde eşitlikçi bir görev anlayışın benimsendiği düşünülmüştür. Bu aileler için modern yapıya sahip; sadece annenin görev aldığı, babanın ev içi sorumluluklara dahil olmadığı ailelerde ise geleneksel aile yapısı izleri olduğu yorumu yapılabilir. Bu şekliyle Yağan Güder'in bu çalışmayla benzer bir sonuca ulaştığı görülmüştür.

Aile büyüklüğünün, sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla ilgili literatür incelendiğinde, bu çalışmaya benzer ve farklı sonuçlar olduğu görülmüştür. Akkoç (2018), yapılan çalışmaya benzer sonuca ulaşarak, aile tipinin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olmadığını belirtmiş ve çekirdek aileye mensup öğrenci algılarının; geniş aileye sahip öğrenci algılarından daha olumlu olduğu yorumunda bulunmuştur. Dokudan Dinç (2018), toplumsal cinsiyet algısını benzer şekilde, anne-baba hayatta ve birlikte, hayatta ve boşanmış, hayatta değil seçenekleri ile sınımlamıştır. Sonucunda anne-babanın birlikte olma durumlarına göre katılımcıların toplumsal cinsiyet algısı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmadığını söylemiştir. Son olarak Onurluer (2019) sınıf öğretmenleri üzerine çalıştığı araştırmasında, bu çalışmaya uyuşmayan bulgulara ulaşmıştır. TCAÖ puan ortalamaları ile aile tipi arasında anlamlı fark olduğunu saptamıştır. Bu farkı, çekirdek aileye sahip öğretmen adaylarının, geniş aileye sahip olanlara oranla daha olumlu toplumsal cinsiyet algılarına sahip oldukları yönünde yorumlamıştır.

Çalışmada son olarak sosyal bilgiler öğretmenlerinin aile yönetim biçimlerinin, toplumsal cinsiyet algılarına etkisi sınımlanmıştır. Sonuçta sosyal bilgiler öğretmenlerinin sahip olduğu aile yönetim biçimi ile toplumsal cinsiyet algıları arasında anlamlı bir fark görülmüştür. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu saptamak amacıyla yapılan ikili karşılaştırmada eşitlikçi ailelerde yetişen öğretmenlerin toplumsal cinsiyete ilişkin algıları, ataerkil ailelerde yetişenlerden anlamlı ölçüde daha olumlu bulunmuştur. Konuyla ilgili literatür taramasında, aile yönetim biçimi değişkeninin toplumsal cinsiyet algısına etkisi bulgusuna ulaşılamamıştır. Ancak bu çalışma sonucuna benzer bir yorum olarak Yağan Güder (2014) araştırmasında baba denetiminin olmadığı çocukların oyuncak tercihlerinde daha az kalıp yargısal tercihlerde

buldukları sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla baba denetiminin bulunmadığı öğrenciler daha az cinsiyetçi tutuma sahip denilebilir.

Rol model olma ve öğretici kimlikleri ile her alanda büyük etki sahibi olan öğretmenlerin tutumları, kişinin toplumsal cinsiyet algısının olumlu düzeyde seyredilmesi için de çokça önemli olmaktadır. Bu noktada öğrencilere aktaracakları her türlü bilgi, tutum ve davranışa öncelikle öğretmenlerin kendilerinin sahip olması gerekmektedir. Her branştan öğretmen algılarının önemli olmasıyla birlikte en çok rol; adalet, eşitlik, empati, saygı, sevgi vb. değer ve kazanımları temel edinen sosyal bilgiler dersi ve öğretmenlerine düşmektedir. Dolayısıyla bu çerçevede gerçekleştirilen araştırmada; sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algıları genel manada olumlu düzeyde olmakla birlikte, kadın öğretmenlerin algıları, erkek öğretmenlere oranla; 4000-6000 aylık gelire sahip öğretmenlerin, 6000 TL ve üzeri gelire sahip öğretmenlere oranla; modern aile yapısına sahip öğretmenlerin, geleneksel aile yapısına sahip olan öğretmenlere oranla; yetiştiği aile yönetim biçiminde eşitlikçi anlayışı benimsemiş öğretmenlerin; ataerkil aile yönetim biçiminde yetişmiş öğretmenlere oranla daha olumlu olduğu sonuçları saptanmıştır. Toplumsal cinsiyet algısını etkileyen unsurlar tablosunun oluşmasında araştırma sonucundan ulaşılan sosyo-demografik etkenlerin yanında birde dış faktörler olarak sayabileceğimiz, herkesin benliğine ve kişiliğine işleyen unsurların olduğu unutulmamalıdır. Eğitim kurumunun yanında medya ve siyaset kurumları bu unsurlara örnek olarak verilebilir (Alptekin, 2014).

KAYNAKÇA

- Akkoç, E. (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi*. Sanko Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep.
- Alptekin, D. (2014). Çelişik Duygularda Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı Sorgusu: Üniversite Gençliğinin Cinsiyet Algısına Dair Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 203-211.
- Altınova, H. H. ve Duyan, V. (2013). Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeğinin Geçerlik Güvenirlik Çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(2), 9-22.
- Başaran, M. (2019). *Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Eğitimi*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*. (Çev. K. Ay). KADAV Yayınları.
- Butler, B. (2014). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. (Çev. B. Ertür). (4. Baskı). İstanbul: Metis.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*. (16. Baskı). Ankara: Pegem akademi.
- Çelik Bekleviç, A. (2013). *Bir Üniversite Hastanesi Araştırma Görevlilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği ve Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Rollerini Algısının Değerlendirilmesi*. Bülent Ecevit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak.
- Çelik Demirtaş, S. (2019). *Ergenlerde Toplumsal Cinsiyet Algısı*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Çengelci, T. (2013). Sosyal Bilgiler Dersinde Yararlanılan Toplumsal ve Kültürel Kaynakların Belirlenmesi. [Electronic Version]. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(43), 219-236.
- Delaney, C. (2014). *Tohum ve Toprak* (Çev. S. Somuncuoğlu, A. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, E. (2010). *Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Cinsiyet Ayrımcılığı*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Direk, Z. (2012). Queer Kuram ve Cinsiyet Farklılığı. Çakırlar, C. Ve Delice, S. (Ed.), *Cinsellik Muamması: Türkiye’de Queer Kültür ve Muhalefet* (2. Bölüm). İstanbul: Metis.
- Dokudan Dinç, E., Y. (2018). *İstanbul’da Bir İlçede Toplumsal Cinsiyet Algısının Araştırılması*. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul.
- Ertan, C. (2016). Cinsellik ve Cinsel İfade. Adak, N. (Ed.), *Sosyal Problemler Sosyolojisi: Dünyadan ve Türkiye’den Örnekler*. Ankara: Siyasal.
- Esen, E. Soylu, Y., Siyez, D. M., ve Demirgürz, G. (2017). Üniversite öğrencilerinde toplumsal cinsiyet algısının toplumsal cinsiyet rolü ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 46-63.

- Kancı, T. (2015). Türkiye’de Eğitim, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktaları. Coşar, S. ve Özman, A. (Ed.), *Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet: Edebiyat, Medya, Siyaset* (ss. 77-109). İstanbul: İletişim.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel.
- Onurluer, E. (2019). *Sınıf Öğretmeni Adaylarının Toplumsal Cinsiyet Algılarının İncelenmesi*. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.
- Öngen, B. ve Aytaç, S. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ve Yaşam Değerleri İlişkisi. *Sosyoloji Konferansları*, (48). 1-18.
- Özdemir Yılmaz, E. (2019). *Sosyal Bilgiler Dersi ile Bütünleştirilmiş Toplumsal Cinsiyet Temelli Etkinliklerin Toplumsal Cinsiyete Dayalı Meslek Seçimine Yönelik Tutumlara Etkisi*. Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.
- Seçgin, F. (2012). *Sosyal Bilgiler Dersinde Toplumsal Cinsiyet Etkinliklerinin Öğrencilerin Algı ve Tutumlarına Etkisi*. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Doktora Tezi). Ankara.
- Seçgin, F. ve Kurnaz, Ş. (2015). Sosyal Bilgiler Dersinde Toplumsal Cinsiyet Etkinliklerinin Öğrencilerin Algı ve Tutumlarına Etkisi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (5), 24-38.
- Seçgin, F. ve Tural, A. (2011). Sınıf Öğretmenliği Bölümü Öğretmen Adaylarının Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları. *e-Journal of New World Sciences Academy Education Sciences*, 6(4), 2446-2458.
- Şahin, Ö. (2019). *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyete Bağlı Eşitsizliği Önlemeye Yönelik Uygulanan Sosyal Politikalar*. Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Yalova.
- Türk Dil Kurumu (1998), *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Timurturk, M. (2016). Cinsiyet Eşitsizliği Sorunu. Adak, N. (Ed.), *Sosyal Problemler Sosyolojisi: Dünyadan ve Türkiye’den Örnekler*. Ankara: Siyasal.
- Uygun, K. (2018). Sosyal Bilgiler Programı ve Yapılandırmacılık. Çalışkan, H; Kılcan, B. (Ed.) *Sosyal Bilgiler Öğretimi* (s.53-86) İstanbul: Lisans Yayıncılık
- Uygun, K. (2019). Sosyal bilgiler ve psikoloji-sosyal psikoloji. Demircioğlu, İ. H., Kaymakçı, S., Demircioğlu, E. (Ed.) *Türkiye’de Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları El Kitabı* (613-634). Ankara: Pegem Akademi.
- Ünal, A. Z. (2016). *Toplumda Tabakalaşma ve Hareketlilik [Olgular, Kavramlar, Kuramlar]* (3. Baskı). Ankara: Birleşik.
- Vatandaş, D. (2011). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 35, 29-56.
- Yağan Güder, S. (2014). *Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Toplumsal Cinsiyet Algılarının İncelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara.
- Yogev, P. (2006). *Ergenlerde Toplumsal Cinsiyetin Kazanılması Aile, Okul ve Arkadaş Etkisi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

AN EVALUATION ON SOCIAL MEDIA CONTENT STRATEGIES OF EXPERT OPINION LEADERS WORKING IN THE HEALTHCARE FIELD DURING THE COVID - 19 PANDEMIC PROCESS

Burçin Yersel* Başak Kalkan** Arzu Çelen Özer***

Abstract

During the process of the Covid-19 pandemic that broke out in Wuhan city, China and affected the whole world, social media platforms has drawn attention as important digital communication channels regarding individuals' access to information. This study, which aimed to determine the functions of the message content posted by healthcare professional opinion leaders on social media platforms within this process, was based on the content of user message, collected from Instagram application (API) between the dates of March 11, 2020 and May 1, 2020. In the study in which a qualitative categorization was made regarding the postings, the data consisted of the coding of quantitative data regarding photographs, videos, graphics, information, number of followers, number of likes and comments, and analysis that included the image of the shared object. The results of the present study revealed a meaningful and strong relationship between the function of the message and the type of sharing. It was observed that animate content postings were more preferred considering messages with an incentive function. However, it was found that constant sharing/post type was preferred for messages which had informing, giving scientific information, providing education, awareness-raising and social support functions. It was also found in the study that animated contents were used in behavioral change aimed messages, but constant content sharing/post was preferred in terms of creating information and attitude. Furthermore, it was unearthed that explicit information sharing/posting was preferred in the functions of informing, scientific information and education, and that users were reached with implicit information in the social support function. When the content and functions of the messages were compared with the average rate of like, it was observed that the message structuring format and quality preferred by opinion leaders including social support, encouragement / guidance, awareness-raising and informing functions were based on context-specific message content production.

Keywords: Social Media, Covid-19, Message Content, Visual Content, Digital Communication, Opinion Leaders

* Doç.Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, İki Eylül Kampüsü Kurumsal İletişim Birimi, bispir@eskisehir.edu.tr

**Dr.Öğr.Üyesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, İki Eylül Kampüsü Kurumsal İletişim Birimi,
basakkalkan@eskisehir.edu.tr

***Öğr.Gör.Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Porsuk Meslek Yüksekokulu, acozer@eskisehir.edu.tr

INTRODUCTION

Pandemics are defined as epidemic diseases with a wide range of effects worldwide, that leave significant marks on the future of societies with their psychological, sociological and economic effects as well as their physiological effects. Covid-19 Pandemic, which broke out in Wuhan city, China and keep spreading across the world with its negative effects, has also affected Turkey significantly. In this process, it is observed that, the “infodemics” which accompanied the pandemic and caused the rapid spread of fake information and the emergence of undesirable attitudes towards individuals’ behavior, has also spread faster than the virus. With the widespread use of digital technologies and the internet, communication methods have also changed, and these methods have become the subject of academic research remarkably. In the last quarter of the 20th century, Web 2.0 infrastructure, which enables two-way communication, has become the intersection of digital transformation by making it easier to produce, share and copy information. In the field of communication digitalized with Web 2.0, it is seen that interpersonal digital communication has become easier and more widespread (Moriarty et al., 2012: 417). The contents generated in digital media have their own audiences organized around keywords. It is possible to access the profile of the resource and read its previous posts. While the resource is producing its messages, it may occur a case where user shares content on other pages, which is called "User-Driven Content". With the Web 3.0, the user can perform digital communication with various types of shares without creating his/her own content. This situation is related to the willingness of the user to share the created content (Lietsala and Sirkkunen, 2008: 19-20). Whether the user shares the created content or produces his/her own content while generating the content, there is no difference in terms of access. Moreover, depending on the inside dynamics of the digital media, all of the user members can see the relevant content, interact with it, and it is possible to make digital shares to reach billions of individual users. It is noteworthy that especially the numbers of access to multimedia shares have increased exponentially.

During the Covid-19 pandemic, which has been experienced for about a year, media and social media messages are used extensively by opinion leaders to ensure effective communication, inform the society, raising the awareness of the society, understand and implement the necessary measures socially, develop desired behavior patterns and attitudes and prevent infodemic. Apart from the opinion leaders, individuals in the society frequently use social media to communicate with each other and share information, thoughts and feelings in such times that put public health under risk. Research shows that individuals in the society use social media and provide emotional support through this medium in a unique way during crises (Kırık et al., 2020: 48). Crisis communication experts have identified a wide range of emotions that institutions can use for responding crisis depending on the crisis situation such as: wakefulness, anger, contempt / disgust, confusion, fear / anxiety, relief, sadness, shame, and sympathy / compassion (Kırık et al., 2020: 48). People use different communication tools to obtain information and they are directed through these tools in order to receive accurate answers of their questions such as “What happened, what will happen, what awaits them, where the epidemic has spread, etc. (Kırık et al., 2020: 53). Internet and social media, which are widely used today and affect many people, are a very important source of health information, and there is a dependent relationship between health education and health promotion (Şener and Samur, 2013: 510).

Today's new consumers tend to utilize more comprehensive and faster areas such as the internet and social media where they can find answers to their needs instantly, instead of traditional mass communication channels such as radio, television, newspapers and similar

(Susar and Narin, 2012: 1). Especially, social media creates social media users who appear to be reliable and important people to the same extent as journalists, and sometimes even more than them, with its ability to create a new influencer layer. In this study, which has been structured in this framework, the message contents and functions of healthcare professionals, who were treated as opinion leaders in the Instagram application, and reached the society through messages during the Covid-19 pandemic period, were examined.

LITERATURE

Converting Message Contents of Digital Communication

Communication can be defined as the interaction process involving the source initiating message by structuring and encoding it. It also includes the recipient's interpretation of the message by encoding and giving feedback when necessary. One of the most important elements for interaction in communication is the message content and the way the message is coded. In addition, for people it is very important to generate the message content and to determine the appropriate communication tool for message in order to communicate in social life effectively, to share their feelings, thoughts, concerns and fears, and to provide information flow. Communication and message serve as a powerful means of persuasion in order to ensure social unity and acceptance in extraordinary situations such as war, epidemic, natural disaster (flood, earthquake, etc.) that concern the society in general (Kırık et al., 2020: 47). Moreover, individuals and society give intellectual, emotional and physical reactions, adopt desired thought and behavior patterns, ensure social acceptance by keeping communication through messages. All media content is created according to the attitude and behavior expectation which is desired to be applied by receiver. In the development process of the structure, attention is not only in the message itself; it also draws attention to the source behind the message and its purpose (Arslan, 2015: 4). Based on the structure of the information in the message content, there are types of content such as written, visual, audio, video or some of them together, or Power Points and live broadcasts, where we can add sound, text, video, graphics, photos (Tekbıyık, 2017: 26-28). Content types according to the source of the information are as follows; corporate content, community building content, user-sourced content and content based on the source of information (Tekbıyık, 2017: 30-31). Mass communication tools, which have come to our lives with technological developments and social media gained by Web 2.0, are considered as an important power because of their ability to inform, influence, direct and develop an attitude on communities through messages. Social media offers an atmosphere which is open to feedback, participation and information sharing, allows two-way communication, gives information and accessibility, and interactive communication that allows everyone to create written or visual messages (Mayfield, 2008: 6). With social networks, the recognition of opinion leaders in the society increases and it becomes easier for them to convey their knowledge to large masses by further developing their ties with the society.

Message contents in social networks are not only structured by experts as in traditional media. Everyone involved in social media platforms can ensure the generating of a message, determining the content and influence elements in line with their subjective purposes. Users can share the content they create within their own groups, delete, hide, and associate them with different content and each user makes it in direction of the personal possibilities (Altunay, 2015: 421). As parallel to the world, in Turkey, social content platforms are used for sharing news, producing information and content, disseminating and consuming information. And on the basis of this case, the social media provides users of these platforms with the opportunity to generate content. In addition, subjects such as creating profiles, commenting on news, communicating with authors and integration with social media, sharing information are among the features that increase the use of social content platforms (Göker and Keskin, 2015: 872-873). In research

studies on social networking websites such as Instagram and Facebook; it has been observed that sharing information and news on social media strengthens the interaction, and users prefer this two-way interaction in order to be participated in the posts, share the news with others and create a discussion platform (Oeldorf-Hirsch, 2011: 3-4). Research has also revealed that publicly shared news and information content on social media platforms such as Facebook, a higher interaction-enhancing effect are obtained when they are shared in general instead of private sharing (Turcotte et al., 2015: 524). Social media, as a medium of generating and sharing messages, social interaction and persuasion, paved the way for transformation in the field of health. Studies conducted in different countries showed that health behaviors can be changed positively, and important advantages can be obtained as regard to health education and disease prevention, mostly with the use of social media tools (Mendi, 2015: 286). It has become obligatory for not only patients in the position to reach information, but also healthcare professionals to use social media and interact with the society through messages to convey information, create awareness, and create awareness and attitude change in the field of health. Due to the fact that anxiety in society with information pollution such as infodemic during pandemic periods like Covid-19 threatens public health and causes fear, more prominence should be given to creating, developing and publishing message content for accurate information and communication. In times such as pandemic that affect society negatively, it becomes important for opinion leaders to interact with the society, to convey messages to the society through social media, the structure, function and message contents, especially in order to prevent infodemic in health communication. The message content and the purpose of the message creator can be decisive in how the message is perceived. Kaplowitz and Fink (1997: 75) emphasized that when generating a message as a communication product, attention should be paid to choosing the appropriate word, having frequent repetitions of the message and containing results, presenting positive and negative thoughts in both directions and being objective, and taking into consideration of probability that message can evoke negative emotions such as fear (Cited by: Kumbasar, 2012: 103). When social media users are considered, particularly the youth majority, have some features such as being extremely diffident, open to change, sensitive to speed and visuality. For the realization of interactive communication, it is necessary to create media contents by using all the possibilities of multimedia features including text, image, sound and video. To achieve this, especially information and news-oriented content that is planned to be prepared and shared in the social media environment should be supported with visual elements and videos. In addition, these contents should be based on interaction, be personalized, updated quickly, and designed to be in accordance with the characteristics of the platform. (Bulunmaz, 2015: 325-326). The diversity of content production in social media is one of the main factors that increases the effect of the message, which has an important role in communication in the technology age, including health communication. When conducted overall studies are considered, the main usage and satisfaction factors of social media users may be listed as; socialization, entertainment, status creation and information seeking (Gaallion, 2014: 3). With instant communication, personalization and icons provided by social media, these needs are easily met. Especially, Instagram successfully fulfills these needs due to its freedom of expression. Users' personal profiles become virtual representatives of individuals, expressing their interests, personalities and values (Ginsberg, 2015: 79).

In the digital world, the increase in information density and limited time lead users to visual content instead of long texts. Moreover, with the widespread use of fast and simple infographics and creative visuals, it has become a necessity for content providers and bloggers to have competencies such as graphic design and photoshop (<https://www.dijitalajanslar.com/2014-yilinda-gorsel-icerik-yukselise-gececek/>).

1993 Media Literacy National Leadership Conference also supports new media encodings in the digital world. In media analysis, attention is drawn to the unique “language” of the media and its characteristics symbolized by various forms, genres and communication symbol systems, based on models developed by British, Australian and Canadian educators. These characteristics that make up the media designs play an important role in people's understanding of social reality (Aufderheide, 1993:2).

Studies conducted during times when people's curiosity and desire to receive news increase, especially such as the Covid-19 pandemic, show that there is an increase in especially desire to follow the news on the basis of participants' desire to use social media. Although it is emphasized that constantly being exposed to news about issues affect society negatively, such as pandemics and increases the stress level of society, the social media is a strong factor in obtaining accurate information about the epidemic to prevent more negative situations that may occur with infodemic. Social media is used by opinion leaders to provide awareness with correct information sharing, to prevent the spread of the epidemic by increasing protective behaviors and to eliminate the negative sides due to information pollution caused by infodemic, to interact with the society through messages, and to forming messages in a way that play significant roles.

3. Method

3.1. Purpose of the study

Social media profiles are digital network platforms where account holders share depending on the extent of their communication purpose. In this context, the research aims to reveal the content of the messages shared by healthcare professionals in the Instagram application during the Covid-19 process. In frame of this main purpose, the following questions are posed:

- What are the general features of the opinion leaders' Instagram pages?
- What are the functions of opinion leaders' messages?
- What is the relationship between opinion leaders' message functions and message contents?

3.2. Method of the study

In this study, a content analysis technique that is one of the quantitative research methods has been used to investigate the data obtained according to the purpose of the study due to its objective characteristics that are not altered according to the personal attitudes and tendencies of the researcher. Berelson (1952) defines content analysis as a research technique used for objective, systematic and quantitative explanation of the prominent content of communication. Krippendorff (1980) defines content analysis derived from communication sciences as a systematic evaluation of communication material and states that it is a study technique used to make repeatable and valid references from data to their contexts (Mayring, 2005: 267). In this context, content analysis is defined as "classification, summarization of verbal, written and visual data to illuminate the study problem, categorization of certain variables or concepts in the data into categories in order to measure and make sense of them (Arik, 1992: 119). Babbie (2004: 314) defined content analysis as a study for the communication process with a general definition by addressing mass media. Baxter and Babbie (2003: 349) positioned content analysis as “one of the ways to transform qualitative data into quantitative data”.

Based on user content collected using the Instagram application (API), this study aims to make a qualitative categorization of posts. The data comprises encoding quantitative data

related to photos, videos, graphics, information, number of followers, number of likes, and number of comments, and analyzing visual share objects.

3.3. Universe and Sampling

The universe of the study consists of the Instagram accounts of the people whose opinions and information regarding the process mentioned in the main newsletters with ratings above 3% in all people in March 2020 period in the television channel prime time zone in Covid-19 pandemic process. In this direction, a two-step process has been followed to define the universe of the study and select the sample. As there are no ranking statistics on the number of followers of the Instagram pages providing information about "Covid-19" and "health", which are the sharing themes for the Instagram pages to be handled as the analysis unit, the selection of the sample to be investigated for the purpose of the research has been conducted in accordance with their accessibility and thematic posting contents by identifying the persons mentioned and involved in the media related to the process. In this context, the names of the Health Minister, the members of the Science Board, the Health Professionals included in the television programs and mentioned have been identified and their Instagram accounts have been accessed. The first process to define the universe is started by determining the names related to the theme in the prime-time news of 6 television channels with a rating of more than 3% in the prime time zone according to the March 2020 rating data of TV Monitoring Research Inc. (www.tiak.com.tr). All of the main newsletters of the designated channels were watched in March and the names of the individuals who had individual or institutional representation in the Covid-19 pandemic process and who were involved in the television channel related to the theme of "Health of the Covid-19 pandemic process" were identified. In this process, 44 names with different visibility frequencies were identified and Instagram calculations were found to constitute the sample of the study. Among the 44 specified names, 25 people's Instagram accounts were accessed and 10 accounts were identified with purposeful sampling method as the analysis units were posted related to the process within 16 open accounts. In the individual and corporate representation accounts handled within the scope of purposeful sampling, the number of followers and their shares were selected by considering whether they had posted something in the context of the Covid-19 process.

Purpose sampling method is the method by which the researcher chooses the elements that he/she decides to be appropriate for the study from the universe according to his/her subjective decisions and judgments, past experiences and records (Altındış and Ergin, 2018: 98). Since the number of followers of the corporate representation pages of opinion leaders consisting of scientists on health in Turkey was higher than the number of followers of the Instagram account of the institution they represent, corporate representation accounts were selected.

3.4. Data Collection

The coding form developed for the purpose of the study was used by considering the coding process that formed the basis of the content analysis for the data collection process. The developed coding form was grouped by placing it in a certain conceptual framework and the coding was carried out in this direction. Encoding in the content analysis includes conceptualization and operationalization processes. Conceptualization is "explaining what is meant by the concepts used in the study" (Baxter and Babbie, 2003: 347). In other words, it is to draw the boundaries of concepts and define the indicators that will measure those concepts and indicate their existence or absence.

The analysis unit of the study consisted of the shares published on the Instagram pages within the sample starting from the date of the announcement of Covid-19 Pandemic in Turkey

on 11 March 2020 until 1 May 2020. A total of 462 Instagram posting data collection tools were structured in 2 basic categories as page generic coding unit and posting-based coding unit. In the encoding unit containing the basic definitions for the Instagram account, account name, user name, the total number of shares, number of followers, number of pandemic process shares, comparable measurement level encodings for the number of pre-pandemic shares in this category, 6 data related to the 10 accounts within the scope of the sample were collected. In the share-based coding unit, the visual nature of the sharing content, linguistic features related to posting, and follower interactions were handled with subcategories. In this context, encoding units containing subcategories of visual structure (fixed-motion), presentation forms of the image, verbal message content, function of verbal and visual message, type of sharing, quality of sharing, message form used within the scope of visual quality were created on a nominal scale. Only the follower interactions category was prepared at the equivalent measurement level in the encoding form, and the viewing numbers for the published share, follower likes, comments and mobile content were encoded as numerical values. The share coding form consisted of a total of 18 subcategories in line with this general structure.

Two encoders were used to encode the data. In the content analysis, it is stated that the definitions made in coding are sharper with the use of the same data set by two researchers (Miles and Huberman, 1994). In order to enhance the reliability between the encoders, the encoders were trained on the categories, contents and meanings on the nominal scale in the form. After the training, coders were asked to code the 10 posts determined from the Instagram accounts of the people who were not included in the sampling but determined for the purpose of the study. In the intercoder reliability study, the intercoder reliability rate was found to be 78% in the encoding made for the analysis units not included in the sample. According to Miles and Hubermann (1994), this technique is based on whether researchers utilize similar codes in the same data set. In this context, they stated that definitions should be expanded and corrected in order to increase reliability in case of coding differences. In calculating the inter-coder reliability, the reliability rate= agreed code/non-compromised code formula was taken into consideration. In line with this basic formula, it is preferred that the ratio is close to 80% (Miles and Hubermann, 1994: 265). In line with these definitions, the articles that the coders could not agree on in the coding form in which the pilot study was conducted were described by the arbitrators and the corrections deemed necessary in the form have been made. In order to increase the rate, the intercoder reliability rate was increased to 89% as a result of the definitions expanded and corrected by the researchers.

In addition, the Krippendorff's Alpha value, which was used to test the data in the categories of data collection tool prepared at a nominal scale, was calculated for intercoder reliability. Krippendorff (2009: 203) states that the KALPHA value between $0.800 > \alpha \geq 0.667$ is acceptable. The reliability test for the 2 encoders of the study was $\alpha=0.76$. Mayring (2005: 268) states that Krippendorff coefficient is 0.70 in the inter-coder reliability is sufficient. In this regard, it can be purported that the study is conducted within acceptable limits and is reliable.

The data obtained from the shares of 10 Instagram accounts examined between March 11 and May 1, 2020, which constituted the limitation of the study, were processed in the data analysis program. Frequency and percentage distributions were given for descriptive analyses. Chi-square analysis was performed for the relationships between variables and a one-way variance (ANOVA) test was conducted to define the differences between variables.

3.5. Findings and Interpretation

There were a total of 462 analysis units, including Covid-19 pandemic process in 10 Instagram accounts so investigated. 68% of 462 shares consisted of fixed content (photo, cartoon, text, information graph, design element, etc.) while 32% consisted of mobile (video,

videography, animation, photocopy). Other basic descriptive values for accounts and shares are provided in Table 1.

Table 1. Share Rates of Instagram Accounts

Total Share	Sharing between 11 March-1 May		Sharing with Pandemic Content		
	Frequency	% (Percent)	Frequency	% (Percent)	
				Total%	Process%
5866	614	10.4	462	10.9	75.2

According to the findings in Table 1, the total number of shares of account holders at all times (until 2 May 2020) was 5866. Given that 11% of these shares were made as of 11 March 2020 and that 80% of account holders had active accounts before the pandemic, it was observed that they preferred a more active use in the pandemic process. 75% of the shares on the investigated date range were directly related to Covid-19. Therefore, it was observed that the account holders in the sample preferred to share more about the process.

Table 2 Engagement rates of Instagram Accounts

Account Name	Like	Comment	Number of Shares	Number of Followers	ER(%)
atesateskara_	1,208	755	24	2,530	3.2
akinkaya4677	1,030	58	6	614	29.5
prof.dr.berrinpehlivan	3,149	144	18	2,898	6.3
ercument_ovalı	386,419	9,424	36	151,000	7.3
fcsenel	1,711	210	5	2,400	16.0
dr.fahrettinkoca	78,590,929	1,416,774	224	8,200,000	4.4
kayihanpala	2,289	79	10	2,358	10.0
ceyhan1212	109,614	5,453	78	40,100	3.7
üstüindökmen_resmi	130,981	1,623	17	631,000	1.2
yankiyazgancom	37,702	243	44	94,000	0.9

Engagement rates of the Instagram calculations investigated are provided in Table 2. If the ER value of a page or share was above 2%, it was considered successful (www.hootsuite.com).. Accordingly, according to Table 2, the ER value of 2 calculations was among the findings obtained to be low. When account ownership was investigated, it was observed that 2 accounts with low ER value shared on psychology. From this point of view, it can be said that the followers focus primarily on the primary physiological effects of the disease and do not focus on secondary effects based on psychology. As for the findings regarding the function of the messages in the sharing, it was observed that the sharing of messages with a reporting function (49.6%) was the most preferred one. This was followed by the posts with the function of scientific information (14.9%), raising awareness (14.5%), encouraging/orienting (12.8%), social support (4.5%) and training (3.7%) respectively.

The findings obtained as a result of the study revealed that the message format of the shares was 68.6% “rational oriented messages”, while 31.4% of them were "emotionally oriented messages". While defining the message contents that tried to motivate the target audience through the rational information generated by using data such as rationally oriented messages, statistics and research results, message contents that contain expressions of anxiety, sadness, scary excitement, hopeful gratitude were defined in emotionally oriented messages. The analysis of the quality of emotionally oriented messages revealed that 66% of promising/gratifying content was shared and 34.2% of worrying/ sad/frightening content was shared. Considering the function of the messages given in the posts, it was observed that the reporting function related to the Covid-19 process was used more intensively at a rate of 49.6%. It was observed that the sharing of entertainment and experiences was the least preferred

function in the shares related to the process. ANOVA test results to observe whether the average likes and comments differ according to the function of the message to observe the relationship between the function of the message and the like comment are provided in Table 3.

Table 3 Relationship between the function of message and interaction

Interaction	Function	N	average	ss	sd	F	p
LIKE	Reporting	229	181783.6	257880.3	5	6.803	0.000*
	Scientific Information	69	47341.8	101872.9			
	Training	17	76582.5	169759.0			
	Raising Awareness	67	181965.4	251665.7			
	Social Support	21	336975.4	497844.9			
	Encouraging/Orienting	59	244185.9	232886.2			
	Total	462	172883.2	258253.6			
COMMENT	Reporting	212	3645.6	6251.0	5	3.319	0.006
	Scientific Information	63	1365.3	3757.2			
	Training	17	830.6	1594.0			
	Raising Awareness	60	1949.0	2771.8			
	Social Support	18	6455.4	8918.3			
	Encouraging/Orienting	57	6175.8	17641.3			
	Total	427	3414.9	8323.5			

*p<0,05

Due to the low number of observations, the function of entertainment and sharing experiences was not included in the comment relationship analysis. According to the ANOVA test results given in Table 3, only the function of message categories differed in liking. LSD was performed from Post Hoc tests to see which groups the difference was between. Accordingly, a significant difference was found between informing and scientific information and social support, between scientific information and raising awareness, social support, encouraging/orienting, between education and social support, encouraging/orienting; and between social support and raising awareness. Giving the averages in this direction, it can be stated that messages with social support function receive more likes and that messages aimed at encouraging/orienting the public follow this, and then messages with the function of informing the public are followed. In order to see the relationship between the function of the message and the type of sharing, Pearson chi-square analysis was performed by subtracting the entertainment and sharing experiences due to the low number of observations. The results of the analysis are provided in Table 4.

Table 4 Relationship between function of message and type of share

Function of Message		Fixed	Mobile	Total
Reporting	Number	177	52	229
	% Within function of message	77.3%	22.7%	100.0%
	% of Type of Share	56.4%	35.1%	49.6%
Scientific Information	Number	42	27	69
	% Within function of message	60.9%	39.1%	100.0%
	% of Type of Share	13.4%	18.2%	14.9%
Training	Number	12	5	17
	% Within function of message	70.6%	29.4%	100.0%
	% of Type of Share	3.8%	3.4%	3.7%
Raising Awareness	Number	46	21	67
	% Within function of message	68.7%	31.3%	100.0%
	% of Type of Share	14.6%	14.2%	14.5%
Social Support	Number	14	7	21
	% Within function of message	66.7%	33.3%	100.0%

	% of Type of Share	4.5%	4.7%	4.5%
Encouraging/Orienting	Number	23	36	59
	% Within function of message	39.0%	61.0%	100.0%
	% of Type of Share	7.3%	24.3%	12.8%
Total	Number	314	148	462
	% Within function of message	68.0%	32.0%	100.0%
	% of Type of Share	100.0%	100.0%	100.0%

Based on the findings in Table 4, there is a strong relationship between the function of the shared message and the type of posting ($\chi^2=35,539$ $sd=5$ $p<0,05$, Cramer's $V=0,27$). It was found that mobile content posting was preferred in messages with the function of encouraging/orienting, and fixed posting type was preferred in messages with the function of informing, scientific information, training, raising awareness and social support. The findings regarding the content of the sharing in Instagram calculations were that 81 of the 462 shares (17.5%) had implicit information and 381 shares were explicit information. Pearson chi-square analysis was performed to see the relationship between the quality of sharing and the function of the message. The results of the analysis are provided in Table 5.

Table 5. Relationship between function of message and content of message

Function of Message		Explicit Information	Implied Information	Total
Reporting	Number	192	35	227
	% Within function of message	84.6%	15.4%	100.0%
	% of Content of Share	50.5%	43.8%	49.3%
	% of Total	41.7%	7.6%	49.3%
Scientific Information	Number	65	4	69
	% Within function of message	94.2%	5.8%	100.0%
	% of Content of Share	17.1%	5.0%	15.0%
	% of Total	14.1%	0.9%	15.0%
Training	Number	16	1	17
	% Within function of message	94.1%	5.9%	100.0%
	% of Content of Share	4.2%	1.3%	3.7%
	% of Total	3.5%	0.2%	3.7%
Raising Awareness	Number	45	22	67
	% Within function of message	67.2%	32.8%	100.0%
	% of Content of Share	11.8%	27.5%	14.6%
	% of Total	9.8%	4.8%	14.6%
Social Support	Number	10	11	21
	% Within function of message	47.6%	52.4%	100.0%
	% of Content of Share	2.6%	13.8%	4.6%
	% of Total	2.2%	2.4%	4.6%
Encouraging/Orienting	Number	52	7	59
	% Within function of message	88.1%	11.9%	100.0%
	% of Content of Share	13.7%	8.8%	12.8%
	% of Total	11.3%	1.5%	12.8%
Total	Number	380	80	460
	% Within function of message	82.6%	17.4%	100.0%
	% of Content of Share	100.0%	100.0%	100.0%
	% of Total	82.6%	17.4%	100.0%

According to the results in Table 5, there is a strong relationship between the function of message and the quality of posting. ($\chi^2=38,912$ $sd=5$ $p<0,05$, Cramer's $V=0,29$). In this direction, it was observed that users were reached with implicit information in social support function, while explicit information posting was preferred in informing, scientific information and educating function. There was a strong relationship between the function of the shared content and the way the content was structured. How the message was presented was seen as an important factor in receiving, absorbing and evaluating the message. It can be stated that the strong relationship between the function of the shared content and the way the content is configured is related to the impact dimension of the communication to be created (information-attraction-behaviour). How the message was presented seemed to be an important factor in terms of receiving, absorbing and evaluating information.

Pearson chi-square analysis was performed to see if there was a relationship between the function of the message and the form of the message. The results of the analysis are provided in Table 6.

Table 6. Relationship between function of message and form of message

Function of Message		Rational Oriented Message	Emotional Oriented Message	Total
Reporting	Number	179	50	229
	% Within function of message	78.2%	21.8%	100.0%
	% Within form of message	56.5%	34.5%	49.6%
	% of Total	38.7%	10.8%	49.6%
Scientific Information	Number	65	4	69
	% Within function of message	94.2%	5.8%	100.0%
	% Within form of message	20.5%	2.8%	14.9%
	% of Total	14.1%	0.9%	14.9%
Training	Number	16	1	17
	% Within function of message	94.1%	5.9%	100.0%
	% Within form of message	5.0%	0.7%	3.7%
	% of Total	3.5%	0.2%	3.7%
Raising Awareness	Number	30	37	67
	% Within function of message	44.8%	55.2%	100.0%
	% Within form of message	9.5%	25.5%	14.5%
	% of Total	6.5%	8.0%	14.5%
Social Support	Number	7	14	21
	% Within function of message	33.3%	66.7%	100.0%
	% Within form of message	2.2%	9.7%	4.5%
	% of Total	1.5%	3.0%	4.5%
Encouraging/Orienting	Number	20	39	59
	% Within function of message	33.9%	16.1%	100.0%
	% Within form of message	6.3%	26.9%	12.8%
	% of Total	4.3%	8.4%	12.8%
Total	Number	317	145	462
	% Within function of message	68.6%	31.4%	100.0%
	% Within form of message	100.0%	100.0%	100.0%
	% of Total	68.6%	31.4%	100.0%

According to the results in Table 6, there is a significant, strong relationship between message function and message form. ($\chi^2=98,653$ $sd=5$ $p<0,05$, Cramer's $V=0,46$) According to the results, rational oriented messages were preferred in messages with the functions of reporting, scientific information and training, and emotional oriented messages were preferred in messages with the function of raising awareness, social support and encouraging/orienting.

While attempting to create an attitude with emotional message structuring in social content, rational oriented messages were among the findings obtained to convey the realities related to situations. The relationship between the function of the message and the quality of emotional messages was not significant due to the low number of observations. However, frequency analysis of the quality of emotional messages revealed that the use of promising/gratifying message configuration was more preferred in the functions of encouraging/orienting (83%) and social support (93%). It was observed that frightening/worrying/sad message configuration was more preferred in the training function (100%). Scientific information (50%), informing(58%) and raising awareness (51%) functions were closely related to negative and positive attractiveness structuring. It can be indicated that less use of fear/anxious and sad message attractiveness is preferred and the user segment is attempted to be reached with more positive emotion attractiveness.

3.6. Conclusions and Recommendations

This study is based on the analysis of the content of the posts made by health expert opinion leaders in the Covid-19 pandemic process to inform users about the process on social media accounts. The content structure and functions of the messages in the social media posts created by opinion leaders in order to provide information, create attitudes or direct behavior changes in order to ensure awareness with correct information sharing, prevent the spread of the epidemic by increasing protective behaviors and eliminate the negative sides due to information pollution caused by infodemia were analyzed and compared with the literature data. The structure of the content of opinion leaders was analyzed and compared with the literature data in social media posts carried out for the purpose of informing, creating attitudes or orienting behaviour change. The obtained results indicated that there were significant and strong relationships between the variables in line with the message function. In this context, 68% of the 462 analytical units investigated were composed of fixed-content configurations and 75% of the shares in the pandemic process were for the pandemic. Analysis results for the distribution of message functions revealed that 49.6% of the shares had the function of notifying. It was observed that opinion leaders preferred the function of informing the users more about the situation, struggle techniques, process management and reports related to the process. Interaction rates of 80% of the Instagram calculations investigated were high. When the interaction rates for the message function were investigated, there was a significant difference in the size of likes. Considering the use of Instagram, the fact that there is a significant difference in liking may be due to the fact that the liking interaction can be easily realized with performance. Social support was one of the findings that messages with the function of raising awareness, encouraging/orienting and informing had more interaction than others. In this respect, it can be stated that the expectations of the public from opinion leaders are content configurations with this basic function. It was observed that the users would like to get information regarding the developments related to the process from opinion leaders, they would like to be aware of the measures to be taken and taken in relation to the process, and they took more account of the message contents that the authorities could see their sensitivities against those affected by the process. When the findings on emotional message attractiveness and message function interaction rates were compared, it was observed that positive message attractiveness was more used in message contents with the function of social support, raising awareness, encouraging/ orienting and informing. In line with these results, it can be stated that users interact more with messages that lead to positive emotion in the specified message functions. While emotionally oriented messages received more interaction from the user, it was observed that the sharing of rationally oriented messages was more preferred. Analysis of the quality of emotionally oriented messages revealed that 66% of promising/gratifying content was shared and 34.2% of worrying/ sad/frightening content was shared. Preference of positive

emotion message attractiveness in such functions was observed as an important factor in content structuring and attitude creation of opinion leaders.

One of the results of the study was the meaningful and strong relationship between the function of the message and the type of posting. It was found that mobile content posting was preferred in messages with the function of encouraging/ orienting, and fixed posting type was preferred in messages with the function of informing, scientific information, training, raising awareness and social support. It was observed that mobile content was used in messages aimed at behaviour change, but constant content posting was preferred in terms of creating knowledge and attitude. Based on this result, it was seen that in the communication effect in the information and attitude dimension, fixed content in the nature of photography, text, information graph is preferred, while the power to appeal to multiple senses with the visual and auditory nature of the moving image was taken into consideration in the content targeted to change in the behaviour dimension.

One of the results of the study was that explicit information posting was preferred in informing, scientific information and educating functions, and users were reached with implicit information in a social support function. It can be postulated that the strong relationship between the function of the shared content and the way the content is configured is related to the dimension of the attitude to be created. How the message was presented was seen as an important factor in receiving, absorbing and evaluating the message. Among the obtained results were opinion leaders' performing explicit information sharing with rational oriented message configuration in informing, scientific information, training and encouraging/orienting functions, while their performing explicit information sharing with emotional oriented message configuration in raising awareness function and implicit information sharing with emotional oriented message configuration in social support function. Compared to likes averages, these results demonstrated that the type and quality of message structuring preferred by opinion leaders in social support, encouraging/orienting, raising awareness and informing functions were structured according to context-specific message content production.

REFERENCES

- Altındış, S., and Ergin, A., (2018). “Araştırma Evreni ve Örneklem” ed. Aslan, Şebnem. Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Konya: Eğitim Publication, 88-98.
- Altunay, A., (2015). “New Media as a Socialization Tool”, *Journal of Selçuk Communication*, 9 (1), 410-428.
- Arık, Alev (1992). *Psikolojide Bilimsel Yöntem*, İstanbul: İstanbul University Press
- Arslan, Şerif, “Medya Nedir?” Retrieved from: http://portal.uzem.omu.edu.tr/dersler/2015-2016/MI4/mip218/mip218_unite1/mip218_unite1.pdf
- Aufderheide, P. (1993). “National Leadership Conference On Media Literacy”. Conference report. Washington, DC: Aspen Institute.
- Babbie, E. (2004). *The Practice of Social Research*, (18th.ed.) Wadsworth/Thompson: Belmont.
- Baxter, L.A., and Babbie, E., (2003). *The Basics of Communication Research*. Wadsworth/Thompson: Belmont.
- Berelson, B., (1952). *Content Analysis in Communication Research*. Free Press
- Bulunmaz, B., (2015). “Yeni İletişim Teknolojileriyle Değişen Medya Yayıncılığı: Yeni Medyada İçerik Üretimi ve Sunumu” ed. Özgür, A.Z. and İşman,A., *İletişim Çalışmaları*. Sakarya University Publications,321-333.
- Gaallion, A.J. (2014). “Applying the Uses and Gratifications Theory to Social Networking Sites: A Review of Related Literature”. Retrieved from: http://www.academia.edu/1077670/Applying_the_Uses_and_Gratifications_Theory_to_Social_Networking_Sites_A_Review_of_Related_Literature
- Ginsberg, K. (2015). “Instabranding: Shaping The Personalities of the Top Food Brands on Instagram”, *The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, (6) 1, 78-91.
- Göker, G. and Keskin, S., (2015). “Sosyal Medya Türevi Olarak Sosyal İçerik Platformları: Betimsel Bir İnceleme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 39 (8), 861-875
- Kırık, Ali Murat et al. (2020), “Communication and Perception Management in Pandemia Periods: The Case of New Coronavirus Disease (COVID-19)”, *The Journal of Academic Social Science*, (8), v. 104, May 2020, 36-57.
- Krippendorff, K., (2009). “Inferring the Readability of Text”, in. *The Content Analysis of Reader*, ed. Klippendorff Klaus and Bock Mary Angela. London: Sage Publication.
- Kumbasar, Banu (2012) “Sağlık İletişiminde Mesaj Tasarlama Kültürel Faktörlerin Rolü”, Ad. Ayla Okay, İstanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Public Relations and Publicity, Doctorate Thesis.
- Retrieved from <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/48982.pdf>
- Kaplowitz, S. A., and Fink, E. L. (1997). “Message Discrepancy and Persuasion.” in. G. A. Barnett & W. D. Richards (Eds), *Progress in Communication Science* (Vol. 12). Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation, 75-105.
- Oeldorf-Hirsch, A. (2011), “Engagement With News Content in Social Networks” Retrieved from: https://etda.libraries.psu.edu/files/final_submissions/425

- Susar A.F. ve Narin B. (2012). “Sosyal Paylaşımın Tecimselleştirilmesi Bağlamında İnternet Reklamcılığı: Ekşi Sözlük Örneği”, İstanbul Arel University Journal of Communication Studies, (3), 1-14.
- Mayfield A. (2009). What is Social Media?, An e-book by Antony Mayfield from iCrossing, Retrieved from:
https://www.icrossing.com/uk/sites/default/files_uk/insight_pdf_files/What%20is%20Social%20Media_iCrossing_ebook.pdf
- Mayring, P. (2005). “A Qualitative Content Analysis”, Companion to Qualitative Research, ed. Flick, Uwe; Von Kardoff Ernst & Steinke Ines. Sage Publication: London.
- Mendi, Başak (2015). “Sağlık İletişiminde Sosyal Medyanın Kullanımı: Dünyadaki ve Türkiye’deki Uygulamalar”, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, 11(44), 275-290.
- Miles, Mathew B. and Huberman A. Michael (1994). Qualitative Data Analysis, (2nd.ed.) London: Sage Publication.
- Moriarty, S. et al, (2012). Advertising & IMC Principles and Practice, Pearson Education Limited, England.
- Tekbıyık, Saliha Gökçe (2017). “The Effect of Visual Use in Digital Content Management on Brand Communication”, (Ed.) Gözde Öymen Kale. ISTANBUL Commerce University Institute of Social Sciences, Department of Communication, Discipline of Media and Communication Systems, MSc Thesis. Retrieved from:
<http://acikerisim.ticaret.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11467/2347/71233.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Turcotte et al., (2015). “News Recommendations from Social Media Opinion Leaders: Effects on Media Trust and Information Seeking”, Journal of Computer-Mediated Communication, (20), 520-535.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

FINANSAL GELİŞME VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

N. Serap VURUR**

Öz

Bu çalışmada finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisini ortaya koyabilmek için yurtiçi kredi hacmi, BİST büyüme oranı, kapasite kullanım büyüme oranı ve ihracat ve ithalat büyüme oranları değişkenleri kullanılarak amprik analiz yapılmıştır. Analiz 2010:1-2019:3 dönemini kapsamaktadır. Amprik analizde değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı ARDL eşbütünleşme yaklaşımı ile ortaya konmuştur. Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişki ve ilişkinin yönünün ortaya konması için ise Toda Yamamoto nedensellik analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları yurt içi kredi hacminin kapasite kullanım oranlarındaki büyümenin nedeni olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda yurtiçi kredi hacminin sanayi üretim endeksindeki büyüme oranı ve Borsa İstanbul endeksindeki büyüme oranıyla çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme , ARDL Eşbütünleşme, Toda Yamamoto Nedensellik

RELATIONSHIP OF FINANCE SECTOR AND REAL SECTOR IN TURKISH ECONOMY

Abstract

In this study, empirical analysis has been made by using the variables of domestic loan volume, BIST growth rate, capacity utilization growth rate and export and import growth rates in order to reveal the relationship between financial development and economic growth. The analysis covers the period 2010:1-2019:3. The presence of the long term relationship between the variables in the empirical analysis is demonstrated by the ARDL cointegration approach. In order to determine the direction of the short-term relationship and relationship between variables, Toda Yamamoto causality analysis was performed. Analysis results show that domestic credit volume is the reason for the growth in capacity utilization rates. At the same time, it is seen that there is a bidirectional causality relationship between the growth rate of the domestic credit volume in the industrial production index and the growth rate in the Borsa Istanbul index.

Key Words: Financial Development, Economic Growth, ARDL Cointegration, Toda Yamamoto Causality

* Bu çalışma 4. Congress of International Applied Social Sciences kongresinde sunulan “Interaction of Finance Sector and Real Sector In Turkish Economy” isimli bildirinin genişletilmiş versiyonudur.

** Dr. Öğr. Üyesi , Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe Finans Yönetimi Bölümü, serapvurur@aku.edu.tr , ORCID: 0000-0003-4339-6474.

1. GİRİŞ

Hem finansal gelişme hem de ekonomik büyüme, modern ekonomilerde geçmişten bugüne önemini koruyan bir konudur. 2008 – 2009 yıllarında yaşanan küresel çaplı finansal kriz sonucu tüm dünyada ekonomik gerileme yaşanmıştır. Yaşanan kriz, sonrasında yeniden reel ekonominin canlanmasını sağlamak tüm ekonomiler için önemli hale gelmiştir. Bu durum finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye tekrar ilginin artmasına neden olmuştur.

Dünyadaki kalkınmış ekonomilere bakıldığında bu ekonomilerin reel sektördeki performansları kalkınmalarını istikrarlı ve sürdürülebilir kılmaktadır. Reel sektörün istikrarlı gelişimi bu ülkelerin finansal krizlere karşı daha dirençli olmasını sağlamaktadır. Reel piyasaların yerine kontrolsüz bir şekilde gelişen finansal piyasalarda ise varlık balonları oluşması gibi ciddi problemler ortaya çıkmaktadır. Reel ekonomi bir ülkenin kalkınmasının temelini oluşturmaktadır. Ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için finansal piyasalarında reel ekonomiyi desteklemesi gereklidir.

Literatürde finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak dönemler arasındaki farklılıklar bu ilişkinin yönünü değiştirebilmektedir. Türkiye kalkınma sürecinde olan bir ülkedir. Finansal sektörün reel sektör üzerindeki etkisinin tespit edilmesi ülke kalkınmasında izlenecek politikalarda yol gösterici olabilecektir. Bu nedenle çalışmada finansal gelişmenin Türkiye gibi kalkınmakta olan bir ülkenin reel sektörü için etkisinin sınanmasını amaçlamaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’de finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ilişkisi ARDL sınır testi yaklaşımı ile nedensellik ilişkisi ise Toda Yamamoto nedensellik analizi ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde konuya ilişkin literature, üçüncü bölümde kullanılan metodolojiye, dördüncü bölümde veri setine değinilerek beşinci bölümde çalışmada kullanılan ampirik analizlerin sonuçları belirtilmiş, altıncı bölümde ise elde edilen analiz bulguları tartışılarak önerilerde bulunulmuştur.

2.Literatür

Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisine yönelik ampirik cephede iki farklı temel görüş bulunmaktadır. İlk görüş, finansal kalkınmanın önemli olduğunu ve ekonomik büyümeye yol açtığını (arz yönlü büyüme) ileri sürmektedir. Bu görüş Beck, Levin ve Loavza(2000), Christopoulos ve Tsionas (2004), King ve Levine (1993) McKinnon (1973), Odedokn, Okereker ve Nwanski (1996), Osuala, (2013), Shaw (1973) tarafından geniş çapta desteklenmiştir. İkinci görüş, ekonomik büyümenin finansal kalkınmayı sağladığını (talep yönlü büyüme) ileri sürmektedir. (Akinlo ve Egbetunde 2010; Odhiambo 2009; Shan ve Morris 2002).

Bu iki temel görüşün dışında yapılan akademik çalışmaların bir kısmı finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğunu ileri sürerken, bir kısmı da finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olmadığını savunmaktadır. Akinlo ve Egbetunde (2010), Luintel ve Khan (1999) yaptığı çalışmalar iki yönlü bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Nyasha ve Odhiambo (2015) yılında yaptığı çalışmada ise finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Nazlıoğlu ve diğerleri de (2009) Türkiye için benzer bir sonuca ulaşmışlardır. Nazlıoğlu ve diğerleri (2009) çalışmalarında finansal gelişme ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi ortaya koymuşlar ancak nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Literatürde Türkiye’deki finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen pek çok çalışma mevcuttur. Arz yönlü ve talep yönlü iki farklı büyüme teorilerini de destekleyen

çalışmalar mevcuttur. Yapılan çalışmalar genellikle finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru arz yönlü büyümeyi gösteren bir ilişki ortaya koymuştur. (Aydın, Ak ve Altıntaş 2014; Bozok ve Yılcıncı 2013; Ceylan ve Durkaya 2010; Felek 2018; Kaya, Gülhan ve Güngör 2013; Mercan ve Peker 2013; Musabeh, Alrifai ve Kalloub 2020; Vurur ve Özen 2013.) Türkiye de talep yönlü yani ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru ilişki olduğunu gösteren çalışmalarda bulunmaktadır. Ak, Altıntaş ve Şimşek (2016), Cantuk ve Güngör (2016), Güneş(2012), Özcan ve Arı (2011) çalışmaları Türkiye için talep yönlü bir büyümeyi öngörmektedir.

3. Metodoloji

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılmasında zaman serisi analizleri kullanılmıştır. Değişkenler arası eş bütünleşmenin ortaya konması için ARDL (Autoregressive Distributed Lag-ARDL) yaklaşımı kullanılırken, nedensellik ilişkisinin tespiti için Toda Yamamoto nedensellik testinden yararlanılmıştır.

3.1. ARDL (Autoregressive Distibuted Lag) Yaklaşımı

Değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisini analiz eden farklı testler bulunmaktadır. Eş bütünleşme ilişkilerinde değişkenlerin durağanlık seviyeleri önem arz etmektedir. Değişkenlerin I (0) ve I (1) seviyelerinde durağan olması durumunda uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi dağıtılmış otoregresif model (Autoregressive Distributed Lag-ARDL) yöntemi ile araştırılmaktadır.

ARDL yaklaşımının değişkenler arasında durağanlık seviyesinin farklı olması halinde eş bütünleşme ilişkisinin araştırılmasına imkan vermenin yanında küçük örneklemelere uygulanabilmesi, optimal gecikme uzunluklarını kullanılması ve ön testlere ihtiyaç duymaması gibi çeşitli avantajları bulunmaktadır (Peseran ve diğerleri 2001; Vogelvang, 2005; De Vita ve Abbott, 2002; Nazlıoğlu ve Soytas, 2011.)

ARDL yaklaşımı, hata düzeltme modelinde (ECM) dikkate alınan değişkenlerin gecikmeli düzeylerinin önemini test etmek için kullanılan genelleştirilmiş bir Dickey-Fuller tipi regresyondaki Wald veya F-istatistiğidir (Peseran ve diğerleri 2001).

ARDL yaklaşımında, durağanlık düzeyleri I (0) ve I (1) olarak belirlendikten sonra değişkenlere ait verilerin gecikme uzunluklarının tespit edilerek uygun ARDL modeli kurulur. F-testi yapılarak da eş bütünleşme ilişkisinin varlığına karar verilir. Eş bütünleşme kararı verilmesinden sonra değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkileri analiz edilir.

ARDL yaklaşımına göre uzun dönem ilişki tahmininde kullanılan denklem aşağıdaki gibidir:

$$z_t = \mu + \gamma_t + \sum_{p=1}^P \phi z_{t-i} + \varepsilon_t \quad t = 1,2,3 \dots \quad (1)$$

Denklemden ;

$Z_t = [Y_t, X_t]'$ Y_t : Bağımlı değişken X_t : Bağımsız değişken

$\mu = [\mu_y, \mu_x]'$ μ : Sabit Terim

$\gamma = [\gamma_y, \gamma_x]'$ γ ve ϕ : i'nin gecikmeli değerlerinin matrisi

$\varepsilon_t = [\varepsilon_{yt}, \varepsilon_{xt}]$ ε_t : Hata terimi t : Lineer trend

ARDL yaklaşımına göre hata düzeltme modeli aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y = a_0 + a_1 (\text{hata}_{t-1}) + \sum_{i=1}^m a_{2i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{3i} \Delta X_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Y: Bağımlı değişken, X: Bağımsız değişken,

Hata_{t-1}; Hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değeri.

a₁ hata düzeltme değişkeninin katsayısıdır. a₁ katsayısı kısa dönemdeki sapmanın ne kadarının uzun dönemde dengeleneceğini göstermektedir ve negatif işaretli olması beklenmektedir (Pesaran ve diğerleri, 2001).

Uzun ve kısa dönem katsayılarının istikrarı incelenirken CUSUM ve CUSUMQ testleri kullanılmaktadır. CUSUM testi, n gözlem sayısının kümülatif hata terimlerine göre ve %5 anlamlılık düzeyindeki güven aralığında uzun ve kısa dönem katsayılarının grafiğini verirken CUSUMQ testi kümülatif hata terimlerinin karelerine göre katsayıları değerlendirmektedir. Hata terimleri, %5 anlamlılık düzeyini gösteren güven aralığı içinde ise tahmin edilen katsayıların istikrarlı olduğu söylenebilmektedir.

3.2. Toda Yamamoto Nedensellik Analizi

Toda Yamamoto nedensellik testi seriler arasında aynı seviyede durağanlık veya değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi gerektirmemektedir.

Toda Yamamoto nedensellik yaklaşımında ilk olarak Vektör Otoregresif (VAR) modeli kurularak gecikme uzunluğunun (p) tespit edilmesi gerekmektedir. İkinci olarak gecikme uzunluğu p'ye en yüksek bütünleşme derecesi dmax ilave edilir. Test modeli aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$Y_{t=\varphi+} = \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{1i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{2i} X_{t-1} + \mu_{1t} \quad (3)$$

$$X_{t=\varphi+} = \sum_{i=1}^{p+dmax} \beta_{1i} X_{t-1} + \sum_{i=1}^{p+dmax} \beta_{2i} Y_{t-1} + \mu_{1t} \quad (4)$$

4. Veriler

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde finansal gelişmenin ve ekonomik büyüme etkisi araştırılmaktadır. Bu nedenle 2010:01-2019:3 dönemine ilişkin üçer aylık veriler analizde kullanılmıştır. Değişkenlere ait verilerin logaritması alınarak Eviews 9 paket program ile analiz edilmiştir. Kullanılan değişkenler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (<http://evds.tcmb.gov.tr>) ve Türkiye İstatistik Kurumu (<http://www.tuik.gov.tr>) veri tabanlarından elde edilmiştir. Çalışmaya dahil edilen değişkenlere ilişkin açıklamalar tablo 1 de yer almaktadır.

Tablo 1. Veri Seti

Değişken Adı	Kısaltması
Yurtiçi Krediler/Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	KRD/ GSYİH
BİST 100 Endeksi Büyüme Oranı	BISTBYO
İhracat Büyüme Oranı	İHRBYO
İthalat Büyüme Oranı	İTHBYO
Sanayi Üretim Endeksi Büyüme Oranı	SÜEBYO
Kapasite Kullanım Büyüme Oranı	KKOBYO

5. Bulgular

Çalışmada öncelikli olarak, değişkenlerin durağanlık seviyeleri Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Philip Perron (PP) birim kök testleri ile sınanmıştır.

Tablo 2. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		Augmented Dickey Fuller (ADF)		Phillips Perron (PP)	
		Sabit	Trend	Sabit	Trend
Kredi/ GSYİH	Level	0,403 (0,979)	-1,942(0,611)	-2,240(0,12)	-1,912 (0,11)
	1st Diff.	-4,407(0,001)***	-4,564(0,005)***	-6,209(0,000)***	-8,412(0,00)***
BİSTBYO	Level	-12,471(0,000)***	-11,974(0,000)***	-12,618(0,00)***	-12,068(0,00)***
İHRBYO	Level	-4,225(0,002)***	-4,273(0,008)***	-3,339(0,019)***	-3,470(0,0572)*
İTHBYO	Level	-3,252(0,024)**	-3,270(0,08)*	-3,197(0,027)**	-3,211(0,049)**
SÜEBYO	Level	-4,43(0,000)***	-5,665(0,000)***	-24,010(0,000)***	-38,256(0,000)***
KKOBYO	Level	-7,951(0,000)***	-7,707(0,000)***	-10,101(0,000)***	-9,768(0,000)***

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Yapılan ADF ve PP durağanlık testi sonuçlarına göre Yurtiçi Krediler/ GSYİH değişkeni birinci farkında durağandır. BİSTGR, İHRBYO, İTHBYO, SÜEBYO ve KKOBYO değişkenleri ise düzey değerlerinde durağandır. Değişkenlerin farklı düzeyde durağan olması nedeniyle ARDL (Autoregressive-Distributed Lag) eşbütünleşme analizi yapılacaktır. ARDL sınır testi değişkenlerin düzey veya birinci dereceden durağan olduğu modellerde kullanılabilir (Peaseran Shin ve Smith, 2001).

Tablo 3. ARDL Yaklaşımına Göre Eşbütünleşme Test Sonuçları

Bağımsız Değişken Sayısı (k)	F istatistiği	%1 Anlamlılık Seviyesinde Kritik Değerler	
		Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
5	18,08866	3,41	4,68

F istatistiği alt ve üst sınıra ilişkin kritik değerlerin üzerindedir. Bu durum değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinin ardından uzun ve kısa dönem ilişkilerinin belirlenmesi için ARDL modeli kurmak gerekmektedir. Maksimum gecikme uzunluğu Schwarz (SBC) ve Hannan-Quinn (HQC) kriterlerine göre ortak şekilde 3 olarak belirlenmiştir. Kurulan ARDL modeli tablo 4’de görülmektedir.

Tablo 4. ARDL (1,3,2,3,3,2) Modeli

Değişkenler	Katsayı	t-Statistic	Prob.
KREDİ/GSYİH(-1)	0.086187	3,255621	0.0,0063
KKOBYO	5,821739	1,011887	0,3267
KKOBYO(-1)	-21,50631	-3,590597	0,00024
KKOBYO(-2)	-3,521258	-0,558002	0,5846
KKOBYO(-3)	7,34752	1,766532	0,0964
BİSTBYO	-0,220789	-0,347243	0,7329
BİSTBYO(-1)	1,059998	1,659804	0,1164
BİSTBYO(-2)	1,135466	1,859084	0,0815
İHRBYO	3,474215	-1,107487	0,2845

İHRBYO(-1)	-1,906573	-0,306032	0,7635
İHRBYO(-2)	-1,906573	-0,306032	0,7535
İHRBYO(-3)	11,64702	1,809862	0,0891
İTHBYO	4,372764	1,127283	0,2762
İTHBYO(-1)	-2,237138	-0,545634	0,5928
İTHBYO(-2)	--2,406521	-0,554271	0,5871
İTHBYO(-3)	-8,209348	-2,076012	0,0544
SÜEBYO	-3,051103	-1,985023	0,0646
SÜEBYO (-1)	7,793241	1,872996	0,0007
SÜEBYO (-2)	5,780567	4,385046	0,0005
SÜEBYO (-3)	-0,027487	-0,035880	0,6724
C	-2,016671	-6,772701	0,0000
Tanısal Testler			
R²			
		0,964249	
Düzeltilmiş R²		0,958652	
F istatistiği		166 ,9672 (0.0003)	
Breusch-Godfrey LM Testi		0,325(0,76)	
ARCH LM Testi		1,432(0,148)	
Jarque-Bera Normallik Testi		0,275(0,6732)	
Ramsey Reset Testi		0,139(0,875)	

Tablo 4’te, tahmin edilen ARDL (1,3,2,3,3,2) modelinin tanısal test sonuçlarına da yer verilmiştir. Buna göre, tahmin edilen modelde herhangi bir otokorelasyon, değişen varyans sorunu bulunmamaktadır. Hata terimi normal dağılıma sahiptir ve model kurma hatası bulunmamaktadır. Değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığı F testi ile belirlendikten sonra uzun dönemli ilişkiyi gösteren katsayıların tahmin edilmesi gerekmektedir. ARDL modeli sonucunda hesaplanan uzun dönem katsayıları Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. ARDL (1,3,2,3,3,2) Modelinin Uzun Dönem Hesaplanan Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	t- istatistiği
BİSTBYO	13,240	-6,080 (0,000)
SÜEBYO	1,313	4,384 (0,000)
KKOBYO	3,018	-5,962 (0,000)
İHRBYO	4,932	2,067 (0,000)
İTHBYO	-9,280	-1,089 (0,070)
C	-2,206	-6,212 (0000)

Modelin uzun dönem katsayıları beklenen işaretlere sahip ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 5’e göre BİSTBYO, SÜEBYO, KKOBYO, İHRBYO ve İTHBYO değişkenlerinin uzun dönem katsayıları sırasıyla 13.240, 1.313, 3.018, 4.932, -9.280 ‘dir. İTHBYO değişkeni dışındaki tüm değişkenlerin KREDİ/GSYİH ile arasında pozitif ilişki olduğu görülmektedir. Tablo 6’da ARDL (1,3,2,3,3,2) modelinde, elde edilen hata düzeltme modeli gösterilmiştir.

Tablo 6. Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

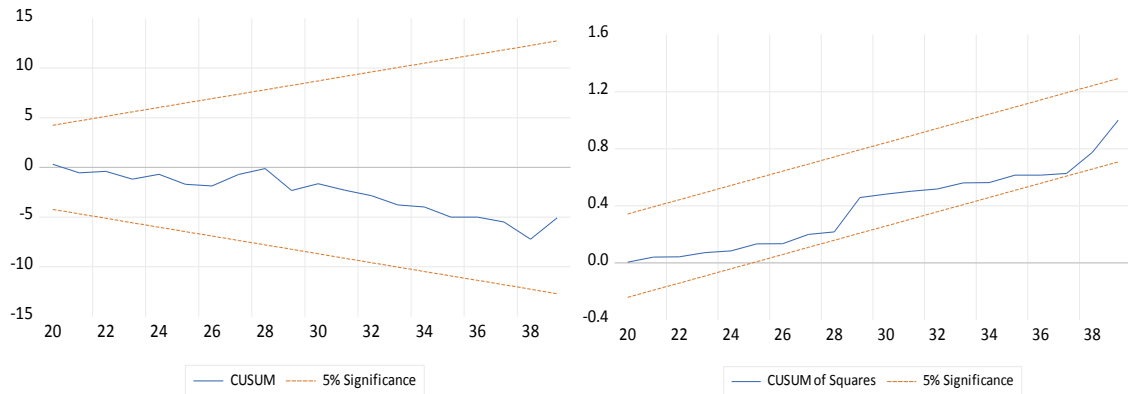
Değişken	Katsayı	t-Statistic
D(KKOBYO)	5,821739	1,0118(0,3267)
D(KKOBYO(-1))	3,521258	0,5580(0,5846)
D(KKOBYO(-2))	7,354752	-1,7665(0,0964)

D(BISTBYO)	-0,220789	-0,347243(0,7329)
D(BISTBYO(-1))	1,135466	-1,859084(0,0815)
D(ITHBYO)	4,372764	1,127283(0,2762)
D(ITHBYO(-1))	2,406521	0,554271(0,5871)
D(ITHBYO(-2))	8,209348	2,076012(0,0544)
D(İHRBYO)	-6,348018	-1,107487(0,2845)
D(İHRBYO(-1))	1,906573	0,306032(0,7635)
D(İHRBYO(-2))	-11,64701	-1,809862(0,0891)
D(SÜEBYO)	-3,051103	-1,985023(0,0646)
D(SÜEBYO(-1))	5,780567	-4,385046(0,0005)
CointEq(-1)	-0,913813	-6,068848(0,0000)
Tanısal Testler		
R ²	0,946	
Düzeltilmiş R ²	0,954	
F İstatistiği	16,65(0,000)	

Kremers, Ericson ve Dolarado (1992) göre, hata düzeltme teriminin (CointEq(-1)) gecikmeli beklenen değerinin negatif işarete sahip ve anlamlı olması gerekir. Aynı zamanda hata terimi incelenen dönemde dengeden herhangi bir sapmanın gelecek dönemde ne kadarının telafi edilebileceğini açıklamaktadır. Modeldeki hata düzeltme katsayısı -0.913813 olarak bulunmuştur. Modelin hata düzeltme terimi anlamlı ve negatiftir. Böylece her dönem yaklaşık yüzde %91 oranında uzun dönem hatalarının düzeltildiği görülmektedir.

Ayrıca değişkenlerin uzun dönem değerlerinin istikrarını incelerken, kısa dönem değerlerinin de ele alınması gerekir. Hata düzeltme teriminin hesaplanmasında kullanılan uzun dönem katsayılarının istikrarının analiz edilmesinde CUSUM ve CUSUMQ testlerinden de yararlanılmıştır. Bu testler, Şekil 1'de görülmektedir

Şekil 1 . Cusum and CusumQ Grafikleri

Şekil 1'de ki CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri, test istatistikleri çizilen kritik sınırların arasında kaldığından hata düzeltme modelinde yer alan katsayıların istikrarlı oldukları söylenebilir. Bu durum, yapılan testlerin sonuçları, modelde yer alan değişkenlerin uygun olduğunu ve sorun bulunmadığını göstermektedir.

Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki ARDL eşbütünleşme testiyle ortaya konulduktan sonra kısa dönem ilişkinin varlığının ve yönünün belirlenmesi için Toda Yamamoto nedensellik analizi yapılacaktır. Toda Yamamoto prosedürü, Granger nedensellik analizinden farklı olarak eşbütünleşme ilişkisi aramamaktadır. Aynı zamanda Toda Yamamoto testinin bir diğer avantajı ise farklı seviyelerdeki durağanlığa sahip serilere uygulanabilmesidir. (Nazlıoğlu ve Soytaş, 2011).

Toda Yamamoto nedensellik testinde ilk olarak standard VAR modeli oluşturulmuş ve VAR modeli gecikme uzunluğunun seçiminde Akaike (AIC), Schwarz Bayesian (SBC) ve Hannan ve Quinn (HQC) bilgi kriterleri dikkate alınmıştır. Modelde p optimal gecikme uzunluğunu d_{max} ise kullanılan değişkenlerin maksimum entegrasyon sayısını vermektedir. Bilgi kriterlerine göre oluşturulan tüm modeller için p optimal gecikme sayısı 3'tür. Değişkenler arasında maksimum entegrasyon seviyesi (d_{max}) ADF ve PP Birim Kök testi ile belirlenmiştir (Tablo 2). Kredi /GSYİH değişkeni birinci farkında durağan hale geldiğinden d_{max} 1 olarak alınmıştır. VAR modelinin gecikme sayısı belirlendikten sonra bu gecikme sayısına(3), modele giren değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi olan 1 eklenerek 4. dereceden VAR modeli çerçevesinde nedensellik analizi yapılmıştır. Kredi/GSYİH, BİSTBYO, SÜEBYO, İHRBYO, İTHBYO değişkenlerinin Toda Yamamoto nedensellik analizi sonuçları tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Toda Yamamoto Nedensellik Analizi Sonuçları

Değişken	F istatistiği	Olasılık	Nedenselliğin Yönü
KRD/GSYİH-KKOBYO	3,29	0,03	KRD/GSYİH → KKOBYO
KKOBYO-KRD/GSYİH	6,28	0,17	KKOBYO → KRD/GSYİH
KRD/GSYİH-BİSTBYO	7,35	0,09	KRD/GSYİH ↔ BİSTBYO
BİSTBYO-KRD/GSYİH	8,64	0,07	
KRD/GSYİH-SÜEBYO	12,02	0,00	KRD/GSYİH ↔ SÜEBYO
SÜEBYO-KRD/GSYİH	13,61	0,09	
KRD/GSYİH-İHRBYO	1,77	0,61	KRD/GSYİH → İHRBYO
İHRBYO-KRD/GSYİH	5,26	0,15	
KRD/GSYİH-İTHBYO	2,33	0,67	KRD/GSYİH → İTHBYO
İTHBYO-KRD/GSYİH	4,42	0,35	

Toda Yamamoto analizi sonuçlarına göre KRD/GSYİH değişkeni ile BİSTBYO ve SÜEBYO değişkeni arasından çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Analiz sonuçlarında aynı zamanda KRD/GSYİH dan KKOBYO oranına doğru da tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İTHBYO ve İHRBYO değişkenleri ile KRD/GSYİH değişkeni arasında ise herhangi nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Nedensellik testleri değişkenler arasında kısa dönemli ilişkiyi, eşbütünleşme testleri ise uzun dönemli ilişkiyi göstermektedir. Bu değişkenlerle yapılan eşbütünleşme testi sonucunda ortaya konan eşbütünleşme ilişkisi değişkenler arasında kısa dönemde olmasada uzun dönemde ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, 2010:1–2019:3 dönemi Türkiye ekonomisi üçer aylık verileri kullanılarak, Türkiye'de finansal gelişme ile ekonomik büyüme ve reel sektör arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkileri araştırmak amacıyla, ARDL eş bütünleşme testi ve ilişkinin yönünü ortaya koymak için ise Toda Yamamoto nedensellik testinden yararlanılmıştır.

ARDL yaklaşımıyla Türkiye'de finansal gelişme ile reel sektör arasında eşbütünleşme ile ölçülen uzun dönemli bir denge ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre finansal gelişme göstergesi olarak alınan yurt içi kredi hacmi, reel sektör göstergeleri olarak kullanılan kapasite kullanım oranı, ihracat büyüme oranı, sanayi üretim endeksi ve Borsa İstanbul büyüme oranından pozitif etkilenmektedir. İthalat büyüme oranından ise negatif etkilenmektedir.

Yapılan Toda Yamamoto nedensellik analizinde ise yurtiçi kredi hacmi ile BİST büyüme oranı ve sanayi üretim endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Aynı zamanda yurtiçi kredi hacminden kapasite kullanım oranına tek yönlü bir nedensellik ilişkisi de mevcuttur.

Araştırmanın sonuçlarına göre, Türkiye ekonomisinde kullanılan yurtiçi kredi hacminin, ekonomik büyümeyi ve reel sektörü pozitif yönde etkilediği ve uzun dönemli bir ilişki içerisinde olduğunu, diğer bir ifadeyle finansal gelişmenin, ekonomik büyümeyi desteklediği söylenebilir. Bu sonuç aynı zamanda, literatürdeki arz önderliği (supply-leading) hipotezini, yani finansal piyasalardaki gelişmelerin ekonomik büyümeye katkıda bulunduğunu iddia eden çalışmaları (Aydın ve diğerleri 2014; Bozok ve Yılancı 2013; Durkaya 2010; Kaya ve diğerleri 2013; Felek 2018 ; Mercan ve Peker 2013; Musabeh ve diğerleri 2020; Vurur ve Özen 2013) desteklemektedir.

Türkiye'deki ekonomik istikrarı ve ekonomik gelişmeyi güçlendirmek için, finansal piyasalar derinleştirilmeli ve sağlamlaştırılmalıdır. Türkiye'de istikrarlı ve sağlıklı bir reel ekonominin geliştirilmesinin finansal piyasalarla bağlantılı olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Bu makaledeki ampirik sonuçlara dayanılarak, politika yapıcı ve uygulayıcıların finansal sistemi sürekli güncellemesi ve reel sektörün finansman kaynaklarına ulaşmada karşılaştıkları sorunları etkili bir şekilde çözmek için fonların reel ekonomiye akışına doğru yönlendirecek şekilde rehberlik etmesi önerilmektedir. Türkiye bu şekilde dünya ekonomik arenasındaki yerini alarak istikrarlı ve sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşabilecektir.

Kaynakça

- Ak, M., Altıntaş, N., ve Şimşek, A. (2016), "Türkiye’de Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Nedensellik Analizi." *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 151-160.
- Akinlo, AE., Egbetunde, T. (2010), "Financial Development And Economic Growth: Theexperience Of 10 Sub-Saharan African Countries Revisited." *The Review of Finance and Banking*, 2(1), 17-28.
- Aydın, M. K., Ak, M. Z., Altıntaş, N. (2014), " Finansal Gelişme’nin Büyüme’ye Etkisi: Türkiye Özelinde Nedensellik Analizi." *Maliye Journal*, 167, 149-162.
- Beck, T., Levine, R., Loayza, N. (2000), "Finance and The Sources Of Growth." *Journal of Financial Economics*, 58, 261-300.
- Bozoklu, Ş., Yılandı, V. (2013), "Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Analiz." *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 161-187.
- Ceylan, S., Durkaya, M. (2010), "Türkiye’de Kredi Kullanımı - Ekonomik Büyüme İlişkisi." *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 21-35.
- Christopoulos, DK., Tsionas, EG. (2004), "Financial Development And Economic Growth: Evidence From Panel Root And Cointegration Tests." *Journal of Development Economics*, 73, 55-74.
- Felek, Ş., Yayla, N., Çağlar, A. (2018), "Türkiye’de AB Doğrudan Yatırımları, Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisine ARDL Yaklaşımı." *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 20, 63-82.
- Güneş, S. (2012). "Finansal Gelişmişlik ve Büyüme Arasındaki Nedensellik Testi: Türkiye Örneği." *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(1), 73-85.
- Kaya, A., Gülhan, Ü., Güngör, B. (2012), "Türkiye Ekonomisinde Finans Sektörü ve Reel Sektör Etkileşimi." *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(8), ss. 2-15.
- King, RG. and Levine, R.(1993) "Finance And Growth: Schumpeter Might Be Right." *Quarterly Journal of Economics*, 108 (3), 713-737.
- Kremers, J. J, Ericson, N. R, Dolado, J. J. (1992), "The Power Of Cointegration Tests." *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 154; 325–347.
- Luintel, KB., Khan, M. (1999), "A Quantitative Reassessment Of The Finance Growth Nexus: Evidence From A Multivariate VAR." *Journal of Development Economics*, 60(2), 381-405.
- Marques, LM., Fuinhas, JA. and Marques, AC. (2013), "Does the Stock Market Cause Economic Growth? Portuguese Evidence Of Economic Regime Change." *Economic Modelling*, 32, 316- 324.
- McKinnon, RI. (1973). "Money and Capital in Economic Development" Washington: The Brookings Institution.

- Mercan, M. & Peker, O. (2013), "Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz." Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 8 (1), 93-120.
- Musabeh A., Alrifai K., Kalloub M., (2020). "Financial Development, Economic Growth And Welfare: Evidence From Emerging Countries." Journal Of Business Economics and Finance, Volume 9, Issue 2, 118-131.
- Nazlıoğlu Ş., Soytaş U. (2011). "World Oil Prices And Agricultural Commodity Prices: Evidence From Emerging Markets." Energy Economics, Volume 33, Issue3 488-496.
- Nazlıoğlu, S., İ. Ege, İ. ve A. Bayrakdaroğlu (2009). "Financial Development and Economic Growth: Co-integration and Causality for Turkey." Banking and Finance Letters, 1 (2): 59-66.
- Nyasha, S., Odhiambo, NM. (2015). "Banks, Stock Market Development And Economic Growth In South Africa: A Multivariate Causal Linkage." Applied Economics Letters, 22(18),1480-1485.
- Nyasha, S., Odhiambo, NM. (2018). "Finance-Growth Nexus Revisited: Empirical Evidence From Six Countries." Scientific Annals of Economics and Business, 65(3), 247-268.
- Odedokun, MO., (1996). "Alternative Econometric Approaches For Analysing The Role Of The Financial Sector In Economic Growth: Time-Series Evidence From Ldcs." Journal of Development Economics, 50(1), 119-146.
- Odhiambo, NM. (2009). "Finance-Growth-Poverty Nexus In South Africa: A Dynamic Causality Linkage." Journal of Socio-Economics, 38, 320-325.
- Osuala, AE., Okereke, JE., Nwansi, GU. (2013). "Does Stock Market Development Promote Economic Growth In Emerging Markets? A Causality Evidence From Nigeria.", World Review of Business Research, 3(4), 1-13.
- Özcan, B., Arı, A. (2011). " Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği." Business and Economics Research Journal, 2(1), 121-142.
- Pata U.K., Ağca A. (2018). "Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme Ve Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği." Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 2(2), Aralık, 115-128.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., Smith, R. J. (2001). "Bounds Testing Approaches To The Analysis Of Level Relationships." Journal of Applied Econometrics, 16(3), 289-326.
- Shaw, ES., (1973). Financial Deepening in Economic Development. New York: Oxford University Press
- Shan, JZ. and Morris, AG. 2002. Does financial development 'Lead' economic growth. International Review of Applied Economics, 16(2), 153-168.
- Vita D.G., Abbott A., (2002). "Are Saving and Investment Cointegrated? An ARDL Bounds Testing Approach." Economics Letters 77, 293-299.
- Vurur N. S., Özen E. (2013). "Türkiye'de Mevduat Banka Kredisi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi." Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(3), 117-131.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SES YANSIMALI FİİLLERİN YAPISI

Dr. Aksamai OMURALIEVA*

Öz

Dilin oluşumu hakkında ortaya atılan birkaç teori vardır; ses taklidi teorisi, puh-puh teorisi, psikolojik teori ve iş teorisi. Uzun zamanlardan beri bu teorilerin hepsinin üzerinde durulmuş ve ayrı ayrı tartışma konuları ortaya atılmıştır. Bunlardan “ses taklidi teorisi”ne göre dilin oluşumu, ses taklidi kelimelerin kullanılmasıyla başlamıştır. Yani insan çevresindeki tabiat olaylarını ve diğer canlı cansız varlıkların çıkardığı sesleri taklit ederek dili oluşturmuştur. Yansımali kelimeler, dil bilimi alanında hâlen yeterli şekilde incelenmemiş olup, tartışmalı ve derin bir araştırmaya ihtiyaç duyulan alanlardan biridir. Bu tür kelimeler her dilde, özellikle Türk dilinin konuşma dilinde, edebi eserlerinde yaygın kullanılan ve bir ifadeyi, daha kalıcı, duygusal, canlı bir şekilde aktaran kelimelerdir. Yansımali fiiller ses ve biçim olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Ses yansımali kelimeler, doğadaki canlı ve cansız varlıkların çıkardığı sesleri taklit ederken, biçim yansımali fiiller ise, nesnenin dış görünüşünü veya hareketlerindeki görünüşlerini betimlemektedir. Çalışmamızın konusunu Türkiye Türkçesindeki ses yansımali fiiller oluşturacaktır. Amacı ise, ses yansımali fiilleri oluşturan ekleri tespit etmek ve bu ekler üzerinde durmaktır. Burada yansımali kelimeler konusunda en kapsamlı çalışmayı yapan Hamza Zülfikar’ın “Türkçede Ses Yansımali Kelimeler” adlı kitabı esas alınacaktır. Çalışmamızda öncelikle ses yansımali fiiller taranacak ve ardından bu fiilleri oluşturan ekler tespit edilecektir. Daha sonra tespit edilen ekler şekil bilgisi açısından incelenecektir.

Anahtar sözcükler: Türkiye Türkçesi, Ses Yansımali Fiiller, Yansıma Kelimeler, Fiiller.

STRUCTURE OF ONOMATOPOEIC VERBS IN TURKISH LANGUAGE

Abstract

There are several theories about the formation of language; sound imitation theory, puh-puh theory, psychological and work theories. For a long time, all of these theories have been emphasized and various discussion topics have been raised. According to the sound imitation theory, the formation of language started with the use of sound imitation words. In other words, the humankind created the language by imitating the natural phenomena around man and the sounds made by other living and non-living beings. Onomatopoeic words have not been adequately studied in the field of linguistics, and are one of the areas in need of deep research. Such words are commonly used in every language, especially in the spoken language of the Turkic language, in literary works, and convey a statement in a more permanent, emotional and vivid way. Onomatopoeic verbs are divided into two groups as sound and form. Sound-reflective words imitate the sounds of living and non-living beings in nature, while form-reflective verbs describe the external appearance of the object or its appearance in its movements. The subject of study is onomatopoeic verbs in Turkey Turkish. Its purpose is to identify and focus on affixes that make up onomatopoeic verbs. Here, the book of Hamza Zülfikar, named “Türkçede Ses Yansımali Kelimeler”, that is the most comprehensive study of onomatopoeic words, will be taken as basis. In the study, firstly the onomatopoeic verbs will be scanned and then the affixes that make up these verbs will be determined. Then the detected affixes will be examined morphologically.

Keywords: Turkish language, Onomatopoeic Verbs, Onomatopoeias, Verbs.

* Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
aksamai.omuralieva@usak.edu.tr

1. GİRİŞ

Gerek Türkiye Türkçesinde gerekse Türk dilinin tüm lehçelerinde, yansımali kelimeler ve onlardan türeyen yansımali fiiller bolca kullanılan kelime türlerindedir. Bu tür kelimeler, Türkçenin özellikle konuşma dilinde bir ifadeyi, bir kavramı daha kalıcı, duygusal, canlı bir şekilde verebilmek için kullanılan kelimelerdir. Yansımali kelimeler, yapı bakımından “ses yansımali” ve “biçim yansımali” kelimeler olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Ses yansımali kelimeler, doğadaki canlı ve cansız varlıklardan çıkan sesleri taklit ederken, biçim yansımali kelimeler, nesnenin dış görünüşünü ya da hareketlerindeki görünüşlerini betimlemektedir.

Yansımali kelimeler, dil bilimi ve gramer kitapları dışında da doğrudan araştırma konusu olmuştur. 1947 yılında Osman Nedim Tuna “Tabiat Taklidi Sözlerden Fiil Yapan Ekler” adlı çalışmayı hazırlamıştır (Tuna, 1947). Çalışmada, yansımali fiilleri oluşturan ekler ele alınmıştır. Tuna, 1950 yılında “Türkçede Tekrarlar” adlı bir makale daha yayımlayarak yansımali olmayan kelimeleri de konuya dâhil ederek daha çok ikilemeler üzerinde durmuştur (Tuna, 1950). Hasan Eren, 1951 yılında yayımladığı “Onomatopeelere Ait Notlar” adlı eserinde yansımali kelimeler üzerinde durmuş onları türeten ekleri belirterek etimolojik açıdan incelemiştir (Eren, 1951). 1978 yılında Kaya Türkay tarafından ele alınan “Kaşgarlı’nın Derlediği Yansımali Sözcükler” adlı çalışmada, “doğa ve betimsel” yansımali sözcükler olmak üzere iki ana grupta sınıflandırılarak incelenmiştir (Türkay, 1978). Akartürk Karahan tarafından yayınlanan makalede Memlûk Kıpçak Türkçesi sözcüklerindeki yansımali fiiller ele alınmıştır. “Memlûk Kıpçak Türkçesi Sözcükleri: Yansımali Fiiller Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmada, o dönem Türkçesindeki yansımali fiiller, “tematik ve yapı bakımından” incelenmiştir (Karahan, 2006). Yine aynı yıl Abdurrahman Özkan tarafından hazırlanan “Ses Yansımali Kelimelerin Yer Adı Olarak Kullanılması” adlı çalışma yayımlanmıştır. (Özkan, 2006). Nesrin Sis ve Bekir Gökçe’nin 2009 yılında yayımladıkları “Gülten Dayıoğlu’nun Öykülerinde Yansımali ve Kalıp Sözler” adlı çalışmada ise çocuk dilindeki yansımali kelimeler üzerinde durulmuştur. Yazarın öykülerinde geçen yansımali kelimeler bağlamla birlikte verilerek kullanım sıklıkları tablo halinde göstermiştir (Sis, 2009). Fatih Kemik tarafından hazırlanan “Hayvan Seslenme Ünlemleri Ses Yansımali Ünlemlerden midir?” adlı çalışmada, “kuçu kuçu, pisi pisi, bili bili” vb. ünlemler ses yansımali ünlemler başlığı altında ele alınarak, bu ünlemlerin gerçekten ses yansımali kelimelerden gelip gelmedikleri üzerinde durulmuştur. Bu konuyla ilgili ülkemizin çeşitli üniversitelerinde tez çalışmaları da yapılmıştır.

Türkiye’de yansımali kelimeler ile ilgili en geniş çalışma, Hamza Zülfikar’a ait “Türkçede Ses Yansımali Kelimeler” adlı eserdir. 1995 yılında basılan bu kitapta, sadece edebî yazı dili değil, ağızlar da incelenmiştir. Bu nedenle en çok malzeme burada görülmüştür. Zülfikar bu çalışmasında, yansımali kelimelerin farklı bir kelime grubu olduğunu ve söz varlığı içerisinde titizlikle araştırılması gerektiğini vurgulamıştır. Eserde Türkiye Türkçesi merkez alınarak günümüz Oğuz grubu (Türkmen ve Azerbaycan Türkçesi) yazı dillerinden, Anadolu ağızlarından, Türkiye Türkçesi metin ve sözlüklerinden, edebî eserlerden toplanan malzeme sözlük hâline getirilmiştir. Malzemelerde kökleri aynı olan türevler, diğer iki lehçede de varsa veya farklı anlamlarda kullanıldıysa onlar da ele alınmış ve incelenmiştir (Zülfikar, 1995).

Yansımali kelimelerin, Türkiye’de yazılan terim sözlüklerindeki tanımlarına göz atacak olursak Korkmaz, “Doğadaki sesleri yansıtan, bu anlamda dilin kabul ettiği ses birleşimiyle, gösterilen arasında yakın bir bağ bulunan ve bu yüzden oluşması bir nedene dayanan dil birlikleri” şeklinde tanımlamıştır (Korkmaz, 1992: 170). Hengirmen, “Doğadaki sesleri dildeki seslerle taklit ederek, dile yansıtarak oluşmuş bir dil ögesidir” şeklinde tanımlamıştır (Hengirmen, 2009: 414). Hatiboğlu, “Tabiat seslerini veren sözcük” diye tanımlamıştır (Hatiboğlu, 1972: 103). Gramer ve dil bilimi kitaplarına bakacak olursak, yansımali kelimeleri Korkmaz, yine “Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi” adlı eserinde, terimler sözlüğünde verdiği tanıma yakın bir şekilde tanımlamıştır (Korkmaz, 2017: 248).

Yansımali kelimeler için Türk lehçelerinde farklı terimler kullanılmaktadır Kırgız Türkçesinde “tuurandı sözdör”, Kazak Türkçesinde “yelikteviş sözder” terimleri yaygındır. Azerbaycan Türkçesinde “täglidi sözler”, Gagavuz Türkçesinde “onomatopeyik laflar”, Türkmen Türkçesinde “ses menzetmesi”, Özbek Türkçesinde “taqlidiy sözlar”, Uygur Türkçesinde “täklidiy söz”, Kumuk Türkçesinde “predmetleni awazların wa tawuşların aňlatagan söz”, Nogay Türkçesinde “erkeleş söz”, Altay Türkçesinde “ötköniş söş”, Hakas Türkçesinde “köögis söş”, Tuva Türkçesinde “öttünüg söş” tabirleri kullanılmaktadır (Naskali, 1997: 77).

Ses yansımali fiillere gelecek olursak, bugüne kadar konuyla ilgili müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Ancak bazı üniversitelerde ses yansımali fiiller yüksek lisan tezi olarak çalışılmıştır.

Türkçede ses yansımali fiiller, ad durumunda olan ses yansımali köklere eklerin ve yardımcı fiillerin eklenmesiyle yapılmaktadır. Bu ekler, ses yansımali birincil veya ikincil biçimlere gelerek fiiller türetmektedir. Ses yansımalarında ad veya fiil türeten ekler, kullanılışı bakımından sınırlı eklerdir. Bu ekler, ses yansımaların kaidelerine bağlı kalarak düzenli bir şekilde köke ve gövdelere gelmektedir (Zülfikar, 1995: 106).

Ekler bazı durumlarda doğrudan ses yansımali kök ve tabanlara (*busta-* “sığır bağırmaq”, *hıkta-* “yakınarak, üzülerek sessizce ağlamak”, *tapta-* “birbirini beğenerek arkasını okşamak” vb.) bazen de */II/* (*şakılda-* “şakırdamak”, *arılda-* “kükremek”), */Ir/* (*düfürde-* “tıp tıp etmek, yürek tüpüldemek”, *fıkırda-* “fıkırdamak, fıkır fıkır yapmak) veya */İş/* : (*çağıştta-* “madenî ve cam nesnelere birbirine değerek ses çıkarmak” vb.) gibi hecelerle genişleyerek ikincil biçim olan ses yansımali kelimelere gelmektedir.

Yansımali kelimelerin fiil olması için ek getirilmesi en işlek kullanımdır. Ancak bunun yanı sıra yardımcı fiillerle de yansımali fiil oluşturulabilir: *çığıl tığıl kıl-* “çığıl çığıl etmek”, *bıdı bıdı et-* “kendi kendine konuşmak, mırıldanmak, homurdanmak”, *cız et-* “gıcırdamak” vb. Çalışmamızda Türkiye Türkçesindeki yalnızca ekler yoluyla türetilen yansımali fiilleri ele aldığımız için, yardımcı fiillerle yapılmış ses yansımali fiillere yer verilmemiştir.

Yansımali kelimeler konusunda en kapsamlı çalışmayı yapan Zülfikar’ın “Türkçede Ses Yansımali Kelimeler” adlı kitabı esas alınarak, taranan ses yansımali fiilleri oluşturan 17 ek aşağıda verilen tabloda alfabetik sıraya göre verilmiştir:

+A-	+I-
/(I)I/+A-	+KIr
/(I)r/+A-	+IA-
+dA-	/II/+IA-
/II/+dA-	/İş/+IA-
/Ir/+dA-	/Ik/+IA-
/İş/+dA-	+sIr-
+Ir-	

Tespit edilen bu eklerin her birine değinecek olursak;

+A-

Yansımali fiil yapımında basit kökler üzerinde işlek olmayan bir ektir. Genellikle başka hece ile genişlemiş ikincil şekiller üzerine gelmektedir. (Karasu, 2013: 13). Eski Türkçe döneminde de nadir örnekleri görülmektedir (Ergin, 2013: 181; Banguoğlu, 2015: 205).

Korkmaz, bu eki, “n, l gibi akıcı ve d, p gibi patlayıcı, ş, z gibi sızıcı ünsüzlerle sonuçlanan tek heceli ad köklerinden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. Çok seyrek olarak iki hecelilere de gelmiştir. Ancak bunlarda ikinci hecenin ünlüsü düşmüştür. +A- eki,

cıbil, çağıl, hışıl, inil gibi iki heceli ses yansımali köklerden cıbil+a-, çağıl+a-, hışıl+a-, inil+e- gibi bazı türetmeler de yapmıştır.” şeklinde tanımlamıştır (Korkmaz, 2017: 112).

Zülfikar, Türkiye Türkçesinde birincil köklerden *-a (-e)* fiil yapma ekiyle türemiş örneklerin az olduğunu belirterek şu örnekleri vermiştir: *bulka-* “bozulmak, çürümek”, *çalka-* “sarsarak sallamak” (Zülfikar, 1995: 116).

Bu ek, Yeni Uygur Türkçesinde *a* veya *e* ile biten kelimeler ek aldıklarında, açık orta hece durumuna geçen *a* ve *e* sesleri *i* sesine dönüşür (Öztürk, 2010: 10).

/I⁴/+A-

+I⁴- ekinin yukarıda verdiğimiz +A- ekiyle genişletilmiş şekli de yansıma kelimelerden fiiller türeten eklerden biridir. Birincil biçimlere gelen bu ekin kullanım sıklığı azdır (Zülfikar, 1995: 139). Günümüz Türk lehçelerinden Gagavuz, Karakalpak, Karaçay-Malkar, Tuva ve Yakut Türkçelerinde görülmüştür.

çağıla-: Çağlamak. (TSYK.367)

[çağ çug: Gürültü. (TSYK.367)]

[çağıl çugul: Kaynayıp akarken çıkan ses. (TSYK.367)]

çangıla-: 1. Havlamak. 2. Kötü söz söylemek. (TSYK.379)

[çangıl çungul: Kaba ve zevksizce ses çıkarmak. (TSYK.379)] [çangırtı: Zil, çan ses. (TSYK.379)]

çatıla-: Şaklamak. (TSYK.384)

[çat çat: Bir şeyin düşmesini ya da bir şeye çarpmasını anlatır. (TSYK.384)]

ıkıla-: 1. Yorgunluktan hastalıktan sık sık nefes almak, inlemek. 2. Sözü ağzında gevelemek. (TSYK.517)

[ıkıl ıkıl: 1. Boğulurcasına sıkıntılı solumayı anlatır. 2. Zorla güçlkle. (TSYK.517)]

şakıla-: Şaklamak. (TSYK.617)

[şak: Enlice bir şeye vurulduğunda çıkan sesi anlatır. (TSYK.617)]

[şak şak: Sürekli şakırdamayı anlatır. (TSYK.617)]

takıla- : 1. Yüksek sesle gülmek. 2. Şımarlamak. 3. (Keklik) Ötmek. 4. Tak tak ses çıkarmak. (TSYK.634)

[taka tuk: Bir şeyi çakarken çıkan sesi anlatır. (TSYK.634)]

tingıla-: Ağır bir şey yere düşerken ses çıkarmak. (TSYK.647)

[tingıltı: Tıngıldama sesi. (TSYK.647)]

üfüle-: Üflemek. (TSYK.666)

/(I⁴)r/+A-

En işlek eklerden biridir. Günümüz lehçelerinden hemen hemen hepsinde görülmüştür (Omuralieva, 2018: 349).

Banguoğlu bu ekin eski metinlerde, Anadolu ağızlarında yansımali kelimelerden yapılmış görünen ve çoğu zaman hayvan sesleri veren fiiller türettiğini söylemiştir (Banguoğlu, 2015: 221-222).

Korkmaz, Türkiye Türkçesinde, daha çok konuşma dilinde ve genellikle ses yansımali tek heceli köklerden, o sesi çıkaran fiiller türettiğini söylemiştir (Korkmaz, 2017: 121).

Hacıeminoğlu'ya göre bu ek, daha çok sesleri yansıtan ya da çeşitli hareketleri betimleyen fiiller yapmaktadır (Hacıeminoğlu, 2016: 226; Tekin, 2000: 88).

Yaygın kullanılmayan bu ek, kalıplaşmış fiillerde kullanılan, aynı zamandan ses ve biçim yansımali kelimeleri oluşturan bir ektir (Tenişev, 1988: 433). Karahan, Memlûk Kıpçakçasındaki yansımali fiillerle ilgili çalışmasında bu ekin, yansıma tabanlarına gelerek yansıma fiil yaptığını ve genelde /k/, /g/, /ŋ/ kimi zaman da /r/, /ç/, /l/ sesleriyle biten köklere geldiğini söyleyerek (Erdal, 1991: 469) referans göstermiştir (Karahan, 2006: 109).

añra-: Homurdanmak. (TSYK.295)

çıkra-: Gıcırdamak. (TSYK.390)

[çık çık: Madenî parçaların çarpmasıyla ortaya çıkan ses. (TSYK.390)]

guldura-: Guruldamak. Gur gur diye Ses çıkarmak. (TSYK.486)

gümre(n)-: 1. Homurdanmak, kendi kendine konuşmak. 2. (Çocuk) Konuşmaya çalışmak, taklit etmek. 3. Ağıt söylemek. 4. Homurdanmak, bağırarak. (TSYK.489)

hıkra- : Ses çıkarmak. (TSYK.501)

[hık: Boğazdan gelen ses. (TSYK.501)]

hokra-: 1. Fazla gülmek. 2. Yara azmak, iğrenç duruma gelmek. 3. Yoğurt ekşimek. 4. Kabarmak. (TSYK.508)

kaldra-: Hışırdamak. (TSYK.531)

[kalduga: Hışırtı yapan nesne için verilen ad. (TSYK.531)]

kıkra- : Koyun melemek. (TSYK.539)

[kıkı: Gürültü. (TSYK.538)]

takıra-: 1. Kapı çalmak. 2. Takır takır ses çıkarmak. 3. Çok zayıflamak. (TSYK.635)

[taka tuk: Bir şeyi çakarken çıkan sesi anlatır. (TSYK.635)]

[takır: 1. Toprakların yer yer çatlaması, kuruması durumu. 2. Takırtı, tıkırtı. (TSYK.635)]

+dA-

Günümüz Türk lehçelerinin çoğunda yansımali kelimelerden fiil türeten bu ekin araştırmacılar tarafından da işlek olduğu belirtilmiştir. (Ergin, 2013: 182; Karaağaç, 2013: 311-312; Banguoğlu, 2015: 204-205). Korkmaz Türkiye Türkçesinde özellikle /ll/, /lr/ heceleriyle biten yansımali isimlere getirilmiş olduğu için {+dA-} şeklinin kullanıldığını vurgular (Korkmaz, 2017: 114). Hacıeminoğlu da bu ek ile türetilen yansımali fiillerin geçişsiz olduğuna dikkat çeker (Hacıeminoğlu, 2013: 151).

Türkiye Türkçesinde +dA- eki tek başına birincil biçimlere gelmektedir. Bunun yanı sıra ekin +ta-/+te- şekli yaygın değildir. Çünkü ikincil biçimlerin son hecesi genelde /ll/, /lr/ ile bittiği için, +da/+de- daha yaygındır. Çok nadir olarak /ış/, /iş/ hecesinin üzerine veya birincil biçimlere geldiği zaman +tA-'lı şekillerine rastlayabiliriz (Zülfikar, 1995: 129).

çırtda-: Çıtırdamak. (TSYK.400)

hayda-: 1. Hay huy sesleriyle hücum etmek. 2. Hayvanı yürütmek. (TSYK.499)

hışda-: Ses çıkarmak, söylemek. (TSYK.505)

[hış: Kırılmış, sert, gevrek şeylerin sesi. (TSYK.505)]

[hış hış: İpekli kumaşların sürtünmesinden çıkan sesi anlatır. (TSYK.505)]

höşde-: Öküz ve mandaları yürütmek. (TSYK.514)

[höşt: At, katır, sığır vb. hayvanları durdurma, kovalama ünlemi. (TSYK.513)]

şipda-: 1.Gevezelik etmek. 2. Sözü saklanan yere yetiştirmek. (TSYK.630)

[şip: 1. Çabuk. 2. Damla ses. (TSYK.630)]

tapta-: 1.Birbirini beğenerek arkasını okşamak. 2. Toprağa ayakla basarak düzelmek. (TSYK.641)

[taptapa: Tapırtılı ses çıkarmak, vurmak. (TSYK.641)]

çırtda-: Çıtırdamak. (TSYK.400)

hayda-: 1. Hay huy sesleriyle hücum etmek. 2. Hayvanı yürütmek. (TSYK.499)

hışda-: Ses çıkarmak, söylemek. (TSYK.505)

[hış: Kırılmış, sert, gevrek şeylerin sesi. (TSYK.505)]

[hış hış: İpekli kumaşların sürtünmesinden çıkan sesi anlatır. (TSYK.505)]

/l⁴/+dA-

+dA- ekinin /ll/ hecesiyle genişlemiş hâlidir. Türkçede yansımali fiiller alanında en işlek eklerden biridir. Bunun yanı sıra ek, /t, n, ş/ çatı ekleriyle kullanılmaktadır (Zülfikar, 1995: 132). Ek, günümüz Türk lehçelerinden 19 tanesinde bulunmakta ve yansımali fiiller türetmektedir (Omuralieva, 2018: 349). Türkiye Türkçesinde örneğine en çok rastladığımız eklerden biridir.

çıtılta-: Yolda yürüyen hayvan veya insan ayakları hafif ses çıkarması. (TSYK.401)

[çıt: Küçük bir şeyin kırılırken çıkardığı hafif ses. (TSYK.401)]

dankılta-: Bağıra bağıra yüksek sesle konuşmak. (TSYK.423)

- fıkılda-: Kaynamaya başlamak. (TSYK.449)
[fık fık: 1. Herhangi bir şeyin ateş üzerinde kaynamasını anlatır. 2. Kesik kesik, sessizce gülmeyi anlatır. (TSYK.449)]
- fırılta-: Fır fır dönmek. (TSYK.452)
[fir: 1. Dönmek fiiliyle birlikte bir kimseye yaranmak ya da yardım etmek için üstün çaba harcamak anlamında kullanılan bir söz. 2. Baş dönmesi. 3. Fırlama. (TSYK.452)]
[fırıl fırıl: Bir şeyin biteviye ve hızla dönmesini anlatır. (TSYK)]
- fısılda-: Başkalarının duymayacağı kadar yavaş konulmak. (TSYK.455) [fis fis: Gizli ve yavaş konuşulurken çıkan sesi anlatır. (TSYK.455)]
- mırılta-: 1. Alçak sesle kendi kendine söylenmek. 2. Dır dır etmek. (TSYK.571)
[mır mır: Mırıldamayı anlatır. (TSYK.571)]
[mırıl mırıl: Mırıldanarak. (TSYK.571)]
- şapılda-: Şapırtılı ses çıkarmak. (TSYK.621)
[şap: İstekle öpme sırasında çıkan ses. (TSYK.620)]
[şapıldı: Yemek şapırdatılarak yenirken vb. durumlarda çıkan ses. (TSYK.620)]
- şarılda-: (Su) bol akarak ses çıkarmak. (TSYK.623)
[şar: Çağlayan. (TSYK.623)]
[şar şar: Şarıl şarıl. (TSYK.624)]
[şarıl şarıl: Suyun bol bol ve sesli akmasını anlatır. (TSYK.623)]
- ufulda-: Uf uf diye söylenmek. (TSYK.664)
[uf: Acı, sızı duyunca söylenir. (TSYK.664)]

/l⁴r/+dA-

Yine +dA- ekinin /l⁴r/ hecesiyle genişlemiş hâlidir. Bu ekin kullanım alanı oldukça geniştir. Türkçenin diğer lehçelerinde de bulunan bu ek, Türkiye Türkçesinde de /t, n, ş/ çatı ekleriyle kullanılmaktadır (Zülfikar, 1995: 137).

- fokurda-: Fokurdamak. (GTS.98)
[fiş-fiş: Ses taklidi. (GTS.97)]
- gıcırda-: 1. Gıcırdamak. 2. Çatırdamak. (GTS.103)
[gıcır-gıcır: Gıcır gıcır. (GTS.103)]
- homurda-: 1. Homurdamak. 2. Dırdır etmek. (GTS.118)
- kakırda-: 1. Çatırdamak. 2. Hafif ateşte fokurdamak. (GTS.127)
[kakır: Fokurdamak. (GTS.127)]
- kıkırda-: Fıkırdamak, fıkır fıkır kaynamak. (GTS.145)

- kıtırda-: Kıtırdamak. (GTS.149)
[kıtır-kıtır: Kıtır kıtır. (GTS.149)]
- lumburda-: Gürültü yapmak. (GTS.169)
- pıtırda-: 1. Patırdamak. 2. Çene çalmak, gevezelik yapmak. (GTS.196) [pıtır-pıtır: hafif ayak patırtıları. (GTS.196)]
- şakırda-: Şakırdatmak. (GTS.231)
[şakır-şakır: Sağanak hâlinde yağın yağmur için kullanılır. (GTS.231)]

/I⁴/+dA-

/Iş/ hecesine +dA- ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Yani +dA- ekinin genişlemiş biçimidir. Ses yansımali fiil alanında işlek bir ek değıldir. Günümüz lehçelerinden Türkiye ve Türkmen Türkçesinde görülmüş olup, Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan bir ek olarak değerdendirilebilir (Omuralieva, 2018: 351).

- çağışda-: Hışırdamak (TSYK.138)
- dağışda-: Yürürken hafif ses çıkarmak (TSYK.138)
- davışta-:
- fihışda-: Yavaş yavaş kaynamaya başlamak (TSYK.138)
- gığışda-: Kurumuş ağaç kabuğı, kâğıt vb. şeyler birbirine sürtünerek ses çıkarmak, hışırdamak. (TSYK.138)
- gığıšta-:
- kıvışda-: Yaramazlık yapmak, yerinde duramamak (TSYK.139)

+I⁴-

+I- ve +U- eklerini, bazı bilim adamları iki ayrı ek olarak değerdendirilmiştir. Bazı eserlerde ise +I- eki, +A- ekinin bir varyantı olarak ele alınmıştır (Salan, 2016: 75). Zülfikar, +I- ve +A- eklerini ayrı maddelerde ele almıştır (Zülfikar, 1995:116). ET'de geçişsiz fiiller türetir, ünsüzle biten kök ve gövdelere eklenir (Erdal, 1991: 474). Ses yansımali fiiller alanında pek işlek olmayan bu ek, Türkiye Türkçesinde de birincil biçimlere gelmektedir (Zülfikar, 1995:116).

- böğrü-: Bağırarak, acı acı ses çıkarmak. (TSYK.318)
- hörü-: Uykuda horlamak. (TSYK.513)
- şakı-: 1. Ezgili ses çıkararak terennüm etmek. 2. Neşeli konuşmak. Parıldayarak her tarafı aydınlatmak. 4. Azarlamak. 5. Çok konuşmak. 6. Ağrımak, acımak. (TSYK.617)
[şak: Enlice bir şeye vurulduğunda çıkan sesi anlatır. (TSYK.617)]
[şaka şak: Sürekli şakırdamayı anlatır. (TSYK.617)]
- toku-: 1. (Ceviz) Vurarak silmek, düşürmek. 2. Dövmek, vurmak. (TSYK.658)

+Ir-

Ergin, bu ekin işlek olmadığını fakat eski dönemlerden beri dilimizde mevcut olduğunu söylemiştir. Bunların yanı sıra yansıma isimlere gelerek yansıma fiil yaptıklarını ancak sayıca az olduğunu belirtmiştir. Buna ilaveten, *r* sesinin ses yansıma isimlerde, fiillerde çokça görüldüğünü ve isimlerde kelimenin bünyesine dâhil bir sestən başka bir şey olmadığını belirtir. Hatta fiillerde yapım eki olarak görüldüğü için *r* ile biten ses yansımaları fiillerin *-r-* sesiyle yapılmış olmaları ihtimalinin her zaman göz önünde tutulması gerektiğini söylemiştir (Ergin 2013: 182-183; Karaağaç 2013: 313).

Banguoğlu, “*Aslında isimden fiil yapan eski bir -ir- ekinin çözümü oldukça güçtür. Belki -i- ekinden bir uzatmadır. Doğu Türkçesinde -gür- ile de ilgili görünür. Dilimizde bir alanda işlek olarak görünen -ir- eki sesli bazı fizyolojik işleyişleri andıran yansımalara gelerek onların kılınışı anlamında fiiller türetir (çağırma, bağırma, anırma vs.)*” şeklinde tanımlamıştır (Banguoğlu 2015: 213).

Korkmaz ise, “*Dilimizde bazı örnekler, tek heceli yansıma köklerden +Ir- / +(U)r- ekiyle türetilmiş ve “yapma” bildiren fiiller görünümündedir. Bu fiillerin, genişletilmiş ikincil ses yansımaları biçimlerin birer fiil gibi kullanılmasından oluşması zayıf ihtimaldir*” diye tanımlamıştır (Korkmaz 2017: 121).

apşır-: Aksırmak, hapşırma. (TSYK.296)

[apşirik: Hapşırma. (TSYK.296)]

hapşır-: Aksırmak. (TSYK.496)

[hapşu: Hapşırma ses. (TSYK.496)]

kıçır-: Bağırma. (TSYK.536)

[kıçı kıçı: Davar çağırma ses. (TSYK.535)]

pısır-: 1. Aksırmak. 2. Korkudan saklanmak. (TSYK.598)

[pıs pıs: Yavaş ve hafif sesle fısıldayarak konuşmayı anlatır. (TSYK.599)]

[pısır pısır: 1. Yavaş ve hafif sesle fısıldayarak konuşmayı anlatır. 2. Derinin ufak ufak kabarmasını anlatır. (TSYK.598)]

üfür-: 1. Esmek. 2. Üfleyip yürütmek. (TSYK.667)

+K²I⁴r-

Geçişsiz fiiller yapan ve eskiden beri kullanılan bir ektir. Daha çok yansımaları kelimelerden ses ve biçim yansımaları fiiller türetir (Tenişev,1988: 431; Serebrennikov, 2011: 203). Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerin hepsinde görülen bu ek, Türkçede eski dönemlerden beri kullanılmakta ve birincil biçim yansımaları kelimelere gelmektedir (Zülfikar, 1995: 110).

Tonluluk-tonsuzluk, kalınlık-incelik uyumları görülür. T. Tekin Moğolca *-kira* ve Türkçe *-gır* ekini karşılaştırdığı makalesinde bu ekin, *kt-* fiilinden geldiğini yazar (Arıkoğlu, 2007: 1097). Banguoğlu, bu eke daha farklı yaklaşmaktadır. sümür- < *sümük+ür- örneğini vererek, aslının *+Ir-* eki olduğunu ve /k/ ünsüzüyle biten kelimelere eklendiğini; daha sonra da bunun *+KIr-* şeklini aldığını düşünmektedir (Banguoğlu, 2015: 213). Eraslan da Ş. Tekin’in buna benzer görüşünü nakletmiştir (Eraslan, 2012: 114).

- afgur- : Havlamak. (TSYK.291)
[afıl afıl: 1. Rüzgârın tatlı tatlı, serin serin esişini anlatır. 2. Soluk soluğa, çabuk çabuk, şapır şupur. (TSYK.291)]
- agır-: Anırmak, haykırmak. (TSYK.292)
- bağır-: 1. Yüksek ve gür ses çıkarmak. 2. Birine yüksek sesle çıkışmak. 3. Ağlamak. (TSYK.300)
[bağırıtı: Bağırıtı ses. (TSYK.300)]
- böğür-: 1. Bağırarak, acı acı ses vermek. 2. Bağıra bağıra ağlamak. (TSYK.318)
- çağır-: Birinin gelmesini kendisine yüksek sesle söylemek. 2. Herhangi bir vesileyle birinin bir yere gelmesini istemek, davet etmek. 3. Ezgi ile söylemek. (TSYK.369)
[çağ: Gürültü. (TSYK.369)]
- cızgır-: 1. Bağırarak. 2. Uğuldamak. 3. At kişnemek. (TSYK.352) [cız: Kızgın yağın içerisine bir şey atılınca çıkan ses. (TSYK.351)]
- gıgır-: 1. Boğzadan boğuk boğuk ses çıkarmak. 2. Soğuktan, üşümekten titremek. 3. Bağırarak. (TSYK.474)
[gıgır gıgır: Yavaş yavaş konuşmayı anlatır. (TSYK.474)]
- gıjgır-: 1. Haykırmak, gülemek. 2. Bağırarak. 3. Alevlenmek, horlanmak. (TSYK.475)
[gıj: Karganın bağırışını anlatır. (TSYK.475)]
[gıjıltı: Gıcırıtı, fişirtı. (TSYK.475)]
- gızgır-: 1. Ses çıkarmak (hayvan). 2. Kişnemek. (TSYK.481)
[gızı gızı: Koyun çağırma ünlemi. (TSYK.481)]
- hıngır-: Sümürmek. (TSYK.502)
[hın hın: Burnun akıntılı olduğunu anlatır. (TSYK.502)]
- kagır-: 1. Öksürmek, balgam çıkarmak. 2. Zorlayarak bir şeyi yerinden ayırmak, koparmak, kırmak. (TSYK.525)
[kagıldı: Gürültü. (TSYK.525)]
- kişgir-: İnsan ya da hayvanları kavgaya kışkırtmak. (TSYK.549) [kiş: Kümes hayvanları kovalama ünlemi. (TSYK.549)] [kişirdi: Hırıltı, kişneme. (TSYK.549)]
- öğür-: 1. Kusarken ya da kusacak gibi olurken gırtlaktan ses çıkarmak. 1. Böğürmek. 3. (Sığır) Bağırarak, böğürmek. (TSYK.582)
- mağır-: (Sığır) Böğürmek. (TSYK.565)
- pafgır-: 1. (Su) Gür ve hızlı akmak. 2. Havlamak, ürümek. (TSYK.585)

+IA²-

Orhun Türkçesi hariç bütün tarihî dönem lehçelerinde bu ek ile yapılan yansımaları fiillere rastlanmıştır. Yabancı köklere gelen ve en işlek bir ektir (Erdal, 1991: 454). Çağdaş Türk lehçelerinin de hepsinde işlek olarak kullanılmaktadır. Yansıma sözlerden geçişsiz fiiller yapar (Karaağaç, 2013: 308; Salan, 2016: 86).

- fır-la-: 1. Hızla bir yana atılmak. 2. Bulunduğu yerden çıkmak. 3. Fiyatı birden bire yükselmek. (TSYK.453)
[fır: 1. Dönmek fiiliyle birilte bir kimseye yaranmak ya da yardım etmek için üstün çaba harcamak anlamında kullanılan bir söz. 2. Baş dönmesi. 3. Fırlama. (TSYK.450)]
- fis-la-: 1. Fısıldamak. 2. Gizlice haber vermek. (TSYK.457)
[fis: 1. İç boş, kof. 2. Kuvvetsiz, cılız. (TSYK.454)]
[fısıl fısıl: Fısıltı halinde, fısıldayarak, hafif sesle. (TSYK.455)]
- gij-la-: Keskin, sert bir ses çıkarmak. (TSYK.475)
[gij: Karganın bağırışını anlatır. (TSYK.475)]
- gırgır-la-: Gırgır makinesiyle süpürmek. (TSYK.479)
[gır: Lakırdı, laf. (TSYK.479)]
- gır-la-: Gırıldamak, guruldamak. (TSYK.480)
[gır: Lakırdı, laf. (TSYK.480)]
- hır-la-: Köpek saldırmadan önce hır diye ses çıkarmak. 2. Can acısından acı acı bağırarak. 3. Çalışmak. (TSYK.504)
[hır: Kavga, gürültü. (TSYK.503)]
[hırhır: Göğüsü balgamla dolu kimse. (TSYK.503)]
[hırıldı: Hır hır diye çıkan ses. (TSYK.504)]
- hırt-la- : 1. Gırt gırt diye keserek ses çıkarmak. 2. Hortlamak. 3. Bir işi zorlukla yapmak. 4. Vücudu yıpratıca kadar çok çalışmak. (TSYK.505)
[hırt hırt et-: İyi pişmemiş kabak, patlıcan gibi sebzeleri çiğnerken hırt hırt diye ses çıkarmak. (TSYK.505)]
- hoh-la- : Ağzını yaklaştırıp soluğu bir şey üzerine hızla vermek. (TSYK.508)
- of-la-: Of diyerek sıkıntısını belli etmek. (TSYK.579)
[of: Sıkıntı ya da acıyı anlatan söz. (TSYK.579)]
- oh-la-: 1. Ahlamak, acı duymak. 2. Nefesle ısıtmaya çalışmak. (TSYK.580)
- pafla-: 1. (Kedi yılan vb. hayvanlar) Paf diye ses çıkarmak. 2. Homurdanmak, sitem etmek. 3. Ağaç çürüyüp kabuğu kabarmak. (TSYK.585)
- pat-la-: 1. İç basıncın artması yüzünden bir şer yarılmak. 2. Bir anlık gürültü çıkarmak. 3. Yırtılıp açılmak. 4. Ortaya çıkmak, yeşermek. (TSYK.590)

[pat: 1. Yassı bir şeye vurulunca çıkan sesi anlatır. 2. Birdenbire olan işler için kullanılır. 3. Ağır bir şey düştüğü zaman çıkan ses. (TSYK.590)]

/l⁴/+IA-

Bu yapı /ll/+dA-‘nın bir diğer varyantıdır. Günümüz Türk lehçelerinde en çok örnek Kumuk, Karluk, Özbek Türkçelerinde görülmüştür. Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde ise az sayıda örneğe rastlanmıştır.

cingılla-: 1. Üzüm salkımlarını koparmak. 2. Madenî ses çıkarmak. (TSYK.339)

çipille-: Alkışlamak. . (TSYK.409)

hopulla-: Sıçrayarak atlamak. (TSYK.510)

mızılla-: Söylenmek. (TSYK.574)

muşulla-: Hafif ses çıkararak uyumak. (TSYK.5576)

/l⁴ş/+IA-

/l⁴ş/ hecesine +IA- ekinin gelmesiyle oluşmuştur. +IA- ekinin genişlemiş biçimidir. Günümüz Türk lehçelerinde bu eke rastlanmamıştır.

cağışla-: Yankı yapmak. (TSYK.370)

cığışla-: (Su) Hafif hafif akmak. (TSYK.389)

pataşla-: Vurular sevmek. (TSYK.588)

tapışla-: Birini beğenerek arkasını okşamak. (TSYK.640)

tıpışla-: Birini beğenerek arkasını okşamak. (TSYK.650)

/l⁴k/+IA-

Sadece birkaç örneği olan bu ek, /l⁴ş/ hecesine +IA- ekinin gelmesiyle oluşmuştur. +IA- ekinin genişlemiş biçimidir. Günümüz Türk lehçelerinde bu eke rastlanmamıştır.

mıcırıkla-: Oyunbozanlık etmek. (TSYK.568)

üfürükle-: Üflemek. (TSYK.667)

pısırıkla(ş)-: Pısırık olmak. (TSYK.599)

+sI⁴r-

Bu ek ile yapılan yansımali fiillerde, ekten önce bir damak ünsüzü (k, g, ħ, ŋ) bulunması dikkat çekicidir. Burada bir sK > Ks göçüşmesi ihtimali de göz ardı edilmemelidir (tıs+kır- > tıksır-, vb.). Zülfikar bu tür örnekleri +KI⁴r- başlığı altında verip göçüşme olan şekilleri göstermiştir (Zülfikar, 1995: 111). İşlek bir ek olmamasına rağmen Oğuz, Kıpçak ve Karluk grubunda görülmüştür. Sibiry grubundaki lehçelerde ve Çuvaş Türkçesinde örneğine rastlanmamıştır (Omuralieva, 2018: 352).

agsır-: Aksırmak. (TSYK.292)

aksır-: Aksırmak. (TSYK.294)

- asır-: Hapşırnak (TSYK.297)
- öksür- : Solunum yolları zarlarının rahatsızlığı yüzünden akciğerlerdeki havayı birdenbire gürültüyle dışarı vermek. (TSYK.583)
- tıksır-: Ağzı kapalı iken hafifçe aksırnak. (TSYK.647)

SONUÇ

Türkçe, yansımali kelimeler ve onlardan türeyen yansımali fiiller bakımından da zengin bir dildir. Bilindiğı üzere yansımali kelimeler veya yansımali fiiller yapı bakımından “ses yansımali” ve “biçim yansımali” olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Ancak çalışmamızda sadece “ses yansımali” kelimeler ele alınmıştır.

Ses yansımali kelimeler üzerine Türkiye Türkçesinde Hamza Zülfikar’ın “Türkçede Ses Yansımali Kelimeler” adlı çalışması dışında kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Biz de adı geçen kitaptan topladığımız malzemeleri inceleyerek çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçlar şu şekildedir:

Türkiye Türkçesindeki ses yansımali kelimelerde fiil türeten eklerin bazen doğrudan ses yansımali kök ve tabanlara, bazen de /il/, /ir/, /iş/ gibi hecelerle genişleyerek ikincil biçim geldiğı görülmüştür.

Doğrudan Kök Ve Tabanlar Üzerine

ofla-: Of diyerek sıkıntısını belli etmek.
patla-: İç basıncın artması yüzünden bir şer yarılmak.
tapta-: Birbirini beğenerek arkasını okşamak.

İkincil Biçimler Üzerinde

çağıl-da-: (Su) Ses çıkarmak, çağlamak.
gorul-da-: (İç organlar) Guruldamak.
cızır-da-: Cızır cızır ses çıkarmak.

Belirtilmesi gereken diğ er husus da, /İş/+ hecesiyle genişlemiş /İş/+dA- ekidir. Bu ek, tarihî lehçelerden sadece Eski Anadolu Türkçesinde görülen bir ektir. Günümüz lehçelerden ise yalnızca Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde örneklerine rastlanmıştır. Yapılan incelemelere göre, bu modelin Oğuz grubu lehçelerinde görülmüş olup diğ er Türk lehçelerindeki örneklerine rastlanmamıştır (Omuralieva 2018: 453).

Türkiye Türkçesinde ses yansımali fiiller konusunda elde edilen eklerden en işlek olarak; /il/+dA-

/ir/+dA-

+Kır-

+lA-

ekleri gösterilebilir. Bu ekler dışında tespit edilen diğ er ekler ise kullanım açısından çok işlek eklerden değildir.

Yine +Kır- ekinin yalnızca Türkiye Türkçesinin değil tüm Türk dilinin yansımali fiiller konusunda karakteristik bir ek olduğu söylenebilir.

Bu ekler ayrıca diğ er Türk lehçeleri için de en işlek eklerden olup günümüz Türk yazı dillerinin neredeyse tümünde görüldüğü de tespit edilmiştir (Omuralieva 2018: 452).

Kaynakça

- Adcimuratova, Zarema, “Podrajaniya Zvukam Vodı v Krımskotatarskom Yazıke”, Seriya Filologičeskiye Nauki, Krımskiy Federalnıy Universitet V.İ. Vernadskogo, s. 55-60, Krım, 2016.
- Adilov, M. (1979). Azerbaycan Dilinde Teglidi Sözlür, Bakı.
- Aşmarin, N. (1918). Osnovı Çuvaşskoy Mimologii, Kazan.
- Aşmarin, N. (1925). “Podrajaniye v Yazıkah Srednego Povoljya”, İzvestiya Azerbaidjanskogo Universiteta, s.143-158, Baku.
- Aşmarin, N. (1928). O Morfoloğičeskih Kategoriyah Podrajaniy v Çuvaşkom Yazıke, Kazan.
- Balkaya, D. (1996). Yansılama Ve Almanca-Türkçe Ses Yansılmalı Sözcükler, Atatürk Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- Baturay, S. (2010). Türkçe Yansıma İkillemelerdeki Ses Almaşması, Boğaziçi Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Banguoğlu, T. (2015). Türkçenin Grameri. Ankara.
- Dilçin, C. (2013). Yeni Tarama Sözlüğü. Ankara.
- Erdal, M. (1992). Old Turkic Word Formation a Functional Approach to the Lexicon. Wiesbaden.
- Eren, H. (1951). “Onomatopeelere Ait Notlar”, TM, X.c., s. 55-58.
- Ergin, (2013). Türk Dil Bilgisi. İstanbul.
- Ersoy, F. (2010). Çuvaş Türkçesi Grameri. Ankara.
- Fazılov, M. (1950). İzobrazitelnost v Sovremennom Tacikskom Yazıke. Leningrad.
- Gülsevin, G. (1997). Eski Anadolu Türkçesinde Ekler. Ankara.
- Gülsevin, S. (2016). Karay Türklerinin Dili (Troki Diyalekti). Ankara.
- Hatiboğlu, V. (1972). Dilbilgisi Terimler Sözlüğü. Ankara.
- Hengirmen, M. (2009). Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü. Ankara.
- Hudaykuliye, M. (1962). Podrajatelniye Slova v Turkenmskom Yazıke. Aşhabad.
- Husayinov, K. (2010). Zvukoizobrazitelnost v Kazahskom Yazıke. Pavlodar.
- İskakov, A. (1951). “O podrajatelnih Slovah v Kazahskom Yazıke”, Turkologičeskiy Sbornik, Akademiya Nauk SSSR, s. 103-112, Moskva.
- İsyangulova, G. (2011). “Strukturniye i Sintaksiçeskiye Osobennosti Podrajatelnih Slov v Sovremennom Başkirskom Yazıke”, Filologiya i İskusstvedeniye, Vestnik Başkirskogo Universiteta, s. 1073-1074, Ufa..
- Karaağaç, G. (2013). Türkçenin Dil Bilgisi. Ankara.
- Karahan, A. (2006). “Memlûk Kıpçak Türkçesi Sözcükvarlığı: Yansıma Fiiller Üzerine Bir İnceleme”, (TÜBAR)-XX, s. 105-124, 2006.
- Karasu, M. (2013). Tarihi Türk Lehçelerinde Yansılmalı Fiiller, Bozok Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Yozgat.
- Korkmaz, Z. (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara.

- Korkmaz, Z. (2017). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi). Ankara.
- Naskali, E. G. Duranlı, M. (1999). Altayca-Türkçe Sözlük. Ankara.
- Omuraliyeva, A. (2013). Kırgız ve Türkiye Türkçesinde Biçim Yansımaları Fiiller, Bişkek. Kırgız-Türk Manas Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Bişkek.
- Omuralieva, A. (2018). Türk Dili ve Dialektlerinde Yansımaları Fiillerin Yapısı, Ege Üniversitesi, (Doktora Tezi), İzmir.
- Salan, M. (2016). Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı, Ankara Üniversitesi, (Doktora Tezi), Ankara.
- Sis, N., Gökçe, B. (2009). “Gülten Dayıoğlu’nun Öykülerinde Yansımalar ve Kalıp Sözler”, Turkish Studies, s. 1975-1989.
- Şagdarov, L. (1962). İzobrazitelniye Slova v Sovremennom Buryatskom Yazıke. Ulan-Ude.
- Şarafetdinova, Z. (2005). “Obrazovaniye Glagolov i İmyon Suşestvitelnih ot Podrajatelnih Slov (na tatarskom yazıke)”, Fen hem, №2, s. 6-13, Kazan.
- Şibanov, A. A., (2010). “Nareçiya i Podrajatelniye Slova v Udmurtskom Yazıke”, Vestnik Çelyabinskogo Universiteta, no: 34, Fillologiya. İskusstvovedeniye. Vıp. 49, s. 133-136, Çelyabinsk.
- Tuna, O. N. (1947). “Tabiat Taklidi Sözlerden Fiil Yapan Ekler”, Türkeli, S.4, s. 15.
- Tuna, O. N.(1950), “Türkçede Tekrarlar”, TDED, III, C. 3-4, S. (429-447); IV. C, 1-2. s. 35-82.
- TDK (2011). Türkçe Sözlük. Ankara.
- Türkay, K. (1978). “Kaşgarlı’nın Derlediği Yansıma Sözcükler”, Ömer Asım Aksoy Armağanı. Ankara.
- Ulakov, M. Z., Çerkesova, Z. B., (2011). “Zvukopodrajatelniye Glagoli v Karaçayevo-Balkarskom Yazıke”, Gummanitarniye İssledovaniye, Yazık Kommunikatsii, s. 167-171.
- Zülfikar, H. (1995). Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler. Ankara.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

SELÇUKLUDAN GÜNÜMÜZE UZANAN BİR TARİHİ MİRAS

“ÇAL KAYI PAZARI”

İbrahim BALIK*

Öz

Türkler, 11. asrın sonlarından itibaren yerleşmeye başladığı Anadolu’da, oldukça önemli eserler vücuda getirmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti, kuruluş dönemini tamamladığı I. Mesut Devrinden itibaren medreseler ve darüşşifalar başta olmak üzere pek çok mimari eserle Anadolu’yu donatmaya başlamıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Anadolu’nun ticari potansiyelini fark etmesi, O’nu bu amaç doğrultusunda siyasi ve ticari faaliyetlerde bulunmaya yöneltmiştir. Bu süreç içerisinde Anadolu’da değişik yerlerde önemli pazar yerleri de meydana getirilmiştir. Denizli’nin Çal ilçesi yakınlarında da Kayı Pazarı ismi ile bir pazar kurulmuştur. Kuruluşunun Selçuklular dönemine kadar uzandığını düşündüğümüz Kayı Pazarı, 17. yüzyıldan itibaren önemini artırmıştır. Osmanlı vezirlerinden Kaymak Mustafa Paşa burada bir vakıf kurmuştur. Zamanla bölgenin en büyük pazar yerlerinden birisi olan Kayı Pazarı, camileri, hanları ve dükkanları ile büyük bir müstemilat haline gelmiştir. Ne var ki bu büyük pazar, cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi bir tahribata maruz kalmıştır. Bu tahribatın sebepleri net olarak tespit edilememektedir. Ancak bu tahribat o kadar yoğun olmuştur ki günümüze bölgenin bu en büyük pazarından sadece kırık bir minare ulaşabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çal Çevresinin Fethi, Kayı Pazarı, Selçuklu Pazar Yerleri, Kaymak Mustafa Paşa Vakfı.

A HISTORICAL HERITACE FROM SELJUKS TO PRESENT

“ÇAL KAYI BAZAAR”

Abstract

Since the end of the 11th century, the Turkish nation has started to settle and created quite important works in Anatolia. Especially the Anatolian Seljuk started to fill Anatolia with many architectural works, particularly madrasah and darüşşifa, from the period of Mesut I, while the state completed its establishment period. I. Gıyaseddin Keyhüsrev's realized Anatolia's commercial potential and it has directed him to do political and cultural activities for this purpose. During this period, important market places were established in different places in Anatolia. One of this markets was established near Çal district of Denizli under the name of Kayı Bazaar. Kayı Bazaar, which we believe its existence extends to the Seljuk period, has increased its importance since the 17 th century. Kaymak Mustafa Pasha, one of the Ottoman viziers established a foundation here. Over the time, Kayı Bazaar, one of the largest market places in the region, has become a large outbuilding with its mosques, inns and shops. But, this great bazaar was severely damaged in the early years of the republic of Turkey. The causes of this destruction cannot be clearly identified. However this destruction was so intense that only a broken minaret has survived from this largest market of the region today.

Keywords: Conquest of the Çal Area, Kayı Bazaar, Selcuk Market Places, Kaymak Mustafa Pasha Foundation.

Çal ve Çevresinin Türk Hâkimiyetine Girişi

Çalışmamızın konusunu teşkil eden “Kayı Pazarı”, Denizli ili Çal ilçesi sınırları içerisinde. Dolayısıyla bu bölgenin fethi ve Türkleşmesi sürecine kısaca değinmek,

* * Dr. Öğr. Ü., Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: ibalik@pau.edu.tr.

konumuzun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Çal ilçesi çok eski dönemlerden beri insanların yaşadığı önemli çekim merkezlerinden birisidir. Özellikle, son yıllarda bölgedeki höyüklerde yapılan kazı çalışmaları ve birtakım antik dönem eserleri bu görüşümüzü destekler mahiyette veriler sunmaktadır.

Bu çerçevede Çal'ın, Dayılar Mahallesi yakınlarında bulunan ve kazı çalışmaları devam eden Ekşi Höyük (bkz. Resim 3) bölgenin ilk yerleşim merkezlerinden birisi durumundadır. Nitekim yapılan çalışmalarda elde edilen bulgular buradaki yaşam izlerinin M.Ö. 7000'li yıllara kadar dayandığını ortaya koymaktadır¹. Aynı şekilde son derece nefis bir manzaraya sahip olan ve hem araştırmacıların hem de gezginlerin daha çok ilgisini çekmeyi bekleyen Apollon Lairbenos Tapınağı² kalıntıları da Antik Dönemlerde bölgenin önemini ortaya koyan eserlerden birisidir (bkz. Resim 4).

Türklerin bölgeye gelişi, Malazgirt Savaşı'ndan sonraki yıllara tekabül etmektedir. Göçebe kültürüne sahip Türkmenler için Batı Anadolu'nun tarım potansiyeli ilk anda çok cazibedici olmamıştır. Ancak uzun süreden beri bu coğrafyada yaşayan Bizans halkı, iyi bir tarım insanı idi ve elverişli iklim koşullarına bağlı olarak gayet iyi ürün elde ediyorlardı. Dolayısıyla, Türkmen kitlelerini Batı Anadolu'ya çeken faktör verimli tarım alanları değil, yerli halkın kaldırdığı bol mahsul olmalıdır. Bu yüzden Türkmenlere ilk dönemlerde hudut boyları oldukça cazip gelmiştir³. Ayrıca bölgenin ılıman iklimi Türkmen kitlelerinin sürüleri için, İç Anadolu'nun çalılık arazilerine oranla çok daha zengin otlaklar sunmakta idi⁴.

Türkler, Denizli'ye XII. Yüzyılın ortalarından itibaren, Acıgöl üzerinden değil; Çal ve Acıpayam güzergâhlarından gelmişlerdir. Çünkü Denizli'nin iç bölgelerle ulaşımının sağlandığı asıl yol olan Acıgöl güzergâhı, bu yıllarda Bizans'ın kontrolünde idi. Dolayısıyla bölgenin en önemli yerleşim merkezi olan Leodikeia ve çevresindeki verimli toprakları yağmalamayı hedefleyen Türk akıncıları bu yolu kendileri için güvenli bulmamışlardır⁵. Bunun yerine daha güvenli gördükleri Acıpayam ve Çivril (Choma) – Çal güzergâhını kullanmışlardır⁶.

Bu ilk dönemlerde Selçuklu akınları bölgeyi fethetmek yerine; Bizans'ın bölgedeki gücünü tartmak hedefiyle gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla bu periyotta Çal ve çevresinde kalıcı bir Türk varlığından bahsedemeyiz. Aynı dönemde gerçekleşen I. Haçlı Seferi, bölgenin siyasi yapısında önemli bir değişiklik meydana getirmiştir. Selçuklular siyasi olarak Ege ve Marmara'yı Bizans'a terk edip daha iç bölgelere çekilmiştir. Ancak nüfus yapısı için bu durum çok söz konusu değildir. Özellikle Ege'deki iç bölgelere çekilmenin, şeklen bir çekilme olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü zaman zaman Selçuklu Devletinin de üzerlerinde tam hâkimiyet sağlayamadığı Türkmen unsurlar bu bölgeleri bütünüyle boşaltmamıştır. Haçlıların gelişi ile Türkmen kitlelerinin sağa sola dağılmaları onların buralarda yok edildiği anlamına gelmemektedir. Haçlıların arkasından gelen Rumlar ancak Batı Anadolu'nun bazı önemli vadilerini ele geçirebilmişlerdi. Hatta I. Kılıç Arslan, Efes'teki son Türk kalesini ancak

¹ Ekşi Höyük ile ilgili olarak bkz. Fulya Dedeoğlu, H. Hüseyin Baysal vd., "Ekşi Höyük 2015 Kazı Çalışmaları", 38. Kazı Çalışmaları Toplantısı (23 – 27 Mayıs 2016 Edirne) C.II, Ankara 2017, s. 389 – 402.

² Apollon Lairbenos tapınağı ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Tayyar Gürdal, "Anadolu'da Apollon Kültü", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, Ankara 2007, s. 111 vd.

³ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (çev. Erol Üyepazarıcı), İstanbul 200, s. 15.

⁴ John Julius Norwich, *Bizans-3 Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082 – 1453)* (çev. Selen Hırçın Riegel, İstanbul 2013, s. 83.

⁵ Tuncer Baykara, "Denizlideki Türk İskânının Başlaması", *Denizli'ye Dair Yazılarım*, Denizli 2019, s. 102.

⁶ Çal üzerinden gelen ve Leodikeia'ya inen kolun tarihi Lakorion köprüsünü aşıp (Çal / Bayıralan Köyü), bu günkü Baklan Çakırlar köyü üzerinden Denizli'ye inen ve günümüzde hala aktif olan güzergâhı kullandıklarını düşünüyoruz.

1107’de, Danişmendlilerle düştüğü bir anlaşmazlık sebebiyle Bizans İmparatoru Alexios’a yaklaşması üzerine yıkılmıştı⁷.

Aslında I. Haçlı seferinin hemen arkasından Çal ve çevresini de kapsayan bölgede, Bizans ve Selçuklular arasındaki Batı Anadolu hâkimiyet mücadelesi aynen devam etmiştir. 1102 yılında I. Kılıç Arslan, Denizli ve çevresine bir sefer düzenlemiştir. Bunun intikamını almak isteyen Alexios Komnenos, komutanlarından Philokales’i bölgeye göndermiştir. Philokales öncülüğünde Alaşehir ve çevresinde yoğun bir mücadele başlamıştır. Özellikle bölgedeki Selçuklu komutanı Hasan’ın uğradığı yenilgiden sonra I. Kılıç Arslan, Alexios Komnenos ile bir barış anlaşması imzalamıştır⁸. Bu anlaşma neticesinde I. Kılıç Arslan, Batı Anadolu’nun iç kesimindeki Türkmen kitlelerini daha iç bölgelere çekmeye söz verdi ise de bunun ne oranda gerçekleştiğini tespit etmek mümkün değildir. Kısa sürede bölgede yeniden Türkmen faaliyetlerinin başladığını göz önünde bulundurursak bu çekilmenin en azından Bizans’ın hedeflediği boyutta bir çekilme olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Selçuklular, I. Haçlı Seferinin tesirinden kurtulmaya başladıktan hemen sonra, Batı Anadolu’daki egemenlik sahasını genişleterek tekrar bölge üzerinde söz sahibi olmak istedi. Bunun için aslında şartlar belki de ilk fetih döneminden daha müsait durumda idi. Zira Ege Bölgesinde kıyıda içerilere doğru uzanan ovalar ile bunların kuzey ve güneyindeki bol otlaklı dağlar, Türkmenler tarafından tamamen boşaltılmamıştı⁹. Yani bu bölgede zaten bir Türkmen varlığı mevcuttu. Dolayısıyla Selçuklular ilk fetih döneminden daha avantajlı bir durumda tekrar Batı Anadolu hâkimiyetini güçlendirmeye başladı.

Türkmenler, kısa sürede bu gayretlerinin semerelerini almaya başladılar. Daha Alexios Komnenos döneminde eski Phrygia bölgesinin verimli ovalarına sızmaya başladılar. Bu dönemde Bizans Antalya ile kara bağlantısını kaybetti. Çivril, Çal, Güney, Buldan üzerinden denize doğru çekilecek bir hattın gerisindeki bölgeler tekrar Türk hâkimiyetine girdi. Bundan sonraki dönemde bu bölge “darü’s- sugur” olarak anılmaya başlamıştır¹⁰.

Harita 1: Alexios Komnenos döneminde Selçuklu – Bizans sınırı¹¹

⁷ Chaen, *a. g. e.*, s. 15.

⁸ Anna Kommena, *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1996. s.441; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 150; Mehmet Yağcı, “Bizans’ın Anadolu’daki Son Kalesi: Philadelphia (XI – XIV. Yüzyıllar)”, *Geçmişten Günümüze Manisa Sempozyumu Bildirileri*, Manisa 2018, C. 1, s. 85.

⁹ Chaen, *a. g. e.*, s.15.

¹⁰ Mustafa Yılmaz, *Anadolu’nun Türkleşmesinde Denizli*, Denizli 2019, s. 30.

¹¹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan) Ankara 2019, s. 368.

Alexios'tan sonra iş başına gelen oğlu Ioannes Kommenos zamanında mücadelenin ağırlığı farklı bölgelere kaydı. Çünkü Ioannes, Türkleri Malazgirt öncesi sınırlara atmak gibi çok iddialı bir politika ile yola çıktı. Bunun için epeyce de emek verdi. Bu dönemde mücadele daha çok kuzeyde Karadeniz ve güneyde Toroslar bölgesine kaymıştı. Ioannes, bu ideali uğrunda mücadele ederken kışı geçirmek için çekildiği Çukurova'da bir av sırasında kendi zehirli oku ile kendisini yaraladı. Bu yaranın etkisinden kurtulamayıp öldü¹². Yerine babası kadar iddialı olan Manuel Kommenos geçti.

Bizans'ın yeni imparatoru, Anadolu'da Bizans hâkimiyetini tesis etme konusunda babasından aşağı kalmadığını ortaya koymak istiyordu. Bunun için babasının askeri planlarını devam ettirmeye çalıştı. Nitekim 1146'da Menderes vadisi yolu ile Konya'ya doğru yeni bir sefere çıktı. Aslında kendisi açısından bakıldığında bu sefere çıkmasını haklı kılacak gerekçelere sahipti. Çünkü Sultan Mesut, hemen hemen deniz kıyısına ulaşacak kadar Menderes Vadisine girmiş bulunuyordu¹³. 1145 yılında ise bölgedeki Türkmenler Çal üzerinden Sardes'e kadar uzanan yeni bir akın düzenlediler¹⁴. Bu gelişmelere bağlı olarak Manuel'in 1146 yılında çıktığı sefer sırasında, Denizli'nin hemen kuzeyinde, "Tribleritzeman" (Çivril Çeman) denilen mevkide bazı mücadeleler oldu. Konya'ya kadar ilerleyen Manuel ciddi bir başarı elde edemeden geri döndü ve geri dönerken Menderes Vadilerinde tekrar Türkmen saldırılarına uğradı¹⁵.

1176 yılında yapılan Miryokefalon Savaşı, Anadolu tarihi gibi bölge tarihini de çok derinden etkilemiştir. Çal'a oldukça yakın bir bölgede gerçekleşen Miryokefalon Savaşı'ndan¹⁶ sonra Denizli ve çevresinde kalıcı Türk hâkimiyeti tesis edilmeye başlanmıştır. Bizans bu yenilgiden sonra prestijini kurtarma kabilinden, Çal ve çevresinde de hissedilen bazı karşı saldırılarda bulundu ise de bunlar bölgedeki Türk hâkimiyetine zarar veremedi. Nitekim, II. Kılıç Arslan'ın Atabeyi komutasındaki Selçuklu birliklerini takip eden Bizans kuvvetleri, bir ara seferlerini Çal çevresine kadar ilerletmişlerdir¹⁷. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi bunlar kısmi başarılar olmaktan öte gidememiş ve 1176'dan sonraki dönemde bölgede Türk hâkimiyeti büyük ölçüde tesis edilmiştir.

Bölgede Türk Yerleşmesi ve Kayı Pazarının Tesisi

Miryokefalon Savaşından sonraki yıllarda Çal ve çevresinde Türk hâkimiyeti hızla tesis edildi. Buna bağlı olarak özellikle Çökelez, Şalvan ve Beşparmak Dağlarının yaylaları ve bölgenin en büyük platosu olan Baklan Ovası, Türkmenler tarafından doldurulmaya ve kalıcı Türk yerleşmeleri teşekkül etmeye başladı. Nitekim haklarında teferruatlı bilgilere sahip olamasak da bölgede hala hatıralarının varlığı devam eden Hüsameddin Gazi, Mahmut Gazi¹⁸, İlyas Bey, İsa bey, Şeyh Elvan gibi alperenler Çal ve çevresini yurt tutmaya başladı.

Aslında bölgedeki bu ilk alperenlerin mezarlarının buldukları bölge iyi değerlendirilirse Çal çevresinin fethi ve Türkleşmesi ile ilgili önemli ipuçları yakalanabilir.

¹² Ostrogorsky, *a. g. e.*, s. 351.

¹³ Steven Ruciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), C. II, Ankara 2008 s. 220

¹⁴ Yılmaz, *a. g. e.*, s. 32.

¹⁵ Timothy, *a. g. e.*, s. 303; Chaen, *a. g. e.*, s. 30.

¹⁶ Türkiye tarihi açısından oldukça önemli bir dönüm noktası teşkil eden Miryokefalon savaşının yeri tarihçiler arasında hala tartışılan konulardan birisidir. Biz yapmış olduğumuz incelemeler, arazi çalışmaları ve klasik kaynaklardaki verilerden yola çıkarak bu savaşın Çivril İlçesi yakınlarındaki Kufi Boğazında yapıldığı kanaatindeyiz. Bu konuda bkz., Hasan Kara – İbrahim Balık, "Miryokefalon Savaşının Yeri İle İlgili Yeni Görüşlere Eleştirel Bir Bakış", *Çivril Tarihi ve Miryokefalon Zaferi*, Denizli 2020, s. 41 – 65.

¹⁷ Turan Gökçe, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lazkiye (Denizli) Kazası*, Ankara 2000, s. 29.

¹⁸ Müjgan Cumbur Mahmut Gazi ile ilgili olarak "Denizli'nin kültür tarihinde önemli yeri olan Gazilerden biri" ifadesini kullanmıştır. Müjgan Cumbur, "Denizli Kültür Tarihinde Gaziler ve Ahiler", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu*, Denizli 1989, s. 17.

Bunlardan Hüsamettin Gazi, bölgenin fethinde önemli bir rol oynadı ve Beşparmak Dağlarının eteğinde metfundur. İlyas Gazi, Çökelez dağında; Şeyh Elvan kendi adının verildiği Şalvan Dağı çevresinde metfundur. Dolayısıyla bölgenin üç kritik noktasında üç önemli alperenin bulunması bölgedeki planlı bir fetih hareketinin varlığının göstergesidir. Ayrıca bu noktalar stratejik konumdadır. Beşparmak Dağları, Çivril - Çal bağlantısını; Çökelez Dağı, Denizli – Çal bağlantısını; Şalvan Dağı ise Uşak – Çal bağlantısını kontrol eden önemli noktalardır. Dolayısıyla bölge sistematik bir plan çerçevesinde Türkleştirilmiştir.

Çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden Kayı Pazarı muhtemelen 1176 Miryokefalon Savaşından sonraki yıllarda teşekkül etmiştir. Çünkü 1071 – 1176 yılları arasında özellikle uç bölgelerde ticari faaliyetler son derece sınırlı kalmıştır¹⁹. Selçuklular, Bizans'a karşı giriştikleri siyasi hâkimiyet mücadelesini kazanıp Anadolu'da yerleşmelerini tesis ettikten hemen sonra bu toprakları yeniden hareketlendirmek için gerekli çalışmaları başlatmışlardır²⁰. Devlet, bir taraftan kendi kültür mührününün nişanesi olan cami, medrese, hamam vb eserlerin yapımını teşvik ederken; diğer taraftan da Anadolu'nun ticari potansiyelini geliştirecek yol, köprü, pazar yeri vb. eserleri vücuda getirmeye başlamıştır.

Pazarlar oluşum sürecinde ve gelişim dönemlerinde kendine özgü birtakım özellikler taşımışlardır. Bu ilk ticari merkezler, milletlerarası ticarete ve ulaşım teknolojisine bağlı olarak deniz, akarsu veya dağ silsileleri gibi coğrafi önemi yüksek bölgelerde oluşmuştur. Genellikle şehirlerden uzak geniş kırsal alanlarda kurulmuşlardır. Bu pazarlarda en çok hayvansal ve tarımsal ürünler ile el sanatlarına dayalı ürünler mübadele edilmiştir. Başlangıçta mevsimlik ve geçici yerleşmeler niteliğindeki pazarlar zamanla önemini artırıp bölgelerinin ticari potansiyeline bağlı olarak önemli merkezler haline gelebilmişlerdir²¹. Bu pazarların etrafında zamanla cami, mescit, kervansaray gibi değişik müstemilatlar da oluşmuştur²². Selçuklular Döneminde, Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesi yakınlarındaki Yabancı Pazarından başka Ilgın Pazarı, Ezine Pazarı, Alameddin Pazarı ve Koçhisar Pazarı en çok bilinen pazarlardır²³.

Bu pazarlar yukarıda da ifade edildiği gibi daha ziyade şehirlerden uzak bölgelerde kuruluyordu²⁴. Konumuzu teşkil eden Kayı Pazarı da bu yapıya uygun olarak oluşmuştur. Önemli yerleşim yerlerinden oldukça uzakta, Büyük Menderesin Çal'daki vadilerinden birisinde, aynı zamanda önemli yol güzergâhları üzerinde kurulmuştur. Ayrıca Selçuklular döneminde pazarların kurulduğu yerlerin özellikleri arasında, Bizans – Selçuklu ve Hıristiyan – Müslüman siyasal sınır bölgelerinde karşılıklı işlenmiş veya işlenmemiş mal alış verişine müsait mekânlarda kurulması da bulunmaktadır²⁵. Kayı Pazarı tam da Selçuklu – Bizans sınırında, kuzey ve doğusundaki Müslümanlarla, güney ve batısındaki Hıristiyanların önemli kaynaşma noktalarından birinin üzerinde kurulmuştur.

Çal, oldukça erken denilebilecek bir dönemde, güçlü şekilde kurulan Türk hâkimiyeti ve ticari potansiyeli itibarıyla pazar kurmaya elverişli bölgelerden birisidir. Bu avantajlarına bağlı olarak Çal ve çevresinde tarihi süreç içinde önemli pazarlar kurulmuştur. XVI. yüzyılda

¹⁹ İsmet Kayaoğlu, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.24, Ankara 1981, s. 360.

²⁰ Koray Özcan - Zekiye Yenen, "Anadolu Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek)", *Megaron*, C:5, S:2, İstanbul 2010, s. 58.

²¹ Özcan – Yenen, *a. g. m.*, s. 61.

²² Koray Özcan, " Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri I - Pazar Yada Panayır Yerleşmeleri" *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:6, S: 1, Eskişehir 2006, s. 214.

²³ Yaşar Bedirhan, "Selçuklu Türkiye'sinde Ticaret Yolları Limanlar ve Pazar Yerleri" *Turkish Studies*, V: 11, Summer 2016 Ankara, s. 23

²⁴ Kayaoğlu, *a. g. m.*, s. 371.

²⁵ Özcan, *a. g. m.*, s. 208.

bölgede Şeyhlü (Işıklı), Kavak ve Kayı olmak üzere üç tane pazar mevcuttur²⁶. İlk iki pazar kuruldukları yerin adını almışken, Kayı Pazarı bölgeye yoğun olarak yerleşen Kayı boyundan ismini almış olmalıdır²⁷.

Kayı Pazarı İle İlgili Tarihi Kayıtlar

Çal – Bekilli yolunda, Büyük Menderes üzerindeki Kumral köprüsünü 2 km geçtikten sonra yolun sağında tek başına bir minare bulunmaktadır (Bkz Resim 1). Bölge halkı tarafından daha çok “yıkık minare” ya da “kırık minare” olarak isimlendirilen bu minare yakın zamana kadar şerefesine kadar kırık bir vaziyette idi ve kaderine terk edilmiş durumda tamamen yıkılmayı bekliyordu. Denizli Müze Müdürlüğü tarafından şerefe üstü tekrar tamir edilmiş, şerefenin altı da elden geçirilerek minarenin yıkılıp gitmesi engellenmeye çalışılmıştır (Bkz. Resim 2). Ancak minarenin etrafında başka hiçbir binanın veya kalıntısının bulunmaması, yakınında önemli bir yerleşim yerinin mevcut olmaması bölge halkının her zaman dikkatini çeken bir konu olmuştur. Tek başına bir minarenin inşa edilmesi söz konusu olamayacağına göre burada mutlaka bir caminin olması gerekmektedir. Bu minare teferruatını aşağıda vereceğimiz bölgenin en büyük pazarlarından birisi olan ve XIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulduğu düşünülen²⁸ Kayı Pazarındaki iki camiden birisine ait minaredir.

Kayı Pazarı ile ilgili ilk somut belgelere ise XV. yüzyıldan itibaren rastlıyoruz. XV. yüzyılın sonlarına doğru düzenlendiği tahmin edilen bir Osmanlı Mufassal Defterinde Çal ilçesinde yeni kurulan bir pazarla ilgili kayıt mevcuttur²⁹. Bu pazar çok büyük ihtimalle bölgenin en eski pazarı olan Kayı Pazarı olmalıdır.

Kayı Pazarı ile ilgili kayıtlar, kaynaklarda XVI. yüzyıldan itibaren daha belirgin olarak görülmektedir. Bu bilgilere göre Kayı Pazarı, 600 akçalı ihtisaba sahip küçük çaplı bir pazardır. Ayrıca Kâtip Çelebi’de “menderese dökülen bir dere içinde hafta pazarı durur, Halı Pazarı³⁰ derler” şeklinde Kayı Pazarından bahsetmiştir³¹.

Kayı Pazarı ile ilgili bize en teferruatlı bilgileri ise 18. Yüzyıla ait bir vakfiye vermektedir³². Bu vakfiyeden edindiğimiz bilgiye göre Kayı Pazarı cami, mescit, han ve dükkânlardan ibaret son derece mamur önemli bir müstemilat idi.

Kayı Pazarı ile ilgili vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 735 numaralı defterin 119. sayfasında kayıtlıdır (Vakfiye için bkz. Ek 1). Vakfiye, Osmanlı Kaptan-ı Deryalarından Kaymak Mustafa Paşa’ya aittir. Aslen Boşnak olan Kaymak Mustafa Paşa, 11 Eylül 1721

²⁶ Tuncer Baykara, “Kayı Pazarı”, *Denizliye Dair Yazılarım*, Denizli 2019, s. 113.

²⁷ Bu yerin Kayı Pazarı olarak adlandırılması son derece doğaldır. Zira bölgenin fethi ve Türkleşmesi sürecinde buralara pek çok Kayı boyu mensubu gelip yerleşmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Gökçe, *a. g. e.*, s.292.

²⁸ Baykara, *Kayı Pazarı*, s. 113.

²⁹ Turan Gökçe, “Müstakil Bir İdari Birim Olarak Çal Kazasının Öncüsü: XV. ve XVI. Yüzyıllarda Kütahya Sancağı Piyade Teşkilatında Çal – İli Nahiyesi”, *21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Sempozyumu Bildirileri*, Denizli 2007, s.243

³⁰ Kâtip Çelebinin bu pazarı Halı pazarı olarak isimlendirmesi belki de bölgede çok fazla dokunan iyi kalitedeki halılar sebebiyle olmalıdır. Bölgenin halıcılık potansiyeli ilgili olarak bkz. Özcan Yörük, “Kartal Figürlü Denizli Çal Halısı”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.25 (Ocak 1989), İstanbul 1989, s. 49 – 53; Ayşen Soysaldı – Özgür Paksoy, “Çal Halıları”, *21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Sempozyumu Bildirileri*, Denizli 2007, s. 827.

³¹ Baykara, *Kayı Pazarı*, s.114.

³² Vakfiye ilk olarak, Münir Aktepe tarafından 1968 yılında yayınlanmıştır (XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kapdan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşaya Ait Vakfiyeler, *Vakıflar Dergisi*, S.8, 1969). Daha sonra H. Mustafa Eravcı (“Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa ve Vakfi”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Denizli2006, C.I) ve Tuncer Baykara da (Kayı Pazarı, *Denizli’ye Dair Yazılarım*, Denizli 2019) vakfiyeyi çalışmalarında kullanmışlardır.

yılında Kaptan-ı Derya olmuştur. Nişancılıktan, Kaptan-ı Deryalığa getirilen Mustafa Paşa, II. Viyana kuşatmasının en önemli siması Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın da kızı tarafından torunudur³³. Osmanlının kendi dönemindeki en meşhur simaları ile akrabalıkları bulunan Kaymak Mustafa Paşa, Lale Devrinin en büyük mimarı olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşaya da damat olmuştur. Kayınpederi sayesinde değişik makamları atlayıp kısa sürede Kaptan-ı Deryalık gibi önemli bir görevi elde etmiştir. Bu yüzden kendisine “Atlamacı” lakabı takılan Mustafa Paşa, aynı zamanda İstanbul Kaymakamlığı da yapmıştır. Lale devrini sona erdiren Patrona Halil isyanı sırasında 1730 yılında kayınpederi Damat İbrahim Paşa ile birlikte idam edilmiştir³⁴. İşte bu önemli devlet adamı tarafından bölgede bir takım vakıflar vücuda getirilmiştir.

Vakfiyede, Kayı Pazarında mevcut binaların bir kısmı ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: “... Anadolu vilayetinde, Kütahya Sancağına bağlı Çal Kazasında, Kayı Pazarında bulunan han ve bir hamam ve yakınlarındaki hudutları malum olan dükkânlar, bostan, bağ ve bahçeler...”³⁵. Buna göre Kayı Pazarında kesin olarak bir han, bir hamam ve bunların çevresinde bir takım dükkânlar mevcuttu. Yine vakfiyeden anladığımızı göre burada bir cami mevcuttu ve bu cami bizzat Kaymak Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştı³⁶. Yine vakfiyede açıkça belirtildiğine göre burada Camii Atik denilen bir cami daha mevcuttur³⁷. Dolayısıyla Kayı Pazarı 1730’lu yıllarda iki camisi, bir hanı, pek çok dükkânı olan, etrafında bağ ve bahçelerin bulunduğu son derece mamur ve hareketli bir mahaldi.

Yine vakfiyede Kayı Pazarındaki her iki camide görevli kişiler hakkında da bilgi verilmiştir. Bu görevliler ve aldıkları ücretler şöyledir:

Tablo1: Kaymak Mustafa Paşa Tarafından Yaptırılan Caminin Görevlileri

Camide Bulunan Görevliler	Aldığı Günlük Ücret
İmam	5 akça
Hatip	5 “
Vaiz	5 “
Cabi (Vergileri toplayan kişi)	5 “
Kâtip	5 “
Müezzin	3 “
Kayyum	2 “
Ferraş (Temizlikçi)	2 “
Bevvab (Kapıcı)	1 “
Siraci (Aydınlatma ile görevli kişi)	1 “
Mütevelli (Vakfın yöneticisi)	10 “

Camii Atik’in görevlileri ve aldıkları ücretler ise şöyledir.

Tablo2: Camii Atik Görevlileri

Camide Bulunan Görevliler	Aldığı Günlük Ücret
İmam	1 akça
Müezzin	1 “
Kayyum	1 “

³³ Babasının ismi vakfiyede Mehmet olarak geçmektedir. İsmail Hami Danişmend ise kaymak Mustafa Paşa’nın babasının adını Kara İbrahim Paşa olarak belirtir. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1975 C.IV, s.19. Kaymak Mustafa Paşanın hayat hikayesi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. H. Mustafa Eravcı, “Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa ve Vakfı”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Denizli 2006, C.I, s. 177.

³⁴ Münir Aktepe, “XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kaymak Mustafa Paşaya Ait Vakfiyeler” *Vakıflar Dergisi* S.8, Ankara 1969, s. 15.

³⁵ VGMA, Defter No:, 735, s. 119.

³⁶ Günümüzde Kayı Pazarında ayakta kalan tek eser olan minare bu camiye ait olmalıdır.

³⁷ VGMA, Defter No:, 735, s. 119.

Bu iki camiden Cami-i Atik, vakfiyede kaydedilen görevli sayısından da anlaşıldığı gibi küçük bir cami olmalıdır. Yine personeline ödenen ücretten de bunu rahatlıkla anlayabilmekteyiz. Nitekim bu cami imamının ücreti, Kaymak Mustafa Paşanın yaptırdığı caminin imamının maaşının 1 / 5'i kadardır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde de Kayı Pazarında kurulan bu vakıfla ilgili bazı belgeler mevcuttur. Mesela bunlardan birisine göre 1789 yılında vakıf kâtibi olan es Seyit Mehmet Reşit Halife bin Muhammed Şekip kendi rızası ile bu görevinden istifa etmiştir³⁸.

Kayı Pazarının tarihteki hareketli yapısı ve önemi ile ilgili bir başka bilgi ise Çal'ın uzun süre mülki anlamda bağlı kaldığı Karahisar-ı Sahip'e (Afyonkarahisar) ait şer'îye sicillerinde geçmektedir. 1853 tarihinden sonra yazılan bir şer'îye sicilinde bölgeye vergi toplamaya gelen kişinin fazla vergi istediğinden dolayı bölge eşrafının bir şikâyetinden bahsedilmektedir. Şikâyet dilekçesinde şu ifadeler kullanılmıştır. "... Kayı Pazarında bulunan kasap ve kebabçı ve ekmeççi esnaflarının her birinden kırkar, helvacı esnaflarından her birinden yirmi beşer ve esnaf-ı saireden dahi benzer ücretler istenmiştir.³⁹" Buradan da anlaşıldığına göre Kayı Pazarında kebabçılar, ekmeççiler, helvacılar ve diğer pek çok esnaf vardır. Dolayısıyla bütün bu bilgiler Kayı Pazarının ne kadar hareketli bir bölge olduğunu bize göstermektedir. Yine bölgede, Pazar Değirmenleri adı ile anılan un değirmenlerinin varlığını biliyoruz⁴⁰. Ancak bunların pazarın kurulduğu yıllarda mı yoksa daha sonraki yıllarda mı kurulduğu hakkında net bilgiye sahip değiliz.

Kayı Pazarının 16. Yüzyılın sonlarında da bölgede etkinliği devam eden ve iyi bilinen bir pazar olduğunu görüyoruz. Denizli ili Buldan ilçesinde Yenicekent mahallesinde Emir Sultan Dede Türbesinde duvarlara yazılmış yazılardan birisinde Kayı Pazarından bahsedilmektedir. Muhtemelen uğur getirsin diye bölgede kutsal kabul edilen bir mekâna yazılan yazı şöyledir: "Bu sene buğday kilesi on üç akçaya satıldı Kayı Pazarında. Bu sene zemheride tohum hava mülayim olursa ... Sene 994 (1585-1586) (bk. Resim 5)"⁴¹.

Kayı Pazarı hakkında elimizde bulunan bir başka belge ise buradaki hanla ilgilidir. 1886 yılında handa bulunan bazı Hristiyanlar, hanın kapısı üzerinde bulunan ve dini içerikli bir takım ibareler bulunan taşın üstüne bir haç işareti koymuşlardır. Hristiyan tüccarların bu provakatif hareketi, Müslüman ahalinin tepkisine sebep olmuş ve kapının üzerindeki bu taşın kaldırılması için yetkililere müracaat etmişlerdir. Kaymakamlık burada bulunan Hristiyan tüccarlardan bu haç işaretinin kaldırılmasını ve provokasyona son vermelerini istemiştir. Ancak Hristiyan topluluk, İstanbul'daki patrikhaneden bir emir almadıkça haç işaretini kaldırmayacaklarını bildirmişlerdir. Hatta eğer işaret zorla kaldırılırsa başka türlü hareket edeceklerini bildirip, üstü kapalı tehditlerde bulunmuşlardır⁴². Müslümanlar da Hristiyanların bu tavrına karşı büyük bir infiale kapılmış ve ortam iyice gerilmiştir. Bu gerginliğin daha da büyümesi ve nahoş olaylara sebebiyet vermesini istemeyen yetkililer devreye girmiş meseleyi İstanbul'a iletmişlerdir. Nihayet İstanbul'un baskısı üzerine, mahalli ruhani lider konumundaki Aydın Patrikhanesi, Kayı Pazarındaki hanın kapısının üstüne konan bu haç işaretinin kaldırılması için yazı göndermiş ve mesele çözülmüştür⁴³. (Bu belge için bkz. Ek 2)

Bu belgelerin verdiği bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Kayı Pazarı sadece bölgedeki Müslümanların ticaret yaptığı bir yer değildir. Burada, Hristiyan tüccarlar da ticaret yapmakta idiler. Bunlar, Osmanlı'nın son dönemlerinde azınlıklara tanınan imtiyazlara bağlı olarak

³⁸ BOA, Cevdet Evkafı, Kayıt No.3837.

³⁹ Muharrem Bayar, "Karahisar-ı Sahip Sancağı Şer'îye Sicillerinde Çal Kazası", *21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Sempozyumu Bildirileri*, Denizli 2007, s.263.

⁴⁰ Şaban Kök, "Çal Yöresi Su Değirmenleri", *21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Sempozyumu Bildirileri*, Denizli 2007, s.837.

⁴¹ Mustafa Beyazıt, "Denizli Buldan/Yenicekent Büyük Tekke (Emir Sultan Dede) Türbesi (Yayın Sürecinde)

⁴² BOA, DH.MKT, Dosya No:1390, Gömlek No:18

⁴³ BOA, DH.MKT, Dosya No:1390, Gömlek No:88

cüretkâr bir takım davranışlarda da bulunabilmişlerdir. Biz, bunların ticaret için bölgeye gelen Hristiyanlar olduğunu düşünüyoruz. Yani bu Hristiyanların bölgede yaşayan ahali olması söz konusu değildir. Çünkü bölgede ciddi bir Hristiyan unsur yoktur. Mevcut Salnamelere göre Çal'da ve çevresinde (Baklan, Çivril) kalabalık bir Hristiyan nüfusuna rastlanmamaktadır. Sadece 19. yüzyılın son dönemlerinde Çal'da 155 tane Rum'un bulunduğu bilinmektedir⁴⁴. Bu rakam bölge nüfusu ile orantılandığında ciddiye alınmayacak kadar düşüktür. Çünkü 1870 yılında Çal'da 12 323 erkek nüfus vardır⁴⁵. Bu rakamın 1900'ün başlarında ciddi bir değişiklik göstermediğini kabul edersek, 150 Hristiyan, bu nüfus içinde cidden önemsiz bir rakamdır. En azından bölgede nüfus gücüne dayalı herhangi bir direniş gösterme eğilimlerinin olacağını asla kabul edemeyiz. Dolayısıyla, Kayı Pazarındaki bu olay bölgede ticaret yapan Hristiyan tüccarların çıkarttığı münferit bir hadisedir. Buradan ulaşabileceğimiz kesin sonuç ise Kayı Pazarının, Müslüman - Hristiyan pek çok tüccarı kendisine celp eden çok önemli bir ticaret merkezi olduğudur. Kayı Pazarının bu önemli ve hareketli yapısını ne zaman kaybettiği tam olarak tespit edilememiş ise de; Pazarın 1920'li yıllara kadar aynı yerde kurulmaya devam ettiği bölge halkı tarafından ifade edilmektedir.

Kayı Pazarının Önemi Yitirmesi ve Yok Edilmesi

Yukarıda anlattıklarımıza dayanarak, Kayı Pazarının tek minareden ibaret bir alan olmadığı, hanları, camileri, dükkânları ile bölgenin en büyük ticaret merkezlerinden birisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu noktada asıl soru ise böylesine önemli bir merkezin nasıl oldu da kırık bir minare kalacak şekilde yok edilebildiğidir. Gerçekten bu sorunun cevabını bulabilmek tarihsel bilinç perspektifimiz açısından da son derece önemlidir.

Ne var ki, bu konuda henüz somut bir bulguya rastlayabilmiş değiliz. Bu kadar büyük bir yıkımı sadece tabiatın tahribatına bağlamak mümkün değildir. Bu yıkımın çok daha önemli sebepleri olmalıdır. Bölgede halk arasında yaptığımız araştırmalarda ise pazarın yok oluşu ile ilgili iki önemli sebep öne sürüldüğünü gördük. Ancak her iki görüşün de resmi bir belge ile teyit edilmesi mümkün olmamıştır. Birinci görüş, Kayı Pazarının, taş ocağı olarak işletildiği ve buradaki eserlerin yıkılıp inşaat yapacaklara taş olarak satıldığı şeklindedir. Bu gerçekten tüyler ürpertici bir iddihadır. Ancak bu konuda hiçbir resmi kayıt yoktur. Hâlbuki bu konuda mutlaka izin belgesi, ruhsat vb. babından bir takım evrak ve kaydın bulunması gerekirdi. Bölgede 1911 yılında işletilen bir zımpara madeni ile ilgili her türlü evrakın var olduğu göz önünde bulundurulursa⁴⁶ taş ocağı ile ilgili hiçbir kaydın bulunmaması manidardır.

Kayı Pazarı'nın tahrip edilmesi ile ilgili olarak bölgedeki ikinci görüş ise ise cumhuriyetin ilk yıllarında, Çal ve çevresinin tartışmasız en önemli siması olan Necip Ağa tarafından yıktırıldığı şeklindedir. Necip Ağa, Çal ve çevresinde Kuva-i Milliye'nin teşekkülünde Müftü Ahmet İzzet Efendi ile birlikte oldukça önemli hizmetler vermiş birisidir⁴⁷. Ancak halk rivayetlerinden anlaşıldığına göre sonraki yıllarda kendisini bölgenin tek otoritesi olarak görmeye başlamış ve zaman zaman gayr-ı kanuni eylemlerde bulunabilmiştir. Rivayet edildiğine göre, Necip Ağa bu dönemlerinde Çal merkezde bulunan kendine ait dükkânların daha işlerlik kazanması için böyle bir eylemde bulunmuştur. Çünkü halkın büyük çoğunluğu ya Necip Ağaya olan tepkisi ya da eskiden beri alıştıkları Pazar yeri olması sebebiyle genellikle pazar ihtiyacını Çal merkezdeki dükkânlardan değil, Kayı Pazarından görmeye devam etmekte idi. Bu da başta Necip Ağa olmak üzere Çal'ın merkezinde dükkânı olan eşrafın kazancının

⁴⁴ İbrahim Balık, *Belgeler Işığında Çal Tarihi*, Denizli 2017, s.69

⁴⁵ *Salname-i Vilayeti Hüdavendigâr*, 1287 Bursa.

⁴⁶ Çal - Ortaköy'de işletilen zımpara madenine ait belgelerdir. BOA, İ.MMS,27 numarada kayıtlı olan dosya oldukça hacimli olup, bölgenin ayrıntılı haritalarını da ihtiva etmektedir.

⁴⁷ Necip Ağa'nın Milli Mücadele yıllarındaki faaliyetleri için bkz. Balık, *a. g. e.*, s. 142 vd.

düşük olmasına sebep olmakta idi. Bunun için Necip Ağa, Kayı Pazarındaki dükkânları yıktırılmış, halk ta mecburen alış veriş için Çal merkeze gelmek zorunda kalmıştır.

Sonuç

Selçuklular Anadolu'da siyasi hâkimiyetlerini tesis ettikten sonra hızla imar faaliyetlerine başlamışlardır. Bu konudaki en önemli adımlardan birisi de ticareti canlandırmak amaçlı geniş çaplı pazar yerleri oluşturulmasıdır. En önemli örneğini Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesi yakınlarında kurulan Yabanlu Pazarında gördüğümüz bu pazarlar, zamanla Anadolu'da yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Selçuklulardan beri var olduğunu düşündüğümüz pazarlardan birisi de Denizli ilinin Çal ilçesi yakınlarında kurulan Kayı Pazarıdır.

Bölgede Türk varlığı, Malazgirt Savaşından sonraki dönemlerden itibaren görülmeye başlanmıştır. Ancak asıl kalıcı Türk yerleşmesi, 1176 Miryokefalon Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Bu savaş sonrasında Bizans'ın genel anlamda Komnenoslarla oluşturmaya çalıştığı, Anadolu'da Bizans'ı tekrar hâkim kılma projesi tamamen suya düşmüştür. Bu önemli gelişmeden sonra uç bölgesi olan Denizli ve çevresinde de kalıcı bir Türk hâkimiyeti tesis edilmeye çalışılmıştır. Çal yöresi de kısa sürede tam anlamıyla Türkleştirilmiştir. Bölgenin stratejik yapısına bağlı olarak Selçuklulardan itibaren bu bölgede Kayı Pazarı adı ile bir pazar kurulmaya başlanmıştır.

Kayı Pazarı zamanla gelişerek, XVII. yüzyılın son dönemlerinden itibaren bölgenin en önemli ticaret ve alış veriş merkezi haline gelmiştir. Osmanlı vezirlerinden, Akdeniz Kaptan-ı Deryası Kaymak Mustafa Paşa burada önemli bir vakıf kurmuştur. Yine belgelerden anladığımıza göre bu dönemde Kayı Pazarı, hanıyla, camileri, dükkânları hatta değirmenleri ile oldukça gelişmiş bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Ancak sonraki yıllarda bu kadim müstemilat aymazlığa ve hissizliğe kurban gitmiş, bölgenin en büyük pazar ve ticaret merkezi yıkık bir minare hariç, tek bir eser kalmayacak şekilde yok edilebilmiştir. Bölgede geniş kapsamlı bir yüzey araştırması yapılırsa Kayı Pazarında bulunan bazı eserlere ait malzemenin çevre köylerdeki eski yapıların duvarlarında bulunabileceğini tahmin etmekteyiz. Bu, muhakkak ki Kayı Pazarının tekrar kurulmasını sağlayamayacaktır, ama böylesine önemli bir eserimizin bazı izlerinin tespiti açısından araştırmacılara önemli ipuçları verecektir.

Kaynakça**Arşiv Vesikaları**

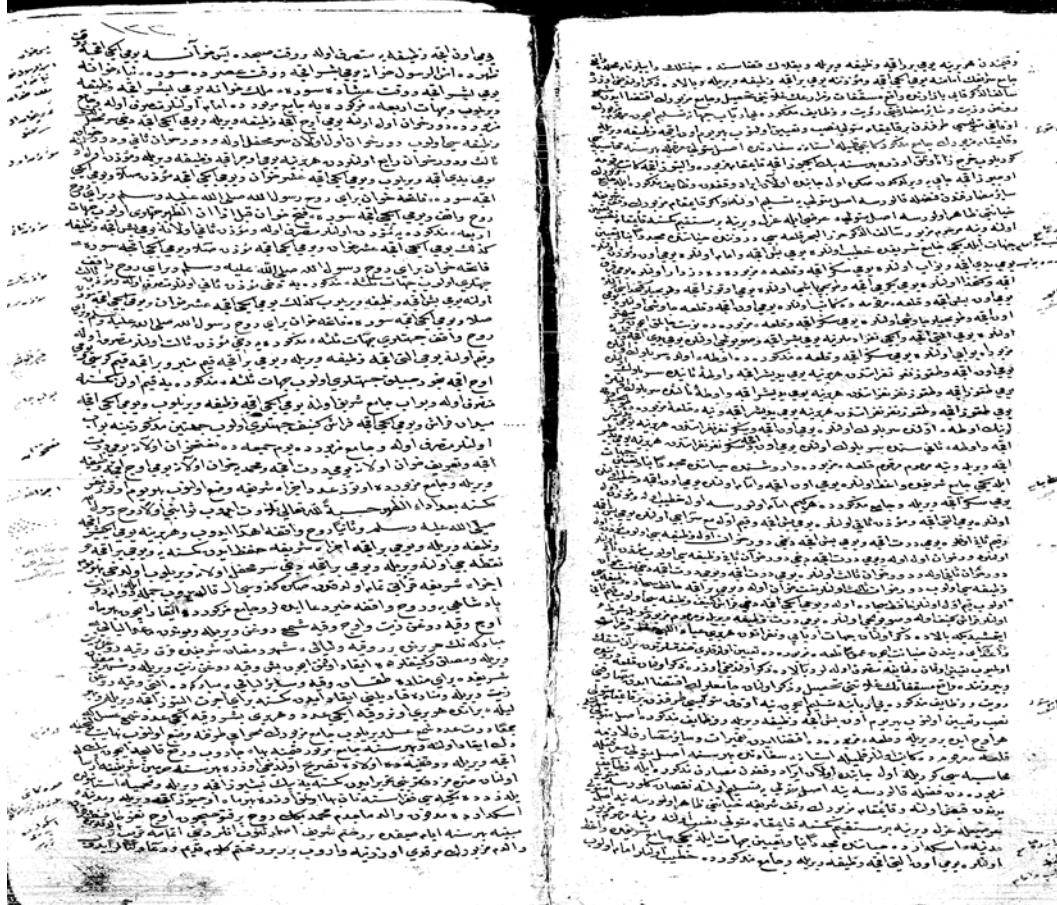
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.MKT, Dosya No:1390, Gömlek No:18.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.MKT, Dosya No:1390, Gömlek No:88.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İMMS,27.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Evkafı, Kayıt No.3837.
 Salname-i Vilayeti Hüdavendigâr (1287) Bursa.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No., 735.

Kitap ve Makaleler

- Aktepe M. (1969). “XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kaymak Mustafa Paşaya Ait Vakfiyeler”
 Vakıflar Dergisi S.8, 15–35.
- Balık İ. (2017). Belgeler Işığında Çal Tarihi, Denizli.
- Bayar M. (2007) “Karahisar-ı Sahip Sancağı Şer’iye Sicillerinde Çal Kazası”, 21. Yüzyıla
 Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi Sempozyumu Bildiriler, 01-03 Eylül 2006,
 258-265.
- Baykara T. (2019). “Denizlideki Türk İskanının Başlaması”, Denizli’ye Dair Yazılarım,
 Denizli.
- _____. (2019). “Kayı Pazarı”, *Denizliye Dair Yazılarım*, Denizli.
- Bedirhan Y. (2016), “Selçuklu Türkiye’sinde Ticaret Yolları Limanlar ve Pazar Yerleri”
Turkish Studies, V: 11, Summer 2016, 13-28 .
- Cahen C. (2000) Osmanlılardan Önce Anadolu, (Çev. E. Üyepazarcı), İstanbul.
- Cumbur M. (1989), “Denizli Kültür Tarihinde Gaziler ve Ahiler”, Türk Kültür Tarihinde
 Denizli Sempozyumu Bildiriler, 27-30 Eylül 1988, 16-21.
- Danişmend İ. H. (1975), İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul.
- Dedeoğlu F, Baysal H. H. vd. (2017) “Ekşi Höyük 2015 Kazı Çalışmaları”, 38. Kazı
 Çalışmaları Toplantısı (23 – 27 Mayıs 2016 Edirne) C.II, Ankara.
- Gökçe T. (2000). XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lazikiye (Denizli) Kazası, Ankara.
- _____. (2007). “Müstakil Bir İdari Birim Olarak Çal Kazasının Öncüsü: XV. ve XVI.
 Yüzyıllarda Kütahya Sancağı Piyade Teşkilatında Çal – İli Nahiyesi”, 21. Yüzyıla
 Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi Sempozyumu Bildiriler, 01-03 Eylül 2006,
 240-257.
- Gürdal T. (2007). Anadolu’da Apollon Kültü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
 (Doktora Tezi), Ankara.
- Kara H. – Balık İ. (2020) “Miryokefalon Savaşının Yeri İle İlgili Yeni Görüşlere Eleştirel Bir
 Bakış”, Çivril Tarihi ve Miryokefalon Zafer (Ed: Y. Kılıç ve T. Tok), Denizli.
- Kayaoğlu İ.(1981). “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat”, Ankara Üniversitesi
 İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.24, Ankara, 359-373.
- Kommena A. (1996), *Alexiad*, (Çev: B. Umar), İstanbul.
- Kök Ş. (2007). “Çal Yöresi Su Değirmenleri”, 21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze
 Çal Yöresi Sempozyumu Bildirileri, 01-03 Eylül 2006 835-849.
- Norwich J. J. (2013) Bizans-3 Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082 – 1453) (Çev: S. Hırçın
 Riegel), İstanbul.
- Ostrogorsky G. (2019) Bizans Devleti Tarihi, (Çev: F. Işıltan) Ankara.
- Özcan K. (2006) “ Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri I - Pazar Yada Panayır
 Yerleşmeleri” Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:6, S: 1, Eskişehir 205
 224.
- Özcan K. – Yenen Z. (2010) “Anadolu Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti
 (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek), Megaron, C:5, S:2, İstanbul 55
 66.

- Soysaldı A. – Paksoy Ö. (2007) “Çal Halıları”, 21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi Sempozyumu Bildirileri, 01-03 Eylül 2006, 827-834..
- Turan O. (1984). Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul.
- Yağcı M.(2018). “Bizans’ın Anadolu’daki Son Kalesi: Philadelphia (XI – XIV. Yüzyıllar)”, Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi-Kültürü Ekonomisi Sempozyumu Bildirileri 19-21 Ekim 2017, 83-104.
- Yılmaz M. (2019). Anadolu’nun Türkleşmesinde Denizli, Denizli.
- Yörük Ö (1989), “Kartal Figürlü Denizli Çal Halısı”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S.25, İstanbul.

EKLER

Belge1: Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşanın Kayı Pazarındaki Vakıflarını da İhtiva Eden Vakfiyesinin Sureti

۱۴ مخرجی عدیه نفع و جلیه
 ضیاء فیه
 مایه قضاة قای بازار نام محک دفعه خانک قیوس اوستند وضع
 اولیه بعضه عبار اجدیه یازیه بوناه سنک اوزرینه نکور فلیخه
 بوناه قوتیانه ^{قوتیانه} ~~طوفانه~~ اشارتک ^{قوتیانه} قادر طرس اه طوفانه دفع
 اوله استعایسن محلی ^{قوتیانه} حکوتنده نکور فلیخه ^{قوتیانه} افصه ارفینه ایر
 بوباجه بطریقانه ره ارالدتی ^{قوتیانه} قالدیره یققدنی افامجه اوزرینه
 دوزنه ^{قوتیانه} جبراً قالدیر اضی ^{قوتیانه} صورتی ^{قوتیانه} ایسی بنقه تکلر ^{قوتیانه} صورتی افراع
 ایمه اعضم ایح ^{قوتیانه} حکمرنده بجه بوباجه بطریقانه طوفانه محلی ایسی
 رهانیسه اوزر قطیه اعصه لرینه دفععه بصوت ^{قوتیانه} ایدیه ویدیه
 جمیع سنده وارد اوله تحریکه نقاصه ^{قوتیانه} بجا ایضا ^{قوتیانه} ایسه قاضیه
 یجابند ^{قوتیانه} عه ابل ^{قوتیانه} هم عدیه ^{قوتیانه} نفع ^{قوتیانه} یققدنی ^{قوتیانه} در کار بوجوه بان

Belge 2: Kayı Pazarına Konulan Haç İşaretinin Kaldırılması İle İlgili Patrikhaneye Gönderilen Emir

Resim 1: Kayı Pazarından Kalan Tek Hatıra Kırık Minare (Restore edilmeden önceki hali)

Resim 2: Kayı Pazarındaki Minarenin Restore Edildikten Sonraki Görüntüsü

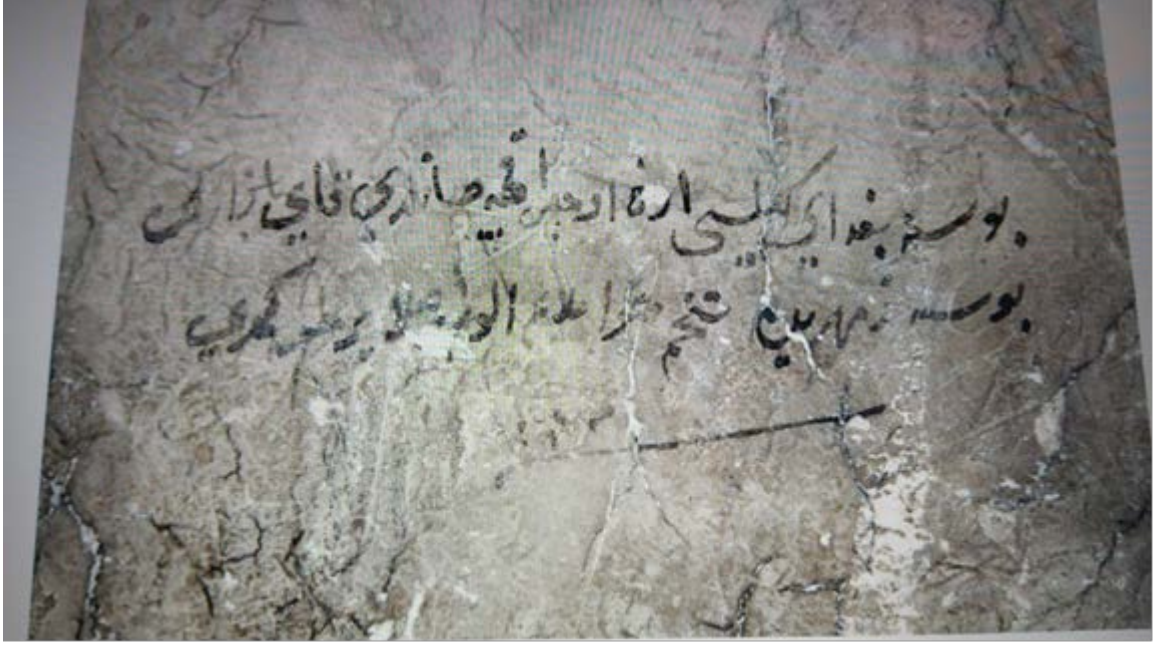

Resim 3: Bölgenin ve Anadolu'nun Tarihine Işık Tutacak Önemli Bulguların Tespit Edildiği Ekşi Höyük

Resim 4: Apollon Lairbenos Tapınağı

Resim 5: Buldan – Yeincekent'teki Emir Sultan Dede Türbesinde Kayı Pazarından Bahseden Duvar Yazısı

Resim 5: Buldan – Yeincekent’teki Emir Sultan Dede Türbesinde Kayı Pazarından Bahseden Duvar Yazısı